

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MENÂKİB-I İBRÂHİM-İ GÜLŞENÎ İŞİĞİNDA
İBRAHİM GÜLŞENÎ'YE BAĞLI BİR AKKOYUNLU KAZASKERİ

KADI İSA SAVECÎ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sibel ÇAVUŞOĞLU

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul İ. ÖKTEN

İstanbul

2017

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MENÂKİB-İ İBRÂHİM-İ GÜLŞENÎ İŞİĞİNDA
İBRAHİM GÜLŞENÎ'YE BAĞLI BİR AKKOYUNLU KAZASKERİ:
KADI İSA SAVECÎ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sibel ÇAVUŞOĞLU

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul İ. ÖKTEN

İSTANBUL

2017

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Bilim Dalı'nda 010314YL04 numaralı Sibel ÇAVUŞOĞLU'nun hazırladığı “*Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrâhim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri: Kadı İsa Savecî*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 12/09/ 2017 günü (11:45 – 12:45) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul İ. ÖKTEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Feridun M. EMECEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Hasan KARATAŞ

İstanbul Teknik Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Sibel ÇAVUŞOĞLU

12 / 09 / 2017

ÖZ

***MENÂKIB-I İBRÂHİM-İ GÜLŞENÎ İŞİĞİNDA* İBRAHİM GÜLŞENÎ'YE BAĞLI BİR AKKOYUNLU KAZASKERİ KADI İSA SAVECÎ**

Bu çalışma Sultan Yakub dönemi (1478-1490) Akkoyunlu Sarayı'nda kazasker olarak görev yapan Kadı İsa Savecî'nin (ö. 1491) bir portresini ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu, Kadı İsa hakkında oldukça sınırlı bilgiler içeren dönemin kronikleri ve tezkireleri ile *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî*'nin karşılaştırmalı olarak okunması ile mümkün hale gelmiştir. İbrahim Gülşenî Uzun Hasan döneminde geldiği Tebriz'de onun itimadını kazanarak Akkoyunlu Sarayı'nda himaye görmeye başlamış, artan itibarı sonucunda bir takım resmî görevler üstlenmiş ve Halvetî şeyhi Dede Ömer Ruşenî ile tanıştıktan sonra onun müridi ve gözde halifesi olmuştur. Kadı İsa ise Akkoyunlu Sarayı ile ilişkileri güçlü olan Savecî ailesine mensup ilim ehli bir şahsiyet olarak Sultan Yakub'un şehzadeligi döneminde onun hocası olmuş, Yakub'un tahta geçmesi ile birlikte ömrünün sonuna kadar devam ettireceği kazaskerlik görevini üstlenmiş, saraydaki konumu ve saygınlığı gün geçtikçe artmıştır. Kadı İsa'nın Gülşenî'ye olan bağlılığı kazasker olmasında Gülşenî'nin etkisini öğrendiği zaman başlamıştır. Gülşenî'nin Kadı İsa ile ilişkisinin temelinde ise mürşidi Ruşenî'nin Kadı İsa'yı kendisine emanet etmesi yatmaktadır. Ruşenî saray ve çevresinde etkili olan Ehl-i sünnet karşıtı fikirlerden oldukça rahatsızdır ve Sultan Yakub ve devlet erkânının Ehl-i sünnet çizgisinde tutulmasını istemektedir. Bunun için öncelikle Kadı İsa'nın Halvetîyye tarikatına mensubiyeti sağlanmalıdır. *Menâkıb*'a göre Gülşenî'nin Akkoyunlu Sarayı'ndaki misyonunun Ruşenî'nin ona yüklediği Kadı İsa'yı tarikat içinde tutarak Ehl-i sünnet inancı üzere bulunmasını sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Yine *Menâkıb*'da nakledilen hikayelerden Şîu-Safevî siyasî oluşumunun güç kazandığı bu dönemde Ehl-i sünnet çizgisi dışındaki fikirlerin karşı kampa itilme sürecinin belirgin hale geldiği, Ruşenî ve dolayısıyla Gülşenî'nin bu sürece katkı sağladıkları sonucunu çıkarmak mümkündür.

Diğer taraftan dönemin kaynaklarının aksine *Menâkıb*'daki bilgiler Kadı İsa'nın Akkoyunlu Sarayı'ndaki diğer güç odakları ile rekabet halinde bulunduğunu, Sultan Yakub döneminin son yıllarında elde ettiği yetki gücüne kazaskerlik süresi boyunca sahip olmadığını göstermektedir. Kadı İsa Sultan Yakub'un son yıllarında elde ettiği mutlak yetkiyi kullanarak Akkoyunlu Devleti'nin toprak düzeni ile ilgili bir reform girişiminde bulunmuştur. İçlerinde Gülşenî'nin de bulunduğu saray içi ve dışından muhalif seslerin yükselmesine sebep olan bu girişim Kadı İsa'nın sonunu getirmiştir. Kadı İsa Sultan Yakub'un ölümünden bir ay sonra Ocak 1491'de saraydaki en güçlü rakibi Sufî Halil tarafından asılarak idam edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadı İsa, İbrahim Gülşenî, Dede Ömer Ruşenî, Uzun Hasan, Sultan Yakub, Sultan Hüseyin Baykara, Ehl-i Sünnet, Halvetî, Batınî, Hurufî, Rafizî, Şîî-Safevî, Sufî Halil Bey, Süleyman Bey, Selçukşah Begüm, Necmeddin Mesud, İdris-i Bidlisî, Toprak Reformu, Suyurgal, Şeyh Ali, Fazlullah b. Rûzbihân, Celaleddin ed-Devvanî, Molla Camî.

ABSTRACT

QĀDĪ ĪSĀ al-SĀWAJĪ:

**AN AQQUYUNLU QĀDĪ‘ASKAR OBEDIENT TO IBRĀHĪM al-GULSHANĪ
IN THE LIGHT OF *MENĀKIB-i IBRĀHĪM-i GÜLŞENĪ***

The aim of this study is to reveal a portrait of Qādī Īsā al-Sāwajī (d. 1491) who served as a qādī‘askar at the Aqqyunlu Court in the reign of Sultan Ya‘qūb (1478-1490). To achieve this aim we read *Menākib-i Ibrāhīm-i Gülşenī* in comparison with chronicles and *tazākīr* of the time which consist of little knowledge about Qādī Īsā. Ibrāhīm al-Gulshanī who came to Tabriz in the reign of Uzun Hasan, gained the trust of the Sultan and began to receive protection at the Aqqyunlu Court and as a result of this he had some official duties. After meeting the Khalwatī Shaykh, Dede ‘Umar al-Rūshanī, al-Gulshanī became an obedient of his spiritual direction (*murīd*) and than one of his successors (*khalīfa*). When Qādī Īsā was concerned, as a scholar belonging to the family of al-Sāwajī which had strong connection with the Aqqyunlu Court, he became the teacher of Sultan Ya‘qūb when Ya‘qūb was a prince (*shehzāde*). As soon as Ya‘qūb sat on the throne Qādī Īsā had the duty of qādī‘askar which lasted to his death and his position and prestige at the Court increased day by day. The obedience of Qādī Īsā to al-Gulshanī began to emerge when he learnt his master’s influence in his appointment as a qādī‘askar. On the other hand al-Gulshanī was interested into Qādī Īsā, because al-Rūshanī had entrusted Qādī Īsā to him. Dede ‘Umar al-Rūshanī was uncomfortable about the anti-Sunnī ideas that were effective in the Court circles and was willing to keep Sultan Ya‘qūb and other statesmen on the Sunnī line. To achieve for this aim, obedience of Qādī Īsā to the Khalwatī order had firstly to be provided. It can be assumed, according to the *Menākib*, that the mission to al-Gulshanī by his master al-Rūshanī in the Aqqyunlu Court was to keep Qādī Īsā on the Sunnī creed by taking him into the Khalwatī order. It can also be concluded from the stories narrated in the *Menākib* that the process of excluding the ideas contrast to the Ahl al-Sunnah

became evident in this period in which Shiī Safavid political movement had gained power, and al-Rūshanī and thus al-Gulshanī contributed to this process.

On the other hand, unlike other sources, the *Menāḳib* shows us that Qādī Īsā was competing with other authorities in the Aqqyunlu Court and he did not have the absolute authority which gained at last years of the reign of Sultan Ya‘qūb during the whole period when he was a qādī‘askar. This absolute authority allowed Qādī Īsā to make an attempt to reform the Aqqyunlu territorial order. But this attempt which led to the rise of opposing voices from inside the Court, including al-Gulshanī, and outside of it brought the end of Qādī Īsā. A month after the death of Sultan Ya‘qūb, on January 1491, Qādī Īsā was executed by his strongest opponent in the Court, namely Sūfī Khalīl.

Keywords: Qādī Īsā, Ibrāhīm al-Gulshanī, Dede ‘Umar al-Rūshanī, Uzun Hasan, Sultan Ya‘qūb, Sultan Husain Baykara, Ahl al-Sunnah, al-Khalwatī, al-Bātinī, al-Khurūfī, al-Rāfizī, Shiī Safavid, Sūfī Khalīl Beg, Sulaiman Beg, Saljuqshah Begum, Najm al-Dīn Ma‘ṣūd, Idrīs Bidlīsī, Land Reform, Soyurghal, Sheykh ‘Ali, Fadl Allāh b. Rūzbikhān, Jalāl al-Dīn Dawwānī, Molla Jāmī.

ÖNSÖZ

Tarihsel anlatılar içerikleri *bulunmuş* olmaktan ziyade *yaratılmış* olan, biçimleri ise pozitif bilimlerdekinden ziyade edebiyattaki karşılıklarıyla ortak yönlere sahip sözel kurgulardır.

Lisansın ilk yıllarında karşılaştığım Hayden White'nin bu sözü o yıllarda anlatı ile hakikat arasındaki farkı devamlı suretle sorgulamama ve gerçek tarihin yazılamazlığına dair kuvvetli bir inanç beslememe sebep olmuştu. Bugün ortaya böyle bir çalışmanın çıkması geçen süre içinde bu inancımın ne kadar törpülendiğini gösterse de içimde tarihsel anlatılara karşı yoğun bir şüphe hala olduğu gibi durmakta.

Tarihsel olayları ve kişileri bugün tekrar ete kemiğe dönüştürürken onları gerçeklerine ne kadar benzetiyoruz? Ya da bunu yapmak mümkün müdür? En azından bu ve buna benzer soruların kesin ve tek bir cevabının olmadığına ikna olmak bile içimdeki fırtınanın bir nebze olsun dinmesini sağlayabiliyor.

Bu çalışma sırasında karşılaştığım en büyük zorluk kendi içimde yaşadığım bu mücadele idi. Yazmak için inanmak, inanmak için ikna olmak, ikna olmak için yeterli veriye sahip olmak gerekiyordu. İş bununla da bitmiyor, elde ettiğimiz verilere hep bir "acaba?" sorusu ile yaklaşıp şüpheleri en aza indirerek gerçeğe en yakın olan ihtimalleri ortaya çıkarmalıydık. Kim neyi ne kadar ve hangi amaçla anlatmış veya anlatmamış. Yazarından bağımsız olmayan anlatıları yazarın gözüyle görebilmek ve ona ait olan ve olmayanı ayırt edebilmek...

Diğer kaynaklarla birlikte bu çalışmanın ana kaynağı olan *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî*'yi bu bakış açısıyla ele alıp inceleme gayretinde olduk. İbrahim Gülşenî'nin yaşadığı coğrafyaların çeşitliliği ve kurduğu ilişki ağının yoğunluğu sebebiyle fazlasıyla detay bilgi içeren *Menâkıb*'ı uzun bir süre danışman hocam Ertuğrul Ökten'le birlikte okuma ve tartışma fırsatı buldum. Tezin bu aşaması yoğun zihnî faaliyetin bulunduğu ve farklı sorularla önümüze farklı kanalların açıldığı bir aşama idi ve burada hocamın meselelere yaklaşım tarzı benim için bu çalışmanın ötesinde oldukça verimli bir metot dersi niteliğindedi.

Bu süreç içerisinde *Menâkıb*'da kazasker olarak anılan Kadı İsa'nın Sultan Yakub döneminde oldukça belirleyici ve kilit bir rolde olduğu tespitinden sonra Kadı İsa hakkında dönemin diğer kaynaklarında bulunan bilgileri toplama, bunları birbirleriyle ve *Menâkıb*'la karşılaştırma sürecine girdik. Bu, dönemin Akkoyunlu siyasî ve sosyal dünyası üzerinde yoğunlaşmamızı da zorunlu hale getirdi.

Bazı kaynakların dili ile aramdaki mesafeyi yine Ertuğrul Ökten sayesinde aşabildim. Eğer tez size akıcı ve anlaşılır gelirse bu, metnin yazıldığı aşamada hocamın detaylı bir okuma ile yaptığı katkı ve sunduğu önerileri metne işleyebildiğim anlamına gelecektir. Bunu söylemek bana kifayetsiz geliyor ama yardımlarından ve yaptığı katkılardan dolayı kendisine müteşekkirim.

Vural Genç de tezin henüz olgunlaşma aşamasında kendisiyle yaptığım görüşmeler sırasında bazı ortak konularda dile getirdiği düşünceler ve işaret ettiği kaynaklarla bu çalışmaya katkıda bulunmuştur. Bu sebeple kendisine bir teşekkür borçluyum.

Bu tezin ortaya çıkmasında daha genel anlamda İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi'nde aldığım lisans eğitiminin sağladığı altyapı vardır. Tarih bölümünün dersleriyle birlikte Felsefe bölümünden de aldığım derslerin bana katkısını bu süreçte çok daha fazla hissettim. Üzerimde emeği olan bütün hocalarıma ömür boyu minnettar kalacağım.

Tezde bulunan harita Oğuz Kallek'in elinden çıkmıştır. Zaman ayırdığı ve verdiği emek için kendisine çok teşekkür ediyorum.

Üniversite ve İSAM kütüphanesinin sağladığı, kaynaklara ulaşma ve rahat çalışma imkanı tezin hazırlanma sürecinde en büyük katkılardan biri olmuştur. Bu vesileyle sağladıkları imkanlardan dolayı kütüphanelerin yönetim ve çalışanlarına çok teşekkür ederim.

Kolay olmadı ama kolaylaştıranlar oldu. Ailem... Onlar benim için ne kadar kıymetli olduklarını biliyorlar.

Sibel Çavuşoğlu

12 Eylül 2017

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
TABLolar.....	xii
HARİTA.....	xiv
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

UZUN HASAN DÖNEMİ (1457-1478) AKKOYUNLU SARAYI

VE

İBRAHİM GÜLŞENİ

1.1. Akkoyunlular'ı İmparatorluğa Götüren Süreç ve Tebriz'in ele geçirilmesi.....	12
1.2. İmparatorluk Başkenti Olarak Tebriz ve Akkoyunlu Sarayı.....	18
1.2.1. Tebriz'de Akkoyunlu İdaresi ve Akkoyunlu Sarayı.....	18
1.2.2. Uzun Hasan'ın İran Seferi ve İdarî Uygulamaları.....	21
1.2.3. İran Seferi Sonrasında Tebriz.....	22
1.3. Uzun Hasan'ın Sarayında İbrahim Gülşenî.....	24
1.3.1. Gülşenî'nin Saraydaki Yükselişinin İlk Adımı: Tarhan Ünvanı Alması.....	25
1.3.2. Gülşenî'nin Saraydaki Pozisyonu ve Bu Konuda Tartışmalı Bir Rivayet: Sultan Hüseyin Baykara'ya Elçi Olarak Gönderilmesi.....	28
1.3.3. Gülşenî'nin Akkoyunlu Sarayı'ndaki Hamisi: Kazasker Kadı Hasan.....	33
1.3.4. Gülşenî'nin Üstlendiği Diğer Görevler.....	35

2. BÖLÜM

SULTAN YAKUB DÖNEMİ (1478-1490) AKKOYUNLU SARAYI'NDA KADI İSA

VE İBRAHİM GÜLŞENİ İLİŞKİSİ

2.1. Kadı İsa'nın Akkoyunlu Kazaskeri Olmasında İbrahim Gülşenî'nin Rolü.....	38
2.1.1. Şehzade Hocalığında Kazaskerliğe Kadı İsa.....	38
2.1.2. Kadı İsa'nın Kazaskerliğine Türkmen Ulemanın Tepkisi ve Gülşenî'nin Arabuluculuğu.....	42

2.2. Sarayda Ehl-i Sünnet – Bâtınîlik Mücadelesi ve İbrahim Gülşenî	43
2.2.1. Sarayda Bulunan Kasım ve Irakî Adlı “iki bed-mezheb mülhid”	44
2.2.2. Şîî-Safevî Tehdidine Karşı Sünnî-Halvetî Şeyhi Gülşenî'nin Saraydaki Misyonu	47
2.3. Kadı İsa ile İbrahim Gülşenî Arasındaki Manevî İlişki ve Kadı İsa'nın Kişiliği	52
2.3.1. Kadı İsa İle Gülşenî Arasındaki Manevî İlişkinin Boyutu	53
2.3.2. Kadı İsa'nın Kişiliği ve Gülşenî'nin Etkisi.....	54
2.3.3. Kadı İsa ve Gülşenî'nin Birbirlerine Yazdıkları Şiirler.....	57
2.4. Kadı İsa'nın Sultan Yakub'un Kız Kardeşi ile Evliliği	60

3. BÖLÜM

KADI İSA

VE

AKKOYUNLU DEVLETİ'NDE TOPRAK REFORMU

3.1. Akkoyunlu Sarayı'nda Hizipler	63
3.1.1. Sufî Halil Bey	65
3.1.2. Süleyman Bey	66
3.1.3. Kadı İsa ve Saraydaki Hiziplerden Sufî Halil ve Süleyman Beyler Arasındaki Rekabet	67
3.1.4. Valide Selçukşah Begüm	70
3.2. Kadı İsa'nın Yakın Çevresi: Necmeddin Mesud ve İdris-i Bidlisî.....	73
3.3. Kadı İsa'nın Sonunu Getiren Toprak Reformu Girişimi ve Muhalifleri	78
3.3.1. Kadı İsa'nın Toprak Reformu Girişimi	79
3.3.2. Sultan Yakub'un Ölümü ve Toprak Reformunun Sonuçsuz Kalması.....	82
3.3.3. Gülşenî'nin Toprak Reformuna Karşı Olumsuz Tavrı	86
3.3.4. Toprak Reformunun En Güçlü Muhalifi: Fazlullah b. Rûzbihân	89
3.3.5. Toprak Reformunun Akkoyunlu Sarayı Dışındaki Muhalifleri.....	91
3.3.5.1. Celaleddin ed-Devvânî	91
3.3.5.2. Molla Camî	92
3.3.6. Toprak Reformunun Sonu: Kadı İsa'nın İdam Edilmesi	96
SONUÇ	99
BİBLİYOGRAFYA.....	103
ÖZGEÇMİŞ	109

TABLULAR

Tablo 1:

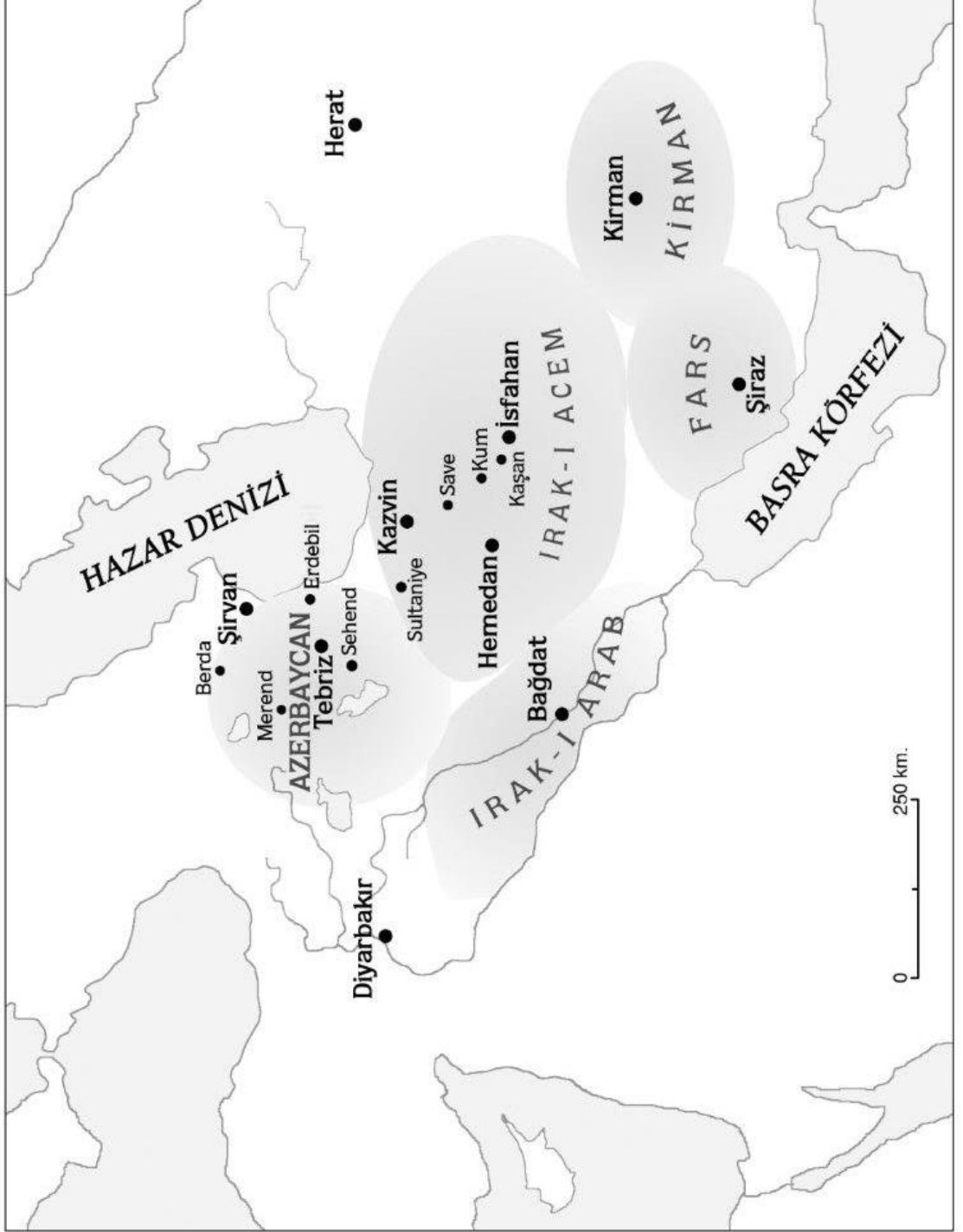
Kaynaklara Göre Akkoyunlu Kazaskerleri:

DÖNEM KAYNAKLAR	Uzun Hasan (1457-1478)	Sultan Halil (1478)	Sultan Yakup (1478-1490)
<i>Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî</i>	Kadı Hasan Kadı Ali	—	Kadı İsa Savecî
<i>Kitab-ı Diyarbekriyye</i>	Kadı Alaaddin Ali Beyhakî	—	—
<i>Târîh-i ‘Âlem-Âray-i Emînî</i>	—	Kadı Alaaddin Ali Beyhakî	Kadı İsa Savecî
<i>Ravzâtü’l-Cinân</i>	Kadı Hasan Kadı Alaaddin Ali Beyhakî	?	Kadı İsa Savecî
<i>Reşehât-ı Aynü’l-Hayat</i>	Kadı Hasan	?	?
<i>Lemezât-ı Hulvîyye</i>	Kadı Hasan	—	—
<i>Mecâlisü’n-Nefâyis</i>	—	—	—
<i>Cevâhirü’l-Ahbâr</i>	?	?	Kadı İsa Savecî
<i>Tezkire-yi Tuhfe-yi Sâmi</i>	?	?	Kadı İsa Savecî
<i>Târîhu Habîbi’s-siyer</i>	?	?	Kadı İsa Savecî

Tablo 2:***Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî'ye Göre Akkoyunlu Bürokratları:***

UZUN HASAN DÖNEMİ (1457-1478)		SULTAN YAKUB DÖNEMİ (1478-1490)	
ADI	ÜNVANI	ADI	ÜNVANI
Kadı Hasan	kazasker, sadr	Kadı İsa	kazasker, sadr
Kadı Ali	kazasker	Şeyh Necmeddin Mesud	vezir, emir
Kadı Şerafeddin	Tebriz kadısı	Süleyman Bey	komutan, divan beyi
Şah Murtaza	Tebriz kadısı	Sufi Halil	komutan, divan beyi
Mevlâ 'Alâyî	Fars kazaskeri	Molla İdris-i Bidlisî	katib-i divân, nişancı, muvakkı
Abdurrahman	kadı	Emir Abdülvehhab	şeyhülislam, müftî-i enâm
Emir Bey	divan beyi	Şah Mahmud Can	veziriazam
Şemseddin	vezir	Emir Zekeriya	vezir
İshak Ağa	kapıcıbaşı	Emir Behram	beylerbeyi
		Kadı Şerafeddin	Kadı İsa'nın naibi
		Şeyh Ali (Kadı İsa'nın kardeşi)	kadı
		Veli Ağa	eşik ağası
		—	Yezd Kadısı
		Hindûşe	âmil-i mâl
		Şah Veli Bey	Amid beyi
		Emir İlyas	Amid beyi
		Hacı Halil	Selçukşah Begüm'ün vekili
		Molla Mahmud	Selçukşah Begüm'ün imamı
		Hacı Abdullah (Sufi Halil'in yeğeni)	Huy hakimi
		Cafer	Sufi Halil'in musahibi

HARİTA

GİRİŞ

Konular, Meseleler ve Metot Üzerine

Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Halvetiyye tarikatının Gülşeniyye koluna nispet edilen İbrahim Gülşenî'nin (ö. 1534) hayat hikayesinin anlatıldığı bir eserdir. Kendisinden sonra posta oturan oğlu Ahmet Hayalî'nin (ö. 1569) isteği üzerine yine aynı tarikata mensup olan Muhyî-i Gülşenî (ö. 1604) tarafından kaleme alınmıştır. Muhyî-i Gülşenî İbrahim Gülşenî'yi bir tarikat şeyhi olarak fakat aynı zamanda yaşadığı dönem ve coğrafyalarda iktidar çevreleriyle yakın ilişkiler kuran, Akkoyunlular'da Uzun Hasan ve Sultan Yakub dönemlerinde devletin karar alma mekanizmasına dahil olan, Şah İsmail'in Tebriz'i ele geçirmesinden sonra göç ettiği Diyarbakır'da iktidar mücadelelerinin içinde bulunan ve son ikamet yeri olan Mısır'da son Memlûklü Sultanları ve Osmanlı paşalarıyla politik ilişkilerini sürdüren bir şahsiyet olarak tasvir eder. Gülşenî'nin hayat hikayesi bilinen başka hiçbir Halvetî kaynağında bu kadar detaylı ele alınmamıştır. Bu sebeple *Menâkıb* öncelikle İbrahim Gülşenî biyografisini ele alan modern çalışmalarda temel başvuru kaynağı niteliğindedir.¹

Eser bir menakıbnamede bulunması beklenen mistik tecrübeler ve kerametler kadar tarihî şahsiyetler ve olaylar hakkında da kroniklerle uyuşan hatta zaman zaman onlarda bulunan boşlukların doldurulabileceği bilgileri ihtiva eden zengin bir kaynak olması bakımından dikkat çekicidir. Tebriz'de Akkoyunlu saray ve çevresinde olup bitenlere Gülşenî'nin sultanlar, vezirler, kazaskerler gibi yüksek düzeyde devlet erkânı ile kurduğu ilişkiler çerçevesinde, kroniklerin az da olsa yansıttığı resmî tarihin ötesinde, bir tarikat şeyhinin hayat hikayesinin içinden bakmak mümkündür. İlim tahsili amacıyla Diyarbakır'dan Maverâünnehir'e doğru yola çıkan, fakat Tebriz'de Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın kazaskeri Kadı Hasan'ın dikkatini çekerek alıkonulan Gülşenî'nin burada başlayan politik yolculuğuna Halvetî şeyhi Dede Ömer

¹ Side Emre, "İbrahim-i Gülşenî (CA. 1442-1536): Itinerant Saint And Cairene Ruler" (Doktora Tezi, University of Chicago Department of History, 2009); Himmet Konur, *İbrahim Gülşenî: hayatı, eserleri, tarikatı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2000; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. yüzyıl)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000; Mesut Akben, "Dulkadirli'de bir Tarikat Şeyhi: Şeyh İbrahim Gülşenî", *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, haz. Cevdet Kabakçı ve Serdar Yakar, İstanbul: 2012; Nihat Azamat, "İbrâhim Gülşenî", *DİA XXI*, 301-304; Kasım Kufralı, "Gülşenî", *İA IV*, 835-836.

Ruşenî (ö. 1487) ile tanışmasından sonra manevî yolculuğu da eklenmiştir. Sultan Yakub dönemine gelindiğinde Ruşenî sarayın güçlü figürlerinden biri olan Kazasker Kadı İsa'yı "Padişah'ın ve tevâbi'inin ıslahına" vesile olacağı gerekçesiyle Gülşenî'ye emanet etmiş, onun terbiyesinden Gülşenî'yi sorumlu tutmuştur. *Menâkıb*'ın Sultan Yakub'un saltanatına denk düşen bölümleri Gülşenî ile Kadı İsa ilişkisi etrafında şekillenir. Gülşenî'nin yakın çevresinde bulunan sarayın diğer şahsiyetleri vezir Necmeddin Mesud ve nişancı İdris-i Bidlisî'nin Gülşenî ile kurdukları yakın ilişkilerine de dikkat çekilmekle birlikte bu ikilinin Kadı İsa'ya göre ikincil planda tutulduğu görülür.

Menâkıb'da Sultan Yakub dönemi için Kadı İsa'nın neden bu kadar merkezî konumda tutulduğu sorusu bu çalışmada cevabını aradığımız temel sorulardan biri olmuştur. Kadı İsa Ruşenî'nin bir emaneti olduğu için Gülşenî'nin hayatında özel bir yere sahip olmuş olabilir. Fakat bildiğimiz başka hiçbir İbrahim Gülşenî biyografisinde bu ikili arasında bir şeyh-mürît ilişkisinden bahsedilmesi bir yana Kadı İsa'nın adı bile anılmaz.² Kaldı ki *Menâkıb*'da da Kadı İsa'nın mistik tecrübesinden ziyade saraydaki konumu ve devlet mekanizması içerisindeki icraatları konu edilmiştir.

Menâkıb'da aktarılan hikayelerden öyle anlaşılıyor ki Gülşenî Sultan Yakub zamanına kadar Akkoyunlu Devleti için bir sorun teşkil etmeyen Şîî-Safevî oluşumunun Akkoyunlu Devleti'nin aleyhine olacak şekilde güç kazanmaya başlaması ile birlikte devletin zirvesine tesir eden ve bu oluşumu besleyen akımlara karşı mücadele etmiş, Şîa'ya karşı Ehl-i sünnet savunuculuğu yaparak söz konusu Şîî-Safevî tehlikesini bertaraf etmeye çalışmıştır. Bu sorunun çözümü noktasında şeyhi Ruşenî'nin emri doğrultusunda hareket eden Gülşenî Sultan Yakub'un kazaskeri Kadı İsa'yı Sünnî-Halvetî çizgide tutma mücadelesi vermiştir. Böylece Sultan Yakub'un en çok itibar ettiği kişi olan Kadı İsa "doğru" istikamette olduğu sürece saray ve çevresi Şîî nüfuzundan uzak kalacak ve belki de bu kutuplaşma sayesinde Safevîler'e karşı mücadelede meşru bir zemin sağlanmış olacaktır.

² Mahmud Cemaleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulvîyye: ez Lemezât-ı Ulvîyye (Yüce Velilerin Tatlı Halleri)*, haz. Mehmet Seyhan Tayşi, İstanbul: 1993, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları; İmam Şarânî, *Velîler Ansiklopedisi: et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, ter. Abdülkadir Akççek, İstanbul: Erkam Yayınları, 1986, c. II, s. 1439; Hocazade Ahmed Hilmi, *İbrahim Gülşeni*, İstanbul: Kütübhan-e Cihan, 1322; Selahaddin Mevlevî, *Tercüme-i hal-i hazret-i pir İbrahim Gülşeni*, İstanbul: Dârü't-tıbbâti'l-âmire, 1151.

Dönemin kaynaklarında Sultan Yakub'un devlete ait her türlü işte Kadı İsa'nın görüşüne başvurduğuna ve ona olan sonsuz itimadına dair benzer ifadelerin bulunduğu dikkate alındığında Ruşenî'nin ve dolayısıyla Gülşenî'nin Kadı İsa üzerinden hedefe ulaşmak için isabetli bir yol izlediği anlaşılıyor. Şehzadelîği döneminde kendisine hoca olarak tayin edilen Kadı İsa'nın tedris ve terbiyesinden geçen Sultan Yakub öncelikle bu hoca-talebe ilişkisinden dolayı Kadı'ya büyük hürmet göstermiş, hükümdar olduğunda ise şahsına ve ilmine itibar ettiği hocasını kazasker yaparak onu yargı teşkilatının başındaki en yetkili kişi konumuna getirmişti. Böylece Kadı İsa Sultan Yakub dönemi Akkoyunlu Sarayı'nda rekabet halinde bulunan farklı güç odaklarından biri haline gelmiş, dönemin sonuna doğru rakiplerinin kendisine müdahale edemeyecekleri bir zaman diliminde bütün malî ve mülkî işlerde mutlak söz sahibi olmuştu.

Sultan Yakub Kadı İsa'dan kendisine sağladığı bu mutlak yetkiyi kullanarak önemli bir meselenin çözümünü, bütün devlet işlerini şeriata uygun bir şekilde yeniden düzenlemesini istemiştir. Kadı İsa halkın üzerinde ağır bir yük teşkil eden gayri İslamî vergileri kaldırmayı hedefleyerek başladığı girişime öncelikle Timur zamanından beri dağıtılan ve sahiplerine malî ve idarî imtiyazlar sağlayan *suyurgallere* malî dengeleri korumak amacıyla devlet adına el koyarak başlamıştır. Bir tür toprak mülkiyet hakkı olarak tanımlanabilecek olan *suyurgallerin* ilk etapta Fars ve Irak-ı Acem eyaletlerinde sultan vakfına dönüştürülmesi imtiyaz sahiplerinin ve bölge halkının büyük tepkisine sebep olmuş fakat Kadı İsa başlattığı girişimden geri adım atmamıştır. Akkoyunlu Devleti'nin toprak düzeni ile alakalı reform hareketi olarak değerlendirilen bu girişim Sultan Yakub'un ani ölümü sebebiyle başarıya ulaşamadığı gibi Sultan'ın ölümünden çok kısa bir süre sonra, iktidarı ele geçirenler tarafından Kadı İsa ve yardımcılarının idamlarına sebep olmuştur.³

Kadı İsa'nın yakın çevresinde bulunan nişancı İdris-i Bidlisî onun ölümünden sonra kaleme aldığı bir gazelinde Kadı İsa için Sultan Yakub'un iktidarı süresince dini yücelttiğinden ve şeriati ihya ettiğinden bahseder.⁴ İdris-i Bidlisî'nin şeriati ihyadan

³ Kadı İsa'nın bu girişimini toprak reformu olarak adlandırıp konuya dikkatleri çeken Vladimir Minorsky'dir. Bkz. "The Aq-qoyunlu and Land Reforms", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 17/3 (1955).

⁴ Muhyî, *Menâkıb*, s. 93; İdris-i Bidlisî, *Divân-ı Kadı Safiyüddin İsa ve Şeyh Necmüddin Mes'ud*, Muallim Cevdet, Yazmalar, nr. K.000121, vr. 8b.

kastı gayri İslamî vergileri kaldırmak amacıyla giriştiği toprak reformu olarak anlaşılrsa da bunun yanı sıra Kadı İsa'nın Gülşenî'nin telkinleriyle Şîî-Safevî hareketine karşı Akkoyunlu Devleti'ni Sünnî-Halvetî çizgide tutma çabasını da bir şeriat ihyası olarak algılamak mümkündür. Bu çıkarımı daha kuvvetli bir şekilde ileri sürememizin sebebi *Menâkıb*'da Gülşenî'nin Şîî-Safevî siyasî oluşumuna karşı olumsuz tavrını görebiliyorken Kadı İsa için bunu kesin olarak söyleyemememizdir. Buna rağmen Gülşenî ile Kadı İsa arasındaki ilişkinin yalnızca tarikat terbiyesine dayanan bir şeyh-mürîd ilişkisi olmayıp Akkoyunlu Sarayı'nda himaye gören bir şeyh olarak Gülşenî'nin yönetimle alakalı işlere müdahil olduğunu dikkate aldığımız zaman Kadı İsa'nın, şeyhi Gülşenî ile benzer bir politik/dinî çizgide hareket ettiğini söylemek mümkündür.

Bu çalışmanın amacı Sultan Yakub dönemi Akkoyunlu Sarayı'nda güçlü bir pozisyon elde eden kazasker Kadı İsa Savecî'nin bir portresini ortaya koymaktır. Akkoyunlu Devleti ile alakalı olarak yapılan modern çalışmalarda onun hakkında bilgiler bulunmakla birlikte Kadı İsa ilk defa bu çalışma ile başlı başına bir konu olarak ele alınıp işlenmiştir. Dönemin kaynaklarında onun Akkoyunlu Sarayı'nda görev almadan önceki hayatına dair bir bilgi bulunmaz. Sonraki yıllar için ise sınırlı bilgiler içeren dönemin kronikleri ve tezkireleri *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî* ile karşılaştırmalı olarak okunduğu zaman bir Kadı İsa portresi oluşturmak mümkün hale geliyor.⁵

Menâkıb Kadı İsa'yı Gülşenî'nin müridi olarak tasvir eden tek kaynaktır. Bununla birlikte onun kazasker olmasından başlayıp ölümüne kadar geçen sürede saray çevresiyle kurduğu ilişkilerine dair verilen bilgiler hem Kadı İsa'nın konumu hem de saraydaki diğer üst düzey devlet erkanının yetkileri ve güçlerinin sınırları hakkında bir fikir sahibi olmamızı sağlıyor. Ayrıca sarayda bulunan güç odakları arasındaki iktidar mücadelesini de *Menâkıb*'da canlı bir şekilde görebiliyoruz. Bunlarla birlikte çalıştığımız dönem dikkate alındığında Uzun Hasan ve Sultan Yakub'un saltanat yıllarında siyasî ve idarî olaylara dair *Menâkıb*'da bulunan detayların kroniklerde bulunan bazı bilgileri tamamlayıcı nitelikte olması meselelerin çözümünde bulunmaz bir fırsat olarak karşımıza çıkıyor.

⁵ Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî*, haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

Uzun Hasan dönemine ait bilinen tek kronik olan *Kitab-ı Diyarbekriyye* İbrahim Gülşenî'nin Akkoyunlu Sarayı'ndaki konumunu belirlemek amacıyla yazdığımız birinci bölümün ana kaynaklarından biri olmuştur.⁶ Akkoyunlu tarih yazımı için vazgeçilmez bir kaynak olan *Kitab-ı Diyarbekriyye*'yi özellikle Uzun Hasan dönemi Akkoyunlu Sarayı'nın yapı ve işleyişini tanımak ve Uzun Hasan'ın Tebriz'i aldıktan sonraki faaliyetlerini incelemek için kullandık. Bununla birlikte Gülşenî'nin saraya kabulünden sonra üstlendiği görevleri *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de bulunan bilgilerle kıyaslayarak yaptığımız tartışma hem Gülşenî'nin saraydaki konumunu belirlememize hem de farklı kaynakların farklı yöneticileri nasıl ön plana çıkardığını görmemize imkan sağladı.

İkinci bölümde Kadı İsa'nın kazaskerlik sürecini ele aldık. Bu süreçte *Bâtınî* unsurların Kadı İsa'nın da içinde bulunduğu Akkoyunlu devlet erkani üzerindeki ve Akkoyunlu toplumu içindeki etkisini göstermeye çalıştık. Gülşenî ile Kadı İsa arasında Sultan Yakup dönemi boyunca süren ve büyük ölçüde Gülşenî'nin Kadı'yı bu *Bâtınî* etkiden kurtarma çabası üzerine kurulan ilişkinin boyutu yine bu bölümde tartıştığımız konulardandır. Bölümün asıl kaynakları Gülşenî'nin *Bâtınî* unsurlara ve Safevî şeyhi Haydar'a karşı olumsuz tavrının açıkça görüldüğü *Menâkıb* ile Safevîler'in Uzun Hasan ve Sultan Yakup dönemlerinde yürüttükleri siyasî faaliyet sürecini takip ederken faydalandığımız Walther Hinz'in *Şeyh Cüneyd ve Uzun Hasan* adlı çalışması oldu.⁷

Kadı İsa ile Gülşenî arasındaki şeyh-mürît ilişkisinin kişisel/duygusal tarafına dair bir gözlem yapmak da mümkündür. İkilinin git gellerle dolu bu ilişkide yaşadıkları duygu yoğunluklarını şiirlerinde görmekteyiz. Bu şiirler ayrıca onların şair kişiliklerini de yansıtmamız için bir vesileydi.

Üçüncü bölümü Kadı İsa'nın Akkoyunlu Sarayı'ndaki ilişkilerine ve kendi sonunu getiren toprak reformu girişimine ayırdık. *Menâkıb*'de içlerinde Kadı İsa'nın da bulunduğu devlet adamlarının Sultan Yakub'un sarayında yetki sahibi olma noktasında birbirleriyle rekabet halinde olduklarını gösteren hikayeler bulunur. Fakat dönemin kaynaklarından Fazlullah b. Rûzbihân'ın *Târîh-i Âlam-Ârâ-yı Amînî*'si ve Giyaseddin Handemir'in *Târîhu Habîbi's-Siyer*'inde Kadı İsa saraydaki diğer şahsiyetler ve güç

⁶ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

⁷ Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 94.

odakları ile rekabet halinde bulunan bir devlet adamı olmaktan ziyade Sultan Yakub döneminin başından sonuna kadar saraydan çıkan her türlü hükmü onaylama yetkisine sahip olacak kadar üstün konumda bulunan bir figür olarak tasvir edilir.⁸ Bu bölümde kaynaklardaki bu bilgileri *Menâkıb* temelinde ele alarak Kadı İsa'nın saraydaki yetkilerini bir süreç içerisinde elde ettiğini ve Sultan Yakub'un son yıllarına geldiğinde bütün malî düzeni değiştirecek olan toprak reformuna bu yetkileri kullanarak giriştiğini göstermeye çalıştık.

Fazlullah b. Rûzbihân'ın *Târîh-i 'Âlam-Ârâ-yı Amînî*'si Kadı İsa'nın saraydaki konumu ve gücünü göstermesi bakımından vazgeçilmez olduğu gibi onun giriştiği toprak reformu hakkında bilgi edinebildiğimiz tek kaynak olması bakımından da oldukça önemlidir. Kadı İsa ile aynı dönemlerde Sultan Yakub'un sarayında bulunduğu için olayların yakın tanığı olan Fazlullah reformlar çerçevesinde gayri İslamî vergilerin kaldırılması konusunda Kadı İsa ile aynı görüşü paylaşmakla birlikte *suyurgallere* el konulması aşamasına geldiğinde yapılanlara karşı muhalif bir tavır sergilemiştir. *Menâkıb*'da bulunan bilgiler Gülşeni'nin de bu konuda Kadı İsa'ya şiddetle karşı çıktığını gösteriyor. Yine dönemin ulemasından Celeleddin Devvânî ve Molla Camî de Kadı İsa'nın yaptıklarına karşı tepkili idiler. Kadı İsa'nın giriştiği söz konusu toprak reformu ve bu reforma karşı yükselen muhalefet de üçüncü bölümde ele aldığımız konular arasındadır. Ayrıca bu bölümde Kadı İsa'nın bu girişimde yalnız olmadığı, *Menâkıb*'da vezir/emir olarak nitelenen Necmeddin Mesud'la birlikte hareket ettiği ve Necmeddin'in de Sultan Yakub'un annesi Selçukşah Begüm'ün etkisi altında olduğu iddiamızı temellendirmeye çalıştık.

Bu çalışmada kullandığımız yukarıda zikredilen kaynakların yanı sıra yine dönemin kaynakları arasında bulunan ve Kadı İsa hakkında tamamlayıcı bilgiler içermesi bakımından önem arzeden Ali Şir Nevâî'nin (ö.1501) *Mecâlisü'n-Nefâis*'i, bu eserin Hakîm Şah Kazvinî (ö. 1559) tarafından ilavelerle birlikte yapılmış Farsça tercümesi, Budak Münşî Kazvinî'nin (ö. 1577'den sonra) *Cevâhirü'l-Ahbâr*'ı ve Sam

⁸ Fadlullâh b. Rûzbihân Khunjî-İsfahânî, *Târîh-i 'Âlam-Ârâ-yı Amînî*, haz. John E. Woods. London: Royal Asiatic Society, 1992; Derya Örs, "Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî ve Târîh-i 'Âlem-Ârây-i Emînî" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999); Gıyâseddin Handemîr, *Târîhu Habîbi's-siyer fî Ahbâri Efrâdi Beşer*, nşr. Muhammed Debîr-i Siyâki, Tahran: Kitâbfuruş-i Hayyam, 1362/1983, IV.

Mirzâ Safevî'nin (ö. 1576) *Tezkire-yi Tuhfe-yi Sâmî*'si de başvuru kaynaklarımız arasındadır.⁹

Modern kaynaklar arasında ise Akkoyunlular hakkında yapılmış en kapsamlı inceleme olan John Woods'un *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk* adlı eseri tespit ettiğimiz meselelerin çözümü noktasında yolumuzu aydınlatan temel kaynağımız olmuştur.¹⁰

Muhyî-i Gülşenî ve Eseri *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî*

Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî'nin bu çalışmanın kapsamı dışında bulunan fakat müellifi Muhyî-i Gülşenî'yi tanımaya vesile olan önemli bir özelliği Muhyî'nin, eserinde okuyucuyu çift zamanlı bir yolculuğa çıkarıyor olmasıdır. Muhyî, Gülşenî'nin hayatıyla ilgili hikayeler aktarırken bahsettiği olay ya da konu ile ilgili hatırına gelen, kendisinin yaşadığı, şahit olduğu veya duyduğu başka bir hikayeyi anlatmaya başlar. Böylece okuyucu bir taraftan İbrahim Gülşenî'nin hayat hikayesine nüfuz ederken diğer taraftan da Gülşenî'den bir yüzyıl sonra yaşayan Muhyî'nin şahsı, muhiti ve kurduğu ilişkiler hakkında da bilgi sahibi olur. Bu özelliği ile *Menâkıb*, Muhyî'nin biyografisi ve ikamet ettiği şehirlerden Edirne, İstanbul ve Mısır'ın 16. yüzyıldaki sosyal ve siyasî olayları hakkında orjinal veya tamamlayıcı bilgiler ihtiva eden bir kaynak olma özelliği taşır.

Eserin 1982 yılında eski harflerle tenkitli neşrini yapan Tahsin Yazıcı *Menâkıb*'da bulunan bilgileri kullanarak oluşturduğu Muhyî-i Gülşenî'nin kısa biyografisini, eserlerini ve haklarında verdiği kısa bilgilerle birlikte *Menâkıb*'da geçen isimleri çalışmasının girişinde yayınlamıştır.¹¹

⁹ Alî-Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar)*, haz. Kemal Eraslan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001; Hakîm Şah Muhammed Kazvinî, *Mecâlisü'n Nefâyis*, Alî-Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n Nefâyis*'inden eklerle tercüme, haz. Ali Asgar Hikmet, Tahran: Çaphane-i Milliye, 1323, s. 181-409; Budak Münşî Kazvinî, *Cevâhiru'l-Ahbâr*, haz. Muhsin Behramnejad, Tahran: Merkez-i Neşr-i Mirâs-ı Mektûb, 2000; Sam Mirza Safevî, *Tezkire-i Tuhfe-i Sâmî*, haz. Rukneddin Hümayunferruh, Tahran, t.y.

¹⁰ E. John Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*, çev. Sibel Özbudun, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993.

¹¹ Muhyî-yi Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî ve Şemleli-zâde Ahmed Efendi Şive-i Tarikat-i Gülşenîye*, haz. Tahsin Yazıcı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982.

Abdullah Tümsek'in doktora tezi olarak hazırladığı "Muhyî-i Gülşenî ve Ahlâk-ı Kirâm İsimli Eseri" adlı çalışmada Muhyî'nin söz konusu eserinin, ahlaka dair o dönemde mevcut olan diğer kitaplarla karşılaştırmalı olarak incelenmesi hedeflenmiş ve Muhyî'nin kısa biyografisine yer verilmiştir.¹²

Mustafa Koç ise 2005'te Muhyî'nin bir başka eseri olan *Bâleybelen*'i günümüz harfleri ile yaptığı neşrinin girişinde *Menâkıb*'da ve Muhyî'nin diğer eserlerinde bulunan ona ait bilgileri kullanarak daha kapsamlı bir Muhyî biyografisi kaleme almıştır.¹³ Koç'a göre Muhyî bulunduğu coğrafyalarda medrese, tasavvuf ve siyasî çevrelerle kurduğu ilişkilerle ve tefsir, hadis, kelim, dil, tasavvuf, tarih, gramer, retorik, siyasetname gibi çeşitli konuları işlediği yaklaşık 200 eseriyle 16. yüzyıl Osmanlı'sının dikkat çeken müellefleri arasında yer almıştır.

Muhyî hayatının farklı dönemlerinde kurduğu Nakşî, Kübrevî ve Halvetî bağlantıları ile çok yönlü bir dervıştır. 1529'da Edirne'de doğan ve çocukluk yıllarını burada geçiren Muhyî bir taraftan medrese eğitimini sürdürürken diğer taraftan Ubeydullah Ahrar'ın (ö. 1490) halifeleri kanalıyla Anadolu'ya giren ve henüz teşkilatlanma aşamasında olan Nakşîbendiyye içinde kendisine bir yer edinmiştir.¹⁴ Dönemin Nakşî şeyhleri ile kurduğu ilişki, eğitimini Sahn-ı Seman'da tamamlamak için gittiği İstanbul'da da devam etmiştir. Daha sonra tekrar Edirne'ye dönen Muhyî bu gelişinde hayatı boyunca etkisinde kalacağı Kübrevî şeyhi Abdüllatif Camî'yi tanımış, ona intisap etmiş ve halifesi olmuştur.¹⁵ Muhyî'nin Halvetî bağlantısı ise yine Edirne'de tanıdığı İbrahim Gülşenî'nin halifesi Aşık Musa'ya duyduğu muhabbet neticesinde oluşmuştur. 1553 yılında kadı naibi olarak gittiği Kahire'de İbrahim Gülşenî'nin oğlu Ahmed Hayalî'nin tekkesine devam etmiş, bağlı olduğu Kübrevî şeyhi Abdüllatif Camî'nin vefatının ardından Hayalî'ye intisap ederek çok kısa bir zaman sonra onun halifesi olmuştur.¹⁶

¹² Abdullah Tümsek, "Muhyî-i Gülşenî ve Ahlâk-ı Kirâm İsimli Eseri" (Doktora Tezi: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995).

¹³ Muhyî-i Gülşenî, *Bâleybelen*, haz. Mustafa Koç, İstanbul: Klasik Yayınları, 2005.

¹⁴ Muhyî, *Bâleybelen*, s. 6.

¹⁵ Muhyî, *Bâleybelen*, s. 16.

¹⁶ Muhyî, *Bâleybelen*, s. 18, 27-28.

Muhyî kadı naibi göreviyle Kahire'ye geldikten sonra kısa süreli İstanbul ve Edirne ikametleri dışında ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır. İbrahim Gülşenî'nin türbesinde türbedarlık görevini üstlenmiş ve şeyhi Ahmed Hayâlî'nin gözde halifesi olmasının yanı sıra onun iki kızı ile yaptığı evliliklerle de Gülşenî ailesi ve tarikat içinde önemli bir mevkiye sahip olmuştur. Ayrıca kadı naibliği haricinde resmî görev olarak bir süre kendisine verilen nazır-ı nüzzarlık vazifesi ile Mısır'da bulunan bazı vakıflara nezaret etmiştir.¹⁷

Muhyî hakkında bu genel bilgilerin dışında dönemin siyasî, sosyal ve düşünce dünyasını ilgilendiren pek çok ilginç ayrıntıyı *Menâkıb*'da bulunan ve Muhyî'nin kimi zaman uzun uzun anlattığı kimi zaman da satır aralarına gizlediği onun hayat tecrübesine dayanan hikayelerden çıkarmak mümkündür. Muhyî Sahn-ı Seman'da kendisinden dersler aldığı ve çok saygı gösterdiği Ebussuud Efendi ile yaşadığı bir hatırasından zındıklık suçlaması ile idam edilen Muhyiddîn Karamanî'nin hikayesine, tayy-ı mekan tecrübesinden *Fususü'l Hikem* sebebiyle geçirdiği tahkîkatlara, Mısır paşaları, kadıları, defterdarları ile olan ilişkisinden Mısır'da yaşanan veba salgınlarına, İstanbul'da sarayı meşgul eden Kira adlı Yahudi kadınların hikayesinden Sultan III. Murad hakkındaki olumsuz kanaatlerine, artan vergilere yaptığı imalardan validelerin yönetimde söz sahibi olmalarına kadar İbrahim Gülşenî'nin yaşadığı dönem haricinde kendi yaşadığı dönem ve coğrafyalara ait konulara da *Menâkıb*'da yer verir. Eser bu özelliği ile daha pek çok araştırmanın konusu olabilecek bir zenginliğe sahiptir.

Muhyî şeyhi Ahmed Hayâlî'nin isteği üzerine kaleme aldığı bu eserine üç isim vermiştir. Muhyî'nin “Kalb-i Kitâb-ı Ashâb-ı Tarâyık”, “Sultan-ı Mükâşifin-i Mücâhedât ve Burhân-ı Müşahidîn-i Âyat-ı Beyyinâtı Beyânındadır” ve “Ahvâl-i Gülşenî tayyeballâhu'l-Hamîdü'l-'Aliyyü mahallehu's-seniyy” isimleriyle eserine düşürdüğü tarih, *Menâkıb*'ı yazmaya başladığı 977/1569 yılıdır.¹⁸ Bir Sâ'î, on Takallüb, bir Silâhdar ve bir Rikâbdar olmak üzere on üç bölümden oluşan eser Tahsin Yazıcı'nın da işaret ettiği gibi büyük bir ihtimalle Ahmed Hayâlî'nin başladığı veya planını verdiği

¹⁷ Muhyî, *Bâleybelen*, s. 38.

¹⁸ Muhyî, *Menâkıb*, s. 32.

menakıbın üzerine yapılan eklemelerle ve bitiş tarihi olan 1013/1604 yılına kadar zaman zaman yapılan tashihlerle son halini almıştır.¹⁹

Muhyî'nin kaynak olarak Ahmed Hayalî'nin anlattıkları ile birlikte İbrahim Gülşenî'nin halifeleri ve devlet erkanından dinlediklerinin yanı sıra yazılı eser olarak İlhamî halifenin bir kitabını ve Sultan Selim'in Mısır seferini anlattığı bölümde Selimnameler'i kullandığı anlaşılıyor. *Menâkıb*, kaynakların kullanılma yöntemi açısından bir bütün halinde incelendiğinde Muhyî'nin hangi hikayeyi kimden dinlediğini titizlikle belirttiğini görüyoruz. Hatta zaman zaman bir hikayenin birden fazla versiyonunu da yine kaynağını söyleyerek anlatır.²⁰ Bunun dışında eserin tamamına yayılan “nakl olur ki” veya “menkuldur ki” diyerek başladığı hikayeler de bulunmaktadır ki bunları özellikle İbrahim Gülşenî'nin Mısır'a intikalinden önceki dönemlere yani Akkoyunlu topraklarında ve sonrasında göç ettiği Diyarbakır vilayetinde geçirdiği yıllara ait bilgileri aktarırken sıklıkla kullanır. Yine bu bölümlerde kaynağını göstererek aktardığı hikayeler oldukça sınırlıdır. Bu durum Muhyî ve şeyhi Ahmed Hayalî için uzak geçmiş sayılan, İbrahim Gülşenî'nin Mısır'a intikalinden önceki yıllara ait bilgileri o dönemde mevcut olan bir başka Gülşenî menakıbından tertip etmiş olabilecekleri ihtimalini akla getiriyor.

Son olarak *Menâkıb*'ın nasıl yazıldığı ile ilgili ihtimal dahilinde olabilecek bir tespitimizden bahsetmeliyiz. Muhyî *Menâkıb*'la aynı yılda yazmaya başladığı ve Nakşibendiyye'ye ait bir tabakat kitabı olan *Reşehatü'l Aynü'l-Hayat* tercümesine “Cenâh-ı yesâr-ı sadr-ı asker”, “Zencîr-i Zeheb” ve “Reşehât-ı Muhyî” isimlerini vermiştir.²¹ *Menâkıb*'ın girişinde bahsettiği “...tarîk-ı Nakş-bendiyyede olan mürşidân

¹⁹ Yazıcı, *Menâkıb-i İbrâhîm-i Gülşenî*, XXV.

²⁰ Mesela Muhyî, İbrahim Gülşenî'nin Şah İsmail'in şehri ele geçirmesinden sonra Tebriz'den çıkarak Diyarbakır'a ulaştığı yolculuğu iki farklı şahitten anlatır. s. 226-233.

²¹ Muhyî-i Gülşenî, *Reşehât-ı Muhyî: Reşehât-ı 'Aynü'l-Hayât Tercümesi*, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014, s. 124. Muhyî Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'den çevirdiği *Reşehât-ı Aynü'l-Hayat* tercümesinin baş kısmında İstanbul'da tanıdığı Nakşî şeyhlerinin hikayesini anlatır ve daha sonra *Reşehât*'ı özetleyerek tercüme eder. Muhyî bir Nakşî eseri olan *Reşehât*'ı, Halvetiyye tarikatına mensup bir kişi ve eserlerinde kendi tecrübesine sıklıklı yer veren alışılmamış bir müellif olarak kaleme almıştır. Muhyî'nin bu özelliği sebebiyle *Reşehât-ı Muhyî*'nin orijinal *Reşehât* ile karşılaştırılmasının Osmanlı sosyal ve düşünce dünyası açısından ilginç sonuçlar doğuracağı kanaatindeyiz. Ayrıca Muhyî'nin Timurlu coğrafyasında üretilen Farsça bir eseri Türkçe'ye çevirisi bu dönemde bu tarzda yapılan ilk ve tek çalışma değildir. Lamî Çelebi de Molla Camî'ye ait olan *Nefahâtü'l-Üns* adlı eserin çevirisini 1521 yılında tamamlamış ve bu çeviriye yaptığı ilavelerle Nakşibendiyye şeyhlerinin Osmanlı coğrafyasında tanınırlığını sağlamıştır. Bkz. Abdurrahman Camî,

ve ‘ulemâ-yı mürebbiyânun a‘mâlini *Silsile-i Zeheb*’de ‘ayân itmegi çün...” ifadesinde bahsettiği *Silsile-i Zeheb*’den büyük ihtimalle *Zencîr-i Zeheb*’i kastetmiştir.²² Muhyî’nin *Menâkıb*’ı nasıl tertip ettiğine ve yazma amacına dair verdiği bilgilerden öyle anlaşılıyor ki Muhyî *Menâkıb* ve *Zencir-i Zeheb*’le birlikte Halvetî şeyhleri ve pirlirini anlattığı *Silsile-i Nûriyye* adında bir başka eserini de aynı dönemde yazmaya başlamış veya daha önceki bir tarihte tamamlamıştır.

Muhyî’nin kaynakları arasında *Silsile-i Nûriyye* adında bir esere rastlayamadık ancak Muhyî *Zencîr-i Zeheb*’de, daha meşhur adıyla *Reşehât-ı Muhyî*’de bu esere iki yerde atıf yapar ve onu “cenâh-ı yemin” olarak niteler.²³ Muhyî *Reşehât-ı Muhyî*’nin Ubeydullah Ahrar’ın tarikat silsilesinin anlatıldığı bölümünde Ebu Osman el Mağribî’nin Halvetiyye silsilesinde de yer aldığını zikreder ve bu bahsin *Silsile-i Nuriyye*’de açıklandığını söyler.

Bu tespitten yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî* Muhyî ve şeyhi Ahmed Hayalî’nin tasarladıkları bir projenin en önemli parçası gibi görünüyor. Şöyle ki Muhyî *Menâkıb*’a “kalb-i leşker” sıfatını yakıştırır.²⁴ Projenin merkezinde “kalb-i leşker” sıfatıyla İbrahim Gülşenî’nin hayat hikayesinin anlatıldığı *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî* bulunur. Projenin diğer parçaları “cenâh-ı yemîn” olarak adlandırılan Halvetî şeyhleri ve pirlirinin menakıblarının anlatıldığı *Silsile-i Nuriyye* ve “cenâh-ı yesar” tanımlamasıyla Nakşî şeyhleri ve pirlirinden bahsedilen *Zencir-i Zeheb*’dir.

Nefahâtü'l-Üns Evliyâ Menkabeleri, Çev. Lâmiî Çelebi, Haz. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.

²² Muhyî, *Menâkıb*, s. 31.

²³ Muhyî, *Reşehât-ı Muhyî*, s. 124, 125.

²⁴ Muhyî, *Menâkıb*, s. 31.

1. BÖLÜM

UZUN HASAN DÖNEMİ (1457-1478) AKKOYUNLU SARAYI VE İBRAHİM GÜLŞENÎ

Bu çalışmanın ana temasını oluşturan Kadı İsa'nın hayatında İbrahim Gülşenî onun manevî lideri olmasından dolayı belirleyici bir konuma sahiptir. Bu sebeple ikili arasındaki ilişkinin boyutu anlaşılmalı ve bunun için öncelikle Gülşenî'nin Akkoyunlu Sarayı'ndaki pozisyonu açığa çıkarılmalıdır. Hayatlarının belli dönemleri bu sarayda keşişmiş olan Kadı İsa ile Gülşenî arasındaki ilişkiye dair en erken bilgiler Sultan Yakub (1478-1490) dönemine kadar geriye gidiyor. Gülşenî'nin saray ile irtibatı ise daha geriye, Sultan Uzun Hasan dönemine kadar uzanır. Söz konusu ilişki başlamadan önce, Uzun Hasan Tebriz'i henüz ele geçirdiği bir zamanda Akkoyunlu ülkesine gelmiş olan Gülşenî'nin saraya kabulü ve burada üstlendiği görevler bu bölümün asıl konusunu oluşturuyor. Bunun öncesinde Gülşenî'nin üstlendiği siyasî görevlerin daha iyi anlaşılabilmesi için Akkoyunlular'ın aynı coğrafyada hakimiyet mücadelesi verdikleri Karakoyunlu ve Timurlular'a karşı elde ettikleri başarı sürecine ve Uzun Hasan'ın Tebriz ve İran'daki faaliyetlerine de yer verilmiş ve bir göçebe Türkmen konfederasyonu olan Akkoyunlular'da sarayın nasıl bir yapıya ve işleyişe sahip olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

1.1. Akkoyunlular'ı İmparatorluğa Götüren Süreç ve Tebriz'in ele geçirilmesi

14. yüzyılda Orta Asya ve İran'a hakim olan Timur'un, çıktığı son Anadolu seferinden (1399-1404) Semerkant'a dönerken Diyarbakır bölgesini Akkoyunlu Kara Osman Bey'in idaresine bıraktığı sene (1403) Akkoyunlu Devleti'nin kurulduğu tarih olarak kabul edilir.²⁵ Bu tarihten itibaren Anadolu'nun doğusunda Karakoyunlular aleyhine genişleyecek olan Akkoyunlular önce Timur'un daha sonra Karakoyunlu Devleti'nin

²⁵ Mükrimin Halil Yınanç, "Akkoyunlular", *İA I*, 1978, 5. baskı, 258; Woods, *Akkoyunlular*, 81.

hakimiyetinde bulunan Tebriz'i 15. yüzyılın sonunda ele geçirdikten kısa bir süre sonra bütün bir İran coğrafyasına hükmeder hale gelecektir.

Akkoyunlular ile aynı coğrafyada tutunma mücadelesi veren Karakoyunlular Timur işgali öncesinde Anadolu'nun doğusunda hakim oldukları toprakları Timur'un doğuya hareketinden hemen sonra tekrar ele geçirmişler ve Timur'un ölümünden (1405) sonraki üç yıl içinde Azerbaycan ve Irak-ı Acem'i de alarak büyük bir devlet haline gelmişlerdi.²⁶ Timur'un halefi Şahruh ise Karakoyunlu topraklarına düzenlediği üç ayrı seferle hem batı sınırındaki bu güçlü devleti bertaraf etmeyi hem de Timur'un topraklarını geri almayı hedeflese de kesin bir başarıya ulaşamadı.²⁷ Şahruh'un ölümünden (1447) sonra torunu Babür 1451 yılında Karakoyunlu Cihanşah'tan ata toprağı olarak kabul ettiği Tebriz merkezli Azerbaycan eyaletinin gelirlerini talep ettiği zaman Cihanşah devletin sınırlarına Bağdat (1446), Sultaniye (1447) ve Kazvin'i (1447) de ekleyerek Karakoyunlu Devleti'ni bir imparatorluk haline getirmiş güçlü bir hükümdar konumundaydı.²⁸ Bu sırada Akkoyunlular'la Diyarbakır üzerinde bir hakimiyet mücadelesi yürütmekte olan Cihanşah Amid Barışı (1452) ile bu mücadeleye ara verip Babür'ün talebine karşılık Timurlular üzerine büyük bir askerî sefer düzenleyecektir.²⁹

Bu süre içerisinde Anadolu'nun doğusunda bulunan dağınık Akkoyunlu aşiretlerini Diyarbakır merkezli bir beylik çatısı altında toplayan Kara Osman Bey Akkoyunlu Beyliği'nin topraklarına, Karakoyunlular'a karşı verdiği mücadele sonucunda elde ettiği Urfa, Erzincan, Mardin ve Erzurum'u eklemiştir.³⁰ Kara Osman Bey'in ölümünden (1435) sonra ise Akkoyunlular Uzun Hasan'ın, kardeşi Cihangir'i 1457'de mağlup edip tek başına hükümdar olmasına kadar devam eden uzun bir iç savaş sürecine girdi.³¹ Cihangir ile Uzun Hasan arasındaki anlaşmazlığın temelinde

²⁶ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 64; Seyfettin Erşahin, *Akkoyunlular, Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2002, s. 44.

²⁷ Şahruh'un Azerbaycan seferleri için bkz. Aka, *Timur ve Devleti*, s. 82-88, 92-95, 96-99; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hakimiyeti (Karakoyunlular Devri)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2001, s. 13-25.

²⁸ Aka, *Timur ve Devleti*, s. 123. Faruk Sümer, "Karakoyunlular", *DİA* XXIV, 436.

²⁹ Woods, *Akkoyunlular*, s. 142.

³⁰ Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 48; Woods, *Akkoyunlular*, s. 96.

³¹ Woods, *Akkoyunlular*, s. 99.

Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a karşı yürütülen politika vardı. Cihanşah'ın yeğeni Elvend amcasına karşı ayaklanmış ve yenilerek Akkoyunlu Sarayı'na sığınmıştı. Elvend'in teslimini isteyen Cihanşah Cihangir'den ret cevabı alınca iki devlet savaşmak durumunda kaldı. Uzun Hasan kardeşi Cihangir'i Karakoyunlular'a karşı yaptığı savaşta desteklemiş olmakla birlikte iki devlet arasında yapılan ve Diyarbakır'da Karakoyunlu hakimiyetinin tanındığı Amid Barışı (1452) sonrasında Karakoyunlular'a karşı kardeşinden bağımsız hareket etmeye başladı.³² Anlaşma sonrasındaki hem Cihanşah'ın Diyarbakır'da bıraktığı askerî birliklerle hem de kardeşi Cihangir'le mücadele etmek zorunda kalan Uzun Hasan her iki düşmanına karşı yaptığı Dicle Savaşı'nı (1457) kazanarak üstünlüğünü ve bundan sonrası için Akkoyunlu hükümdarı sıfatını taşıyacağını tartışmasız olarak kabul ettirmiştir.³³

Uzun Hasan 1457'den Karakoyunlu hükümdar Cihanşah'ın tekrar Diyarbakır'a yöneldiği 1467 yılına kadar Akkoyunlu Beyliği'ni oluşturan topraklar üzerinde hakimiyet sağlamış, Gürcüler üzerine seferlerde bulunmuş, Hısn-ı Keyfâ'daki son Eyyubi hükümdarlığına son vermiş, Karamanoğlu İshak Bey'e beyliğin başına geçmesi için yardım etmiş ve bu süreçte büyük devletlerle mücadele edebilecek bir güce ulaşmıştı.³⁴ Cihanşah ise Amid barışından sonra doğuya yönelerek Şahrüh'tan sonra parçalanıp farklı bölgelerde farklı şehzadelerin yönetimi altına giren Timurlular üzerine yaptığı seferlerle Irak-ı Acem, Fars ve Kirman'ı ele geçirmiş, Astarâbâd'ı da alarak Horasan'ın merkezi Herat'a kadar ilerlemişti. Cihanşah Herat'ı da henüz ele geçirmişti ki başkent Tebriz'de tutuklu bulunan oğlu Hasan Ali'nin hapisten kurtularak bir isyan hazırlığında olduğu haberini alınca Horasan ve Astârâbad'dan vazgeçip geri dönmek zorunda kaldı (1458). Cihanşah'ın bölgeden ayrılmasıyla birlikte Horasan'ın hakimiyeti 1469'da Tebriz için Akkoyunlular'la savaşacak olan Timurlu Sultan Ebu Saîd'in eline geçti.³⁵

Cihanşah Timurlular üzerine yaptığı sefer sonrasında Horasan hariç bütün İran coğrafyasının hakimi olarak Şirvanşahlar, Gılan ve Mâzenderân hükümdarlarına da

³² Woods, *Akkoyunlular*, s. 136-142.

³³ Bu uzun mücadele dönemi için bkz. Woods, *Akkoyunlular*, s. 143-151.

³⁴ Woods, *Akkoyunlular*, s. 172; Aka, *İran'da Türkmen Hakimiyeti*, s. 68.

³⁵ Aka, *Timur ve Devleti*, s. 126-128.

üstünlüğünü kabul ettirmiş ve 15. yüzyılın ilk yarısında Karakoyunlular'ı İslam dünyasının en büyük devletlerinden biri haline getirmişti.³⁶ Elde ettiği bu güçle kendisini İlhanlılar'ın halefi olarak gören Cihanşah oğulları Pir Budak ve Hasan Ali'nin isyanlarını ilkinin öldürtüp ikincisini de hapsedirerek bastırdıktan sonra Akkoyunlu Devleti'ne son vermek amacıyla Tebriz'den Diyarbakır'a doğru harekete geçti (1467).³⁷ Ne var ki iki devlet arasında Muş ovasında gerçekleşen savaş Karakoyunlular'ı tarih sahnesinden silerken Akkoyunlular'a imparatorluk sürecini açtı. Cihanşah Akkoyunlular'ın ordugaha yaptığı baskın sonucunda bir Akkoyunlu askeri tarafından öldürüldü. Şehzade Yusuf ve Muhammedî ile birlikte aralarında Şahrüh'un torunu Yadigar Muhammed'in de bulunduğu Karakoyunlu ve Timurlu ümerasından pek çok kişi Akkoyunlular tarafından ele geçirildi.³⁸ Uzun Hasan Tebriz'i aldıktan sonra Horasan'ın yönetimini Şahrüh zamanında Akkoyunlu ve Timurlu hanedanlar arasında var olan dostluğa hürmeten Yadigar Muhammed'e verecektir.³⁹

Uzun Hasan 1467 zaferinden sonra stratejik öneminden dolayı Azerbaycan'a sefer düzenleyip Karakoyunlu başkenti Tebriz'i ele geçirmeyi asıl hedef olarak belirlese de ilk olarak Bağdat üzerine yürümeyi tercih etmiş fakat bir başarı elde edememiştir.⁴⁰ Bağdat merkezli Irak-ı Arab ancak Azerbaycan, Irak-ı Acem, Fars ve Kirman'dan sonra Akkoyunlular'ın hakimiyeti altına girecektir.

1468 yılında Azerbaycan seferine çıkan Uzun Hasan Cihanşah'ın ölümünden sonra Tebriz'de hazineyi ele geçirip Akkoyunlu sultanına karşı bir savaş hazırlığına giren Karakoyunlu şehzadesi Hasan Ali'nin kuvvetlerini Merend yakınlarında yenilgiye uğrattır.⁴¹ Artık Uzun Hasan'ın Tebriz'i ele geçirmesinin önündeki tek engel Horasan hakimi Timurlu Sultan Ebu Saîd'dir. Bunun için fırsatı Uzun Hasan'a Sultan Ebu Saîd'in kendisi verir. Timur'un İran'da sahip olduğu toprakların yıllarca Karakoyunlular tarafından işgal edildiğini ve artık buraların tekrar Timurlular'ın idaresine geçmesi gerektiğini düşünen Sultan Ebu Saîd Irak-ı Acem'i alarak Tebriz'e doğru yönelir ve

³⁶ Aka, *Timur ve Devleti*, s. 129.

³⁷ Aka, *İran'da Türkmen Hakimiyeti*, s. 65-67.

³⁸ Woods, *Akkoyunlular*, s. 173-74.

³⁹ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 279, 320.

⁴⁰ Woods, *Akkoyunlular*, s. 175.

⁴¹ Aka, *İran'da Türkmen Hakimiyeti*, s. 75-78.

Karabağ'da ordugahını kurar. Uzun Hasan'ın, ordugahı destek yollarını kapatarak uzun süre abluka altında tutmasından dolayı Timur ordusu çözülür ve Horasan'a kaçmaya çalışan Sultan Ebu Saîd, Uzun Hasan'ın oğulları Sultan Halil ve Zeynel tarafından yakalanıp esir alınır ve nihayetinde idam edilir (1469).⁴²

Karakoyunlu topraklarına hükmetmesinin önünde artık bir engel kalmayan Uzun Hasan ilk etapta ülkenin pek çok beldesine *darugalar* gönderir.⁴³ Daha sonra oğullarından Uğurlu Muhammed'i Irak-ı Acem, Halil'i Fars ve Zeynel'i Kirman eyaletlerinin yönetimine getirirken Bağdat'ın düşmesiyle birlikte Irak-ı Arab'ı da Şehzade Maksud'a verir.⁴⁴ Uzun Hasan Yadigar Muhammed'i Horasan valiliğiyle görevlendirdiyse de Sultan Ebu Saîd'in idamının ardından oluşan güç boşluğunda Horasan'ın yönetimini Sultan Hüseyin Baykara ele geçirir.⁴⁵ Yadigar Muhammed Şehzade Halil'in askerî yardımı ile Herat'a girer ancak halkın desteğini almış olan Sultan Hüseyin Baykara tarafından öldürülür. Bu durum üzerine Uğurlu Muhammed'i de bölgeye sevk eden Uzun Hasan Sultan Hüseyin'in vasallığı kabul etmesi sonucunda şehzade ordularına bölgeden ayrılması emrini verir.⁴⁶

Uzun Hasan'ın Horasan için Sultan Hüseyin'le bir çatışmaya girmemesinin en önemli nedeni Osmanlı hükümdarı Sultan II. Mehmet'in Karamanoğulları'nı ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerinin Akkoyunlu batı sınırını güvensiz hale getirmesi idi. Osmanlı ve Akkoyunlu orduları arasında 1472'de Anadolu'nun doğusunda başlayıp 1473'te Tercan ovasındaki Otlukbeli mevkiinde yapılan bir meydan muharebesi ile son aşaması gerçekleşen savaşın nedenleri ve ayrıntılarına girmeyeceğiz.⁴⁷ Neticede kısa bir süre içinde İran'daki Karakoyunlu Devleti'ne son vererek Timurlular'ı bir sultanlık olarak Horasan'da tutmayı başaran ve böylece İslam dünyasının büyük güçleri ile boy ölçüşebilecek pozisyona getirdiği Akkoyunlu Devleti'nin hükümdarı olarak Cengiz Han

⁴² Woods, *Akkoyunlar*, s. 176-177.

⁴³ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 324-25. *Daruga* bir şehrin idarî, malî ve askerî işlerine bakan memur olarak tanımlanır. Bkz. Kazım Paydaş, "Akkoyunlu Devlet Teşkilatı" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), s. 200.

⁴⁴ Woods, *Akkoyunlular*, s. 177-78.

⁴⁵ Aka, *Timur ve Devleti*, s. 139.

⁴⁶ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 357-360.

⁴⁷ Bu konuda bkz. Woods, *Akkoyunlular*, s. 192-199.

ve Timur gibi dünya fatihlerinin halefi konumuna gelen Uzun Hasan Osmanlılar karşısında ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgi Uzun Hasan'ın psikolojik bir yıkım sürecine girmesine sebep olduğu gibi onu fiziksel olarak da devamlı bir hastalık içine sürüklemiştir. Uzun Hasan 1473'ten 1478'deki ölümüne kadar geçen yılları aile üyelerinin ve Akkoyunlu aşiretlerinin çıkardıkları isyanları bastırma çabasıyla geçirdi.⁴⁸

Son yıllarında Uzun Hasan'ı uğraştıran en ciddi isyan oğlu Uğurlu Muhammed'in isyanıydı. Otlukbeli Savaşı'nı komuta aşamasında baba – oğul arasında ortaya çıkan görüş ayrılığı Uzun Hasan'ın hastalığı nedeniyle veraset sorununun da ortaya çıkmasıyla birlikte derinleşmiş, neticede Şiraz'ı işgal ederek isyan eden Uğurlu Muhammed babasının kuvvetlerine yenilerek doğuya kaçmıştır. Uğurlu Muhammed Urfa valisi olan amcası Üveys'in desteğini alarak tekrar saldırıya geçse de babasına karşı ikinci yenilgisini yaşar ve bu defa Osmanlı Sarayı'na sığınır. Şehzadeyi oldukça iyi karşılayan Sultan II. Mehmet onu kızıyla evlendirip Sivas sınır bölgesine yerleştirir ve gerektiğinde babasına karşı silahlı kuvvetle destekleme sözü verir.⁴⁹

Uğurlu Muhammed'in Osmanlı Devleti'ne sığınmasından sonra bir süre durulan iç sorunlar muhtemelen Otlukbeli sonrasında sarsılan itibarını düzeltmek amacıyla Uzun Hasan'ın Gürcüler üzerine sefer düzenlemesine imkân sağlamıştır (1476). Uzun Hasan'ın bu son seferi Gürcü başkenti Tiflis'in ele geçirilmesi yanında ganimet, esir ve toprak kazanımının gerçekleşmesi bakımından oldukça başarılı geçmiştir ancak bunun yanı sıra Akkoyunlu Sultanı'nın hastalığının ilerlemesine ve şehzadelerden Uğurlu Muhammed ile Sultan Halil arasında taht mücadelesinin kızışmasına sebep olur. Babasının öldüğü ve tahtın kendisine verildiğine dair yanlış bir haber alan ve Tebriz'e doğru yola çıkan Uğurlu Muhammed Erzincan yakınlarına geldiğinde Sultan Halil destekçileri tarafından öldürülür. Taht Uzun Hasan'ın 1478'deki ölümünden sonra Sultan Halil'e kalmıştır.⁵⁰ Sultan Halil yaklaşık sekiz aylık bir hükümlük döneminden sonra annesinin ve büyük emirlerin desteğini alan Diyarbakır hakimi Şehzade Yakub'la yaptığı savaşta öldürülecek ve tahtın sahibi 1490'da ölümüne kadar Yakub olacaktır.⁵¹

⁴⁸ Woods, *Akkoyunlular*, s. 200.

⁴⁹ Woods, *Akkoyunlular*, s. 200-202; Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 105-106.

⁵⁰ Woods, *Akkoyunlular*, s. 202-203.

⁵¹ Örs, "Târîh-i 'Âlem-Ârâ-y-i Emîni", s. 65-69.

1.2. İmparatorluk Başkenti Olarak Tebriz ve Akkoyunlu Sarayı

1.2.1. Tebriz’de Akkoyunlu İdaresi ve Akkoyunlu Sarayı

Saray tarihçisi Ebubekir Tihranî’ye göre Uzun Hasan Timurlu Sultan Ebu Saîd’i idam ettirdikten (Şubat 1469) yaklaşık dört ay sonra küçük şehzadeler, divan mensupları, *inak*lar ve hareminden bir topluluk ile birlikte ordugahtan ayrılp Zilhicce ayının başlarında beldenin ayan ve eşrafının selam, dua ve övgüleri eşliğinde Tebriz’e girer.⁵² Şehre Cihanşah’ın hanımının yaptırdığı, şehrin en görkemli yapısı olan Muzafferiyye Külliyesi’ne çıkan bir yoldan giren Uzun Hasan Cihanşah’la birlikte iki oğlunun kabirlerinin bulunduğu bu yapının önünde durup onlar için dua ettikten sonra Sâhibâbâd köşküne gider. Buraya gelişinin ikinci gününde “seyyidler, alimleri ve devletin sancağının gölgesi altında şehre girmiş olan Tebriz halkı ile diğer beldelerin ahalisini” *meclis-i hümayuna* davet eder. Uzun Hasan bu mecliste “ülke ve din işleri” ile memur olanları aydınlatan konuşmalar yapar. Kadılar ve “şeriat işlerini yürütenler” hakkında gelen şikayetler üzerine birkaç gün sonra hepsini azleder ve *hükümet-i şer’iyyât*’a “Türk mevâlisi”nden bir kişiyi tayin eder. Ayrıca Cihanşah zamanında halktan alınan vergilerde (*cihât-ı divânî*) indirim yapılmasını emreder.⁵³

Uzun Hasan’ın Tebriz’de ilk icraat olarak şeriatı uygulamakta zaafa düşenleri görevden alması ve ahalinin üzerindeki vergi yükünü hafifletmesi Tihranî’nin, şehre girişini tasvir ederken Uzun Hasan için “Allah’ın buyruğuna değer vermek sarığını taktığı” ve “Allah’ın yarattıklarına müşfik olmak elbisesini giydiği” yakıştırmasını yapmasına sebep olmuştur. Tihranî’nin yaptığı bu yakıştırmayı Uzun Hasan’ın hükümdarlığı boyunca devlet yönetiminde düstur edindiği iki ilke olarak algılamak mümkündür. Nitekim Uzun Hasan 1470’de Osmanlı Sultanı II. Mehmet’e yazdığı mektubunda Karakoyunlular döneminde zina, fuşuh, kumar, dinî mekanlara saygısızlık gibi uygulamaları tümüyle kaldırdığından Kalenderîler ve Haydarîler gibi ahlakî zaaf

⁵² Arkadaş, yoldaş anlamlarına gelen *inak* Akkoyunlular’da hükümdarın musahibi için kullanılan bir tanımlama olup devamlı hükümdarın yanında bulunan saray görevlileri için kullanılırdı. Bkz. Paydaş, “Akkoyunlu Devlet Teşkilatı”, s. 151.

⁵³ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 341-42.

içinde bulunan toplulukları dağıttığından bahseder. Ayrıca hayır faaliyetlerini desteklemek amacıyla vakıfları teşvik ettiğini, cami imamlarını denetlediğini ve medrese talebeliğini desteklediğini ifade eder.⁵⁴ *Târîh-i Gıyâsî*'de de Uzun Hasan'ın halktan toplanan gayri İslamî vergileri kaldırmak istediğinden fakat emirlerin buna muhalefet ettiğinden bahsedilir.⁵⁵ Bu vergilerin yalnızca miktarını azaltmayı başarabilen Uzun Hasan aynı zamanda ulema ve meşâyihle ihsanlarda bulunarak bir taraftan onların gönüllerini hoş tutarken diğer taraftan yönetimin İslamî temellerini vurguluyordu.⁵⁶

Haziran 1469'da girdiği Tebriz'den yaklaşık on gün sonra ayrılan Uzun Hasan ancak iki sene sonra Haziran 1471'de tekrar bu şehre girecektir.⁵⁷ Bu süre zarfında Tebriz'de nasıl bir idarî yapının oluştuğu hakkında *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de bir bilgi bulunmaz. Uzun Hasan'ın Azerbaycan eyaletinin yönetimi için bir vezir veya emir görevlendirip görevlendirmedeği, görevlendirdiyse bunun kim olduğu konusunda da herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bu dönemde Tebriz'deki üst düzey yöneticiler arasında yalnızca *hükûmet-i şer'ıyyât*'ın başına getirilen kişi hakkında birtakım bilgiler bulunmakla birlikte bu bilgiler bu kişinin kimliğini açığa çıkarmak için yetersiz kalır. *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de ismi verilmeyen kişi o sırada divanda *münşîlik* görevini yerine getiren Tihranî'nin Uzun Hasan'a "tavsiyesi ve büyük vezirlerin (*sudûr-ı izâm*) desteğiyle" yönetime getirilmişti.⁵⁸ *Menâkıb*'da önemli bir figür olarak karşımıza çıkan ve İbrahim Gülşenî'den bahsederken üzerinde duracağımız Uzun Hasan'ın kazaskeri Kadı Hasan'dan ise *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de söz edilmez.

Akkoyunlu Sarayı denilince Tebriz'de sağlam yapılı ve daimi bir saraydan söz etmek en azından Uzun Hasan dönemi için doğru olmayacaktır. Venedik elçisi Josaphat Barbaro'nun seyahatnamesinde yer alan tasvirler dışında, Uzun Hasan döneminde Tebriz'de bulunan sarayın niteliği hakkında kaynaklarda bilgi bulunmaz. Barbaro'nun

⁵⁴ Woods, *Akkoyunlular*, s. 183.

⁵⁵ Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 241-242; Ahmet Özcan, "Uzun Hasan Kanunları ve Osmanlı Dönemine Yansımaları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 29 Bahar (2011): 177.

⁵⁶ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 346.

⁵⁷ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 342, 364.

⁵⁸ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 342. Bölgeye hakim olan devletlerde genellikle eyalet vezirlerinin eyalet kadırları kadar etkili ve güçlü olmadıkları (bkz. Paydaş, "Akkoyunlu Devlet Teşkilatı", s. 184) dikkate alınacak olursa, *hükûmet-i şer'ıyyât*'ın başına getirilen bu kişinin en üst düzey yöneticilerden birisi olduğu düşünülebilir.

1474 yılına ait gözlem ve tasvirleri imparatorluğun ilk yıllarında Tebriz’de bulunan Akkoyunlu Sarayı’nın fizikî yapısı hakkında bir fikir verir.⁵⁹ Kanaatimizce Barbaro’nun tasvir ettiği bu saray dayanıklı malzemeden inşa edilmiş bir yapı olmayıp göçebe Türkmen geleneğine uygun ordugah tarzında bir yapı idi. Yönetici askerî eliti göçer Türkmen aşiretlerinden oluşmuş konfederal bir devlet olan Akkoyunlular padişahın otağını ve devlet erkanının çadırlarını mevsimsel olarak yazlık ve kışlık mekanlarda kurmuşlardır.⁶⁰ Bu sebeple Uzun Hasan’ın başkentte veya başkent dışındaki ikametinde kullandığı ordugahın saray işlevi gördüğü söylenebilir. Başkent ise göçebe hükümdarların yönetimi altında bulunan ülkelerde hükümdardan çok devletin iktisadî, idarî ve kültürel müesseselerinin bulunduğu bir mekan olarak tasavvur edilir.⁶¹ Akkoyunlular’ın Tebriz’deki ilk sağlam yapılı ve yerleşik sarayı, inşası devletin kültürel yönden zirve yılları olarak kabul edilen Sultan Yakub döneminde tamamlanan (1486) ve çağdaş Avrupalı seyyahlar tarafından İran’ın harikaları arasında sayılan Heşt Behişt Sarayı olacaktır.⁶² Fakat 1490’daki ölümüne kadar Tebriz’deki ikametleri kısa süreli gerçekleşecek olan Sultan Yakub “muhteşem” sarayında toplam bir yıldan az bir vakit geçirecektir.⁶³

⁵⁹ Barbaro, Uzun Hasan’ın huzuruna kabul edildiği gün, içinde saray ricalinden sekiz-on kişinin oturduğu, dört ya da beş adım uzunluğunda ve kare şeklinde bir salona büyük bir kapıdan girdiğinden ve huzurdan ayrılırken elinde küçük bir çomağı olan bir kapıcının dikildiği başka bir kapıdan çıkıp mantarlarla dolu çayırılık gibi yemyeşil bir bahçeden geçtiğinden bahseder. Dört beş yüz adım uzunluğundaki bu yolun sağ tarafında kerpiçten bir duvar, bahçenin ortasında içi su dolu bir havuz vardır ve Sultan bu havuzun ucunda sırma işlemeli bir yastığın üstüne oturarak başka bir yastığa yaslanmıştır. Yanında da yalın kılıçlı bir nöbetçi dikilmiştir. Her tarafına halılar serilmiş ve mozaikler yapılmış olan ve yüksekliği otuz adım civarındaki bu küçük sarayda en önemli şehzadeler Sultan’ın etrafına oturmuşlardır. Barbaro kendisini saygı ve nezaketle bir yere oturttuklarından, devlet ricalinin kendi makam ve mevkilerine göre yerlerini aldıklarından ve o gün Hint padişahından gelen hediyeleri izlediklerinden bahseder. Josaphat Barbaro, *Anadolu’ya ve İran’a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 69-70. Bir başka gün Uzun Hasan, Barbaro’yu kubbeli bir salonda huzuruna kabul eder. Barbaro ağaçların ve direklerin kubbe şeklinde birleştirildiğini ve etrafından nakış işlemeli ve sırmalı kumaşlar sarkıtıldığını, zeminin ise her biri en az on dört adım uzunluğunda çok güzel halılarla döşendiğini söyler. Bu salonun bir tarafında dört köşeli ve nakışlı büyük bir çadır görünmektedir. Bu çadır ile kubbe arasında içi nakışlı bir otağ bulunur. Sultan salonun içinde üzeri altın iplikler ve inciler işlenmiş ağaçtan bir sandalyenin üzerine oturmuş ve etrafına sarayın ileri gelenleri dizilmişlerdir. s. 74-75.

⁶⁰ Woods, *Akkoyunlular*, s. 20.

⁶¹ Karl Jahn, “Tebriz: Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi”, çev. İsmail Aka, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*: XIII 24 (1979-80): 62.

⁶² Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 94; Woods, *Akkoyunlular*, s. 242.

⁶³ Woods, *Akkoyunlular*, s. 246. Woods’a göre bu dört sene içinde Sultan Yakub’un Tebriz’de bir yıldan az bir süre ikamet etmesi 1486’da Tebriz’de çıkan olaylardır. Bir Akkoyunlu askeri İsam’ı kabul

1.2.2. Uzun Hasan'ın İran Seferi ve İdarî Uygulamaları

İran coğrafyasında hakimiyetini sağlamlaştırmak amacıyla Tebriz'den ayrılan Uzun Hasan iki sene sürecek olan seferinde Hemedan, İsfahan, Şiraz, Kaşan, Kum, Savuh Bulak, Kazvin, Cekcekî, Sultaniye ve Sehend yaylak ve kışlaklarında konaklamıştır. Şehzade Uğurlu Muhammed'in Cihanşah'ın oğulları Yusuf'tan Şiraz'ı, Hasan Ali'den de Bağdat'ı alması ve yürütülen diplomatik temas sonrasında Timurlu Sultan Hüseyin Baykara'nın Akkoyunlu'ya bağlı bir vali olarak Horasan'da tutulması ile birlikte bölgede siyasî hakimiyet büyük ölçüde sağlanmış oldu. İdarî taksimatta ise İsfahan merkezli Irak-ı Acem Uğurlu Muhammed'in yönetiminde kalırken Şiraz Yadigar Muhammed'e destek için Horasan'a giden Şehzade Halil dönüncüye kadar *hâkim-i divân-ı âlî* olan Emir Bey'e verildi.⁶⁴ Şehzade Halil ancak bir buçuk sene sonra Şiraz merkezli Fars'ın yönetimini üstlenecektir. Kirman Şehzade Zeynel'e, Bağdat merkezli Irak-ı Arab ise Şehzade Maksud'a devredilir.⁶⁵

Uzun Hasan bir taraftan siyasî ve idarî düzeni oluşturarak ülkede güvenliği ve istikrarı sağlarken diğer taraftan konakladığı merkezlerde yaptığı uygulamalarla nasıl bir yönetim hedeflediğini ortaya koyuyordu. Şiraz'da hakimiyet sağlandıktan sonra şehre giren Sultan seyyitlere, kadınlara, ulemaya, meşhur imamlara, salihlere, fukaraya, şehrin ileri gelenlerine onların itibarını korumak ve yükseltmek amacıyla makamlar, *suyurgaller* ve maaşlar vermiş, ihtiyaç sahiplerinin isteklerini yerine getirerek onları memnun etmişti.⁶⁶ Kışlamak için Şiraz'dan Kum'a geldiğinde ise her çarşamba günü, ikamet ettiği *hânenin (imâret-i hâne-i şerîfe)* önüne kurulan saltanat tahtında halkın

etmeyen bir Ermeni tacirini öldürmüş, Yakub askeri idam ettirerek kellesini Ermeni cemaatine teslim etmiş, askerın kellesini topa çevirip oynayan Ermenilere karşı Müslüman cemaat galeyana gelmiştir. Müderris Derviş Kasım liderliğindeki kalabalığın Yakub'dan askerın kesik başını gömme izni almasına rağmen sarayın önüne kadar gelmesi o esnada sarhoş olan Yakub'u öfkelenmiştir ve neticede Derviş Kasım idam edilmiştir. Yakub idam haberinin Tebriz'e yayılmasıyla birlikte ayaklanan halka sert bir tepki göstererek askerlerine şehri birkaç saat yağmalatmıştır. Bu olaydan sonra Tebriz'den ayrılan Yakub 1488'de tekrar şehre geldiğinde içki içmeye tövbe ettiğini açıklamış ve içki içilmesi ve satılmasını yasaklamıştır. Woods'a göre Yakub'un bu hamlesi halkla arasını düzeltmeye yönelikti ancak başarılı olamadı. Halk iki sene sonra Tebriz'de kışlamak isteyen Yakub'un şehre gelmemesi için veba salgını söylentisi bile yaydı.

⁶⁴ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 352.

⁶⁵ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 349, 351.

⁶⁶ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 346.

ihtiyaçları dinleniyor ve maksatları doğrultusunda istekleri yerine getiriliyordu.⁶⁷ *Bârgâh-ı âm* olarak tabir edilen bu uygulama bayramların ilk günlerinde de yapılagelen bir saray rutini haline gelmişti.⁶⁸ Cuma akşamları ise seyitler, ulema, büyükler ve civar eşrafi vaaz ve nasihatte bulunmaları için *meclîs-i hümayuna* davet ediliyordu.⁶⁹ İslam dünyasında bir devlet başkanının güç gösterisi ve bağımsızlık nişanesi olarak Mekke'ye *hac mahmili* göndermesi geleneğinin Akkoyunlu tarihindeki ilk uygulaması da Uzun Hasan'ın Kum'daki ordugahında verdiği emirle gerçekleşti.⁷⁰ Uzun Hasan'ın beş ay ikamet ettiği Kum'daki yapı muhtemelen çadır veya otağdan farklı daha önceden bu şehirde kendisi için yapılmasını emrettiği sağlam malzemeden inşa edilmiş kalıcı bir bina idi.⁷¹

1.2.3. İran Seferi Sonrasında Tebriz

Anadolu'da Osmanlı'ya karşı mücadele eden Karamanoğlu emirlerinin yardım ricalarını geri çevirmeyen Uzun Hasan Kum'dan ayrılarak Tebriz'e doğru yola çıkar. Kazvin'de kendisinin emri ile yapılan *devlethanede* üç gün kalarak ahalinin sorunlarıyla ilgilenir. Ardından Sultaniye yolu üzerinde bulunan bir camiye kendi gelirinden harcıyarak tamir ettirdikten ve bu şehirdeki bazı vakıf yapılarının onarılması için ferman çıkarttıktan sonra Tebriz'e girer.⁷² İran coğrafyasında hakimiyeti sağlamak için çıktığı Tebriz'e iki sene sonra 1471'de geri dönen Uzun Hasan alimleri ve yoksulları gözetme ve kollama siyasetini burada da devam ettirir. Düzenli aralıklarla Azerbaycan eyaletinin alimlerine, salihlerine, hafızlarına, miskinlerine ve fakirlerine harcanmak üzere çok miktarda mal gönderir.⁷³ Karakoyunlular zamanında yapılmış olan bir *devlethane* Uzun Hasan'ın

⁶⁷ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 346.

⁶⁸ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 363. Tihranî, ihtiyaçlarını arzeden kişiler için *dadhâhân-ı memâlik-i mahruse* tabirini kullanır.

⁶⁹ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 346.

⁷⁰ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 360-361.

⁷¹ Tihranî çadır ya da otağ için "kurmak" fiilini kullanırken bu bina için "inşa etmek" fiilini kullanır ve bu fiil eserin başka hiçbir yerinde geçmez. s. 346.

⁷² Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 363-364.

⁷³ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 364.

zaferlerini müjdeleyen ve Sultan tarafından himaye edilen meczup Baba Abdurrahman'a ve dervişlerine tahsis edilir.⁷⁴ Yine Cuma akşamlarının rutini haline gelen *meclis-i hümayun*lara katılan civarın alimleri ve büyükleri Uzun Hasan'ın ihsanlarına mazhar olurlar. Uzun Hasan bir kış ve baharı Tebriz'de geçirdikten sonra Otlukbeli yenilgisi ile sonuçlanacak olan Anadolu seferine çıkar.⁷⁵ Dönüşte sağlığı bozulan Sultan son yıllarını Gürcü seferi, şehzade ve aşiret isyanları ile geçirmiştir.

Uzun Hasan, İlhanlı hükümdarı Gazan Han zamanında (1295-1304) mimarî ve kültürel yönden zirveyi yaşamış olan Tebriz'i tekrar eski ihtişamlı yıllarına döndürme arzusuyla burada pek çok yapı inşa ettirmiş ve alimleri himaye altına almıştır.⁷⁶ Venedikli bir tacirin "muhteşem eserler" olarak bahsettiği bu yapılardan birisi olan ve Cihanşah zamanında yapılan Muzafferiye Medresesi'nden çok daha büyük olan Nasiriye Medresesi dönemin meşhur müderrislerinin ders verdiği, şehrin en büyük medresesi idi.⁷⁷

Karakoyunlular zamanında Muzafferiye'de müderrislik yapan Celaleddin ed-Devvanî şehrin Akkoyunlular'ın eline geçmesiyle birlikte Uzun Hasan'ın himayesine giren alimlerden idi.⁷⁸ Yine Uzun Hasan son Anadolu seferine çıkmadan kısa bir süre önce Horasan'dan gelen astronomi alimi Ali Kuşçu da Akkoyunlu Sarayı'nda himaye görmüştü.⁷⁹ Saray tarihçisi Ebubekir Tihranî, Karakoyunlu Cihanşah'ın seferlerinde onun yanında bulunup hükümdarın tarihini yazarken Uzun Hasan'ın Cihanşah'ı mağlup etmesinden sonra Sultan'dan gelen daveti kabul ederek Akkoyunlu Sarayı'na intisap etti.⁸⁰ 1473'te hac ibadeti için gittiği Mekke'den dönüşünde Uzun Hasan'ın davetine icabet ederek Tebriz'e uğrayan Molla Camî ise Sultan'ın Tebriz'de kalma ricasını geri

⁷⁴ Woods, *Akkoyunlular*, s. 184; Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 364; Mehmet Gel, "Akkoyunlu Uzun Hasan'a Çok Yakın "Delişmen"- "Meczup" Bir Süfi: Baba Abdurrahman", *EKEV Akademi Dergisi* 28 Yaz 2006: 149-150.

⁷⁵ Tihranî'nin anlatısı burada biter.

⁷⁶ Hinz, *Uzun Hasan*, s. 99; Genç, "İdris'i Bidlîsî'nin Hayatı", s. 52.

⁷⁷ Genç, "İdris-i Bidlîsî'nin Hayatı", s. 54.

⁷⁸ Genç, "İdris-i Bidlîsî'nin Hayatı", s. 53.

⁷⁹ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 368; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 98.

⁸⁰ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Giriş, s. 7-8.

çevirerek Herat'a dönmüştür.⁸¹ İbrahim Gülşenî de Akkoyunlular'ın Tebriz'i henüz ele geçirdiği yıllarda Uzun Hasan'ın himayesine girmiştir. Bu kişilerin Tebriz'de kalmaları ya da bunun için çaba gösterilmesi Uzun Hasan'ın insan kaynağı açısından da bu şehri geliştirmeye çalıştığını açıkça göstermektedir.

1.3. Uzun Hasan'ın Sarayında İbrahim Gülşenî

İbrahim Gülşenî'nin Akkoyunlu topraklarında geçirdiği yıllar Uzun Hasan'ın hükümlük yıllarından başlayarak devletin Şah İsmail tarafından yıkılmasına kadar geçen süreyi kapsar. Gülşenî yaklaşık on beş yaşlarında ilim tahsil etmek amacıyla Diyarbakır'dan Maverâünnehir'e doğru yola çıktığında Uzun Hasan'ın bir süre önce ele geçirdiği Tebriz Akkoyunlular'ın başkenti durumundaydı. Yolculuğu sırasında Tebriz'de konaklayan Gülşenî Uzun Hasan'ın kazaskeri Kadı Hasan tarafından burada kalması için ikna edilir. Ömrünün bundan sonraki yaklaşık otuz yılını Tebriz'de geçirecek olan Gülşenî saray çevresiyle yakın ilişkiler kuracak, Halvetiye tarikatı şeyhi Dede Ömer Ruşenî ile bu yıllarda tanışacak, onun önce gözde müridi ve halifesi, daha sonra da halefi olarak saray ve halk arasında köprü vazifesi görecektir. Gülşenî Tebriz'de Uzun Hasan, Sultan Yakub, Sultan Halil, Sultan Baysungur ve Rüstem Han dönemlerini idrak ederek Şah İsmail zamanı arifesinde yaşanan kaosu içinde bulunacak, daha sonra çıktığı zorlu bir yolculuğun ardından Diyarbakır'a ulaşıp burada geçireceği on yıldan sonra Mısır'a hicret edecektir.⁸²

Gülşenî'nin Tebriz'e kaç yılında geldiği tam olarak bilinmiyor. Tebriz'in Akkoyunlular'ın eline 1469'da geçmesi ve *Menâkıb*'a göre Gülşenî'nin Akkoyunlu Sarayı'ndaki ilk icraatı olarak 1471'de Sultan Hüseyin Baykara ile görüşmek amacıyla

⁸¹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 103.

⁸² İbrahim Gülşenî'nin ayrıntılı biyografisi için bkz. Side Emre, "İbrahim-i Gülşenî (CA. 1442-1536): Itinerant Saint And Cairene Ruler" (Doktora Tezi, University of Chicago Department of History, 2009). Gülşenî'nin Diyarbakır'a dönüş yolculuğu *Menâkıb*'da detaylı bir şekilde anlatılır. Muhyî'nin iki farklı ağızdan naklettiği yolculuk hikayesinde Gülşenî bir kabile ile, oğlu Ahmed Hayalî ise Gülşenî'nin bir halifesi eşliğinde yola çıkmıştır. Güzergah boyunca Şah İsmail'in adamlarının kabileleri yakın takibe alıp sünnî "elebaşları" ele geçirme çabaları Gülşenî'nin yolculuğunu meşakkatli bir hale getirmiş Ahmed Hayalî de benzer tehlikelere maruz kalmıştır. Bu hikayelerin daha detaylı incelenmesi sonucunda Şah İsmail'in Tebriz'i ele geçirmesinden sonra bölgenin durumu hakkında mevcut bilgileri tamamlayıcı nitelikte veya yeni bilgilere ulaşmak mümkün görünüyor. s. 226-233.

Herat'a giden elçi heyetinin içinde bulunması dikkate alındığında onun 1460'ların son yıllarında Akkoyunlu Sarayı'na intisap ettiği söylenebilir.⁸³ Gülşenî Tebriz'e geldikten kısa bir süre sonra Uzun Hasan'ın kazaskeri Kadı Hasan'la muhtemelen ilim tahsili konusunda fikrini almak için görüşür. Gülşenî'nin zekasına ve aklını kullanmadaki kabiliyetine vakıf olan Kadı Hasan ona hangi alimden ders almak isterse bunun için kendisine Tebriz'de imkan sağlayabileceğini, Maverâünnehir'e gitmesine gerek olmadığını, bütün Semerkant, Buhara ve Horasan ulemasının Sultan Uzun Hasan'ın emrinde bulunduğunu söyler.⁸⁴ Gülşenî'nin Tebriz'de nasıl bir tahsil gördüğü hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Fakat Kadı Hasan'ın onu önce kendisine bağlı mülazımların işlerini görmekle görevlendirdiği, daha sonra da kendisinin yürüttüğü bütün hükümet işlerini ona devredecek, hatta mührünü teslim edecek kadar itimat ettiğine bakılırsa Gülşenî'nin iyi bir medrese eğitiminden geçtiği hükmüne varılabilir.⁸⁵

1.3.1. Gülşenî'nin Saraydaki Yükselişinin İlk Adımı: Tarhan Ünvanı Alması

Gülşenî'nin sarayda üstlendiği ilk görev 1471'de Sultan Hüseyin Baykara'ya elçi olarak gönderilmesi idi ve bu *tarhan* ünvanını aldıktan sonra gerçekleşti. Bu durumda Gülşenî'nin bir yıldan az bir süre içinde sarayda itibar görmeye başladığı söylenebilir.⁸⁶ *Menâkıb*'a göre bu kısa süre içinde Kadı Hasan'ın itimadını kazanıp sarayda kazaskerliğe bağlı işleri onun adına yürütecek kadar güçlü bir nüfuz elde eden Gülşenî sergilediği bir davranış sonucunda Uzun Hasan'ın elinden *tarhan* hilatini giyer. Gülşenî

⁸³ Muhyî, *Menâkıb*, s. 55.

⁸⁴ Muhyî, *Menâkıb*, s. 52.

⁸⁵ Benzer bir yorum için bkz. Emre, "İbrahim-i Gülşenî", s. 51-52. "Kâzî-asker Mevlânâ Hasan'un hidmetinde olan mülâzımların cümle mühimmâtını görmekle dünyâ cihetinden dahı küllî meblag tahsil ider (...) Kâdî Hasan, şeyhün sadâkat u 'iffet ü 'adâletini ma'lûm ider, kendi ekseriyyâ Hasan Pâdişâh'la olmagın cemî'-i mülâzımlar ve hükûmet umûrını şeyhe tefvîz idüp mühri teslîm kılup tevkî'ı yazmak emr ider." *Menâkıb*, s. 52.

⁸⁶ Uzun Hasan'ın Tebriz'i ele geçirdikten on gün sonra İran seferine çıktığı ve yaklaşık iki sene sonra Tebriz'e döndüğü bilgisinden yola çıkarak Gülşenî'nin muhtemelen bu süre içinde orduyla birlikte hareket ettiğini ve bu sefer sırasında sarayda kendini kabul ettirdiğini söyleyebiliriz. Yine muhtemelen Uzun Hasan Tebriz'i ele geçirdiği sırada Gökmedrese'de müderris olan Devvanî de bu sefer sırasında saray erkanı ile birlikteydi ve Şiraz'da hakimiyet sağlandıktan sonra buranın kazaskeri yapıldı. *Menâkıb*'da bahsedilen Gülşenî, Devvanî ve Hüsameddin Nurbahşî'nin Şiraz'da bir ulema meclisindeki birliktelikleri de söz konusu sefer sırasında gerçekleşmiş olmalıdır. s. 64.

Uzun Hasan adına çıkan bir fermanı kadıların, ümeranın ve ulemanın bulunduğu bir mecliste zulme kapı açtığı gerekçesiyle yırtmıştır.⁸⁷ Tebriz Kadısı Kadı Şerafeddin'in hazırlayıp Sultan'ın mührü ile divanda onaylattığı ferman Cihanşah zamanında halktan alınan ve Uzun Hasan'ın kaldırdığı vergilerin reayadan tekrar alınması emrini içermekteydi. Gülşenî'nin Sultan'ın mührünün bulunduğu bir fermanı yırtması Kadı Şerafeddin tarafından kendisini Sultan'a denk görmesi şeklinde yorumlanmış ve Uzun Hasan'a şikayet edilmiştir. Divan beyi Emir Bey tarafından sorguya çekilen Gülşenî Hak'tan başkasından korkusunun olmadığını ve *ulü'l-emrin* nişanını yırtmadığını, yalnızca Sultan'ın ismini “zulm hükmü”nden ayırdığını söyler. Gülşenî fermanı ayırıp başlığının içine koyduğu Sultan'ın ismini öpüp beye verir ve kendisi için uygun görülen cezaya razı olduğunu söyler.⁸⁸

Menâkıb'daki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Uzun Hasan fermanının içeriğinden bu olay sonrasında haberdar olmuş ve nişanı yazanın parmaklarını kestirerek bundan sonra vezirlerin insiyatifiyle herhangi bir emir çıkmaması, “padişahın pervanesi, yani mühürlü tezkiresi varmadıkça” hüküm yazılmaması emrini vermiştir.⁸⁹ Bu hadise sonrasında kendisine Uzun Hasan tarafından *tarhan* beratı verilen Gülşenî ise hakkı ve adaleti korumak adına padişahın hışmına sebep olabilecek bir hareketi yapmaktan çekinmemiş ama aynı zamanda Sultan'ın ismini başında taşıyarak ona olan itaatini ve bağlılığını göstermiştir.⁹⁰ Uzun Hasan'ın Gülşenî için kullandığı “benüm dahı itimâdum anadur ki ben anı sınyup *tarhan* itmişemdür.” şeklindeki ifadesi Gülşenî'nin buna

⁸⁷ Muhyî, *Menâkıb*, s. 53. Nakledilen bu hikayeye göre bahsi geçen mecliste Karakoyunlu Devleti'nin son hükümdarı Cihanşah'ın defterdarı da bulunmaktaydı. Bu durum eski Karakoyunlu bürokratlarının Akkoyunlu Sarayı'nda pozisyonlarını koruduklarını veya yeni bir görevle memuriyetlerine devam ettiklerini gösteren bir örnektir.

⁸⁸ Muhyî, *Menâkıb*, s. 53-54. Burada bahsi geçen Emir Bey muhtemelen, daha önce kendisinden söz ettiğimiz (s. 26), bir süre Şiraz valisi olarak görev yapan *hâkim-i divân-ı âlî* Emir Bey idi.

⁸⁹ Uzun Hasan'ın fermanın içeriğinden haberdar olmamasını çok kısa bir süre içinde geniş bir coğrafyaya hakim olunması ve bunun sonucunda bütün beldelere idareyle alakalı sayısız ferman gitmesi ile ilişkilendirebiliriz. Muhtemelen bu dönemde yoğun bir yazışma mevcuttu ve olağanüstü bir geçiş dönemi yaşanıyordu. Bu durumda Uzun Hasan'ın bütün fermanların içeriğinden haberdar olması beklenemeyebilir. Fermanlar arasında onun onaylamayacağı hükümlerin de bulunması muhtemeldir. Belki Uzun Hasan, adaletine gölge düşürecek bir ferman aşıkâr oluncaya kadar bazı fermanların çıkmasına göz yummuş da olabilir. Ayrıca bu dönemde ihtiyaçtan dolayı güvenilir olduğuna bakılmadan çok sayıda pervaneci ile de çalışılmış olabileceği de akla gelen ihtimallerdendir.

⁹⁰ Muhyî, *Menâkıb*, s. 55.

benzer cüretkar kararlarından Sultan'ın haberdar olduğunu veya nasıl davranacağını sınamak amacıyla onu bilerek olayların içine sürüklediğini gösteriyor.⁹¹

Devlet başkanı tarafından bir kişiye *tarhan* ünvanı verilmesinin kökleri eski Türk-Moğol devletlerine kadar uzanır. *Tarhan*, farklı devlet ve zamanlarda farklı anlamlara gelse de çeşitli sebeplerle hükümdarın beğenisini kazanan kişiler, devletin hizmetinde çalışanlar, ordu komutanları, ulema ve meşâyih bu ünvanla ödüllendirilerek malî, askerî ve ticarî bir takım imtiyazlara sahip olmuşlardır.⁹² Akkoyunlular da tevarüs ettikleri bu geleneği sürdürürler.

Literatürde *tahranlılık*'ın toprak mülkiyet hakkı, yani *suyurgalle* birlikte verildiği genel bir kabul olmakla birlikte İnalçık'a göre *tarhanlık* toprakla bağlantılı olmayan ve şahsî muafiyetler içeren, suyurgalden bağımsız bir imtiyaz şeklidir.⁹³ *Menâkıb*'da da *tarhanlık* ve *suyurgal* uygulamaları iki ayrı konu olarak işlenir. Gülşenî Uzun Hasan ve Sultan Yakub dönemlerinde ulema ve meşâyihin ellerinden *suyurgallerinin* alınması girişimlerine şiddetle karşı çıkmakla birlikte Sultan'ın kendisine vermek istediği *suyurgali* reddetmiştir.⁹⁴ *Tarhanlık* ise bir takım malî imtiyazlardan bağımsız bir şekilde eylemsel yönü ön plana çıkarılarak işlenir. *Menâkıb*'da Gülşenî'nin Uzun Hasan döneminde aldığı *tarhanlık* beratında kendisine ne tür imtiyazlar verildiği hakkında bir bilgi bulunmaz. Yakub döneminde ise Sultan'dan bu beratı kendisi talep edecek olan

⁹¹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 56.

⁹² Abdülkadir Donuk, "Tarhan Ünvanı ve Gelişmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 34 (1983-1984): 86-87. Ali Ahmetbeyoğlu, "Tarhan", *DİA* XL, 20. *Tarhan* ünvanı Göktürkler'de yüksek asalet derecesi, Uygurlar'da vekil ve nâzır, 10. asır Oğuzlarında subaşından sonra gelen makam sahibi, Hazarlar'da iki farklı anlamda hükümdar ünvanı ve hükümdardan sonra gelen şahıs, *Dîvân-ı Lügâti't-Türk*'te "bey" anlamında kullanılmıştır.

⁹³ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s. 164-65; İlber Ortaylı, "Osmanlı Toprak Düzeninin Kaynakları", *Toplum ve Bilim* 4 (1978): 74; Kâzım Paydaş, "Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması", *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 39 (2006): 204; Ahmetbeyoğlu, "Tarhan", s. 20; Halil İnalçık, "Autonomous Enclaves in Islamic States: Temliks, Soyurghals, Yurdluk-Ocaklıks, Mâlikâne-Mukâta'as and Awqaf", *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods* (2006): 114.

⁹⁴ Muhyî, *Menâkıb*, s. 210. "Sultân dimiş ki "Berda' havâlisinde olan arklar cümle sultânîdir. Her ne kadar kabûl ider ise virilsün! diyü suyurgal emr ider. Şeyh 'Ali, şeyh hazretlerine muştulamaga varur. Ferahla haber virür ki "Berda' arkları vizâret mahsûli gibidür; elhamdülillâh size nasib oldu" diyüp müjde taleb ider. Şeyh hazretleri vâfir nesne fidâ ider ve eydür ki "Bu anun şükrânesidür ki vüzerâ mahsûli degil, götüri Sultan Ya'kûb'un memleketi kabûlüm degildür ki bu makûle safânun sonu vehâmetdür! diyicek Şeyh 'Ali küllî ibrâm ider. Şeyh hazretleri buyurur ki "Hazînetullâh, sultânun hazînesinden evsa' ve evfer ve edvemdür. Ol dahı Allâh ta'âlâya muhtâcdur. Var bizden sultâna selâm eyle ve di ki beytü'l-mâl-i müslimîni bes müstahaklarına sarf itsün ve illâ mes'ül olur."

Gülşenî bu dönemde *tarhan* olarak Sultan'ın hükmü altındaki her vilayette “her ne eylerse kimsenin mani olmayacağı”, “nereye konacağına ve ne işleyeceğine ve her kime emr bi'l-maruf ve nehy ani'l-münker eyleyeceğine” kimsenin karışamayacağı bir yetkiye sahip olacaktır.⁹⁵

1.3.2. Gülşenî'nin Saraydaki Pozisyonu ve Bu Konuda Tartışmalı Bir Rivayet: Sultan Hüseyin Baykara'ya Elçi Olarak Gönderilmesi

Gülşenî *tarhan* ünvanı ile kendisine verilen imtiyazlar doğrultusunda yapacağı icraatlerden kimseye hesap verme durumunda değildi. Böyle bir yetkiye sahip olacak kadar Uzun Hasan'ın güvenini kazanan Gülşenî'yi *tarhan* sıfatıyla ilk olarak Horasan hakimi Sultan Hüseyin Baykara ile barış yapmak için Herat'a giden elçi heyetinin içinde görmekteyiz.⁹⁶

Uzun Hasan 1469 yılında Timurlu Sultan Ebu Saîd'i mağlup ederek Tebriz'i ele geçirdikten sonra yine bir Timurlu şehzadesi olan Yedigâr Muhammed'i Horasan valiliği ile görevlendirmişti. Fakat Sultan Ebu Saîd'in Uzun Hasan tarafından idam edilmesinin ardından Horasan'da hakimiyeti sağlayan Sultan Hüseyin Herat'a giren Yedigâr Muhammed'i öldürür. Kendisine bağlı bir valiyi öldüren Sultan Hüseyin'in üzerine orduyla gitmek ya da pazarlığa oturmak arasında bir tercihte bulunması gereken Uzun Hasan o sırada Osmanlı tehlikesi baş gösterdiğinden ikinci yolu seçer.⁹⁷

Menâkıb'da Uzun Hasan'ın Kum'a geldiği, Horasan yakınlarında bulunan Yedigâr Muhammed'in askerlerinin savaşmak veya geri dönmek için Uzun Hasan'dan emir beklediği, Sultan Hüseyin'in ise Uzun Hasan'a barış için Şeyh Abdullah aracılığıyla bir özürname gönderdiği nakledilir.⁹⁸ Yine *Menâkıb*'a göre Şeyh Abdullah,

⁹⁵ Muhyî, *Menâkıb*, s. 63, 90.

⁹⁶ Muhyî, *Menâkıb*, s. 55-56.

⁹⁷ Woods, *Akkoyunlular*, s. 189-191.

⁹⁸ Muhyî, *Menâkıb*, s. 55-56. *Menâkıb*'da Hüseyin Baykara'nın mektubunun içeriği şu şekilde verilir: “Hüseyin Baykara mektubunda böyle reca itmiş ki “Yâdigâr Muhammed'ün re'âyâyâ zulmü olup şikâyet-nâmeler göndermegin bir işdür oldı, ammâ çün ki Sultân Hasan hazretleri Horâsân'ı bir begine virse gerek, pes ol begi ben olayım, hutbe Sultân Hasan nâmına olsun; her ne ki emr ide, mutî' olayım; dostına dost, düşmenine düşmen olayım.” Ve hem elçiye bir temessük virmiş ki her kim bu maslahatı bitüre, yedi bin eşrefî vire.”

Gülşenî'nin barıştan yana olan kazasker Kadı Hasan üzerindeki etkisini görmüş ve Akkoyunlu elçilik heyetiyle birlikte Gülşenî'nin de Herat'a gönderilmesini istemiştir. Nihayetinde Gülşenî Uzun Hasan'ın emriyle, fermanı Sultan Hüseyin'e götürecektir olan heyetin içinde yer alır. Sultan Hüseyin Akkoyunlu vasallığını içeren fermanı kabul eder ve Herat'ın camilerinde hutbe Uzun Hasan adına okunur.⁹⁹

Menâkıb'da nakledilen hikayeye göre Gülşenî, ordusunu harekete geçirecek kadar önemli bir devlet krizinin çözümünde Uzun Hasan'ın yanında yer alan baş aktörlerden biri olmuştur. Uzun Hasan'ın Gülşenî'ye olan itimadı o kadar fazladır ki Herat'a elçi heyetiyle birlikte gönderdiği iki fermanın birini Gülşenî'ye teslim etmiştir.¹⁰⁰ İlk fermanla Sultan Hüseyin Baykara Uzun Hasan tarafından Horasan valisi olarak tanınıyor ve kendisi bu doğrultuda hareket etmeye davet ediliyordu. İkinci ferman ise Sultan Hüseyin'in itaatinden emin olduğu anda Horasan hududunda teyakkuz halinde bulunan ordunun geri dönerek Irak'a hareket etmesi emrini içeriyordu.¹⁰¹ Gülşenî'nin görevi sözle yapılan itaat fiiliyata döküldüğünü görmek, yani Herat'ta hutbenin sultan adına okunduğunu işitinceye kadar ordunun geri çekilme emrini içeren fermanı ordu yetkililerine göndermemektir. Hutbe Uzun Hasan adına okunmuş, ferman orduya gönderilmiş, görev yerine getirilmiştir.

Woods Uzun Hasan'ın Sultan Hüseyin Baykara ile yaptığı yazışmalarında eşitler arası bir ilişki havasının sezildiğini ve bu sebeple Horasan bölgesinin vasallık konumunun hangi koşullarda gerçekleştiğinin belirgin olmadığını söyler.¹⁰² Woods'a göre Uzun Hasan Sultan Hüseyin'e yazdığı mektuplarda bir vasallık göstergesi olan hutbenin kendi adına okunması veya kendi adına sikke bastırılması konusunu zikretmez. Oysa *Menâkıb*'da aktarılan hikayeye göre Uzun Hasan Herat'ta kendi adına hutbe okunması emrini fermanla belirtmemiş olsa da hutbe konusunu itaat için olmazsa olmazlardan kabul etmiştir. Aynı olay ile ilgili Uzun Hasan döneminin bilinen tek kroniği *Kitab-ı Diyarbekriyye*'yi kaleme alan Ebubekir Tihranî de biri mektup diğeri

⁹⁹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 56.

¹⁰⁰ Muhyî, *Menâkıb*, s. 56. "Padişah buyurur ki "Elçilere zâhir nişânın virelim, ammâ çeri göçmesi nişânın oğluna virelim ki tâ şehri Hirî" de hutbeyi benim nâmuma okudukların işitmeyince hükmi vermeye ki benim dahi itimâdum anadır ki ben anı sınyup tarhan itmişemdir."

¹⁰¹ Ordu büyük ihtimalle Uzun Hasan'ın ordugahının bulunduğu Irak-ı Acem şehri olan Kum'a hareket edecekti.

¹⁰² Woods, *Akkoyunlular*, s. 190, 218, dpt. 95.

ferman olmak üzere iki metinden söz eder. Mektubun içeriği hakkında bilgi vermez. Ferman ise *Menâkıb*'dakine benzer bir şekilde ordunun huduttan "güzergâhındaki halka zarar vermeyecek şekilde" çıkması emrini içermektedir.¹⁰³ Neticede bu bilgiler Sultan Hüseyin Baykara'nın Herat'ta hutbeyi Uzun Hasan adına okutarak Akkoyunlu hakimiyetini kabul ettiğini ve Uzun Hasan'ın da fermana yazdırmamış olsa bile hutbenin kendi adına okunması yani Herat merkezli Horasan'ın Akkoyunlu vasalı olma noktasında kararlı olduğunu gösteriyor.

Uzun Hasan ile Sultan Hüseyin arasında geçen söz konusu hadise *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de *Menâkıb*'dakine benzer bir şekilde anlatılır. Fakat Tihranî'nin anlatımında Herat'a gönderilen elçi heyetinin içinde Kadı Alaaddin Ali ön plandadır. Sultan Hüseyin Yadigar Muhammed'i öldürmüş, bunu haber alan Uzun Hasan, İsfahan ve Şiraz valileri Şehzade Muhammed ve Şehzade Halil'e askerleriyle birlikte Horasan hududundaki Astarâbâd'a doğru yola çıkmaları emrini vermiş ve kendisi de Kum'a hareket etmiştir. Tihranî'ye göre büyük bir ordunun Astarâbâd'a ulaştığı haberini alan Sultan Hüseyin, Şeyh Abdullah'ı "her türlü tevazuyu içeren bir mektupla" Uzun Hasan'a gönderir. Şeyh'e büyük bir hürmet gösteren ve onun nasihatlerini dinleyen Uzun Hasan Kadı Alaaddin Ali'yi fermanını ulaştırmak üzere Sultan Hüseyin'e gönderir. Herat halkı tarafından gelişi "saygı, ilgi ve sevgi gerekleri yerine getirilerek" kutlanan Kadı Alaaddin "ahid ve sözleşmeyi" onayladıktan sonra ordugaha geri dönmüştür. Astarâbâd'da bulunan şehzade orduları da verilen emir gereği kendi yönetim merkezlerine geri dönerler.¹⁰⁴

Biri saray tarihçisi Ebubekir Tihranî'nin diğeri hayat hikayesini Akkoyunlu Sarayı'nda önemli pozisyonlar elde etmiş bir şeyh olarak kaleme aldığı Gülşenî ile aynı tarikata mensup olan Muhyî'nin Akkoyunlu tarihinin bir parçasını hikaye ettikleri Uzun Hasan ve Sultan Hüseyin Baykara arasında geçen hadisede tarihî olaylarda bir çelişki olmamakla birlikte yukarıda anlatıldığı üzere elçilik görevi için belirtilen isimler farklılık gösterir. *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de Gülşenî'nin, *Menâkıb*'da ise Kadı Alaaddin Ali'nin adı anılmaz. *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de anlatılanları karşılaştırabileceğimiz aynı dönemde yazılmış şimdilik bir başka kaynak olmadığından dolayı buradaki bilgileri

¹⁰³ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 359.

¹⁰⁴ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 357-360.

tarihî hakikatlere en yakın bilgiler olarak kabul etmek durumundayız. *Menâkıb*'da ise bir tarikat liderinin hayat hikayesi anlatılırken onun faziletlerini, kerametlerini, üstün meziyetlerini, bulunduğu ortamlarda onu diğer insanlardan ayıran özelliklerini ön plana çıkaran bir anlatının benimsenmesi olağandır. Bu sebeple hakikatte Gülşenî'nin elçilik heyeti içindeki vazifesi/pozisyonu ne olursa olsun Muhyî'nin naklettiği hikayede Gülşenî Akkoyunlu Devleti'ni en üst mertebede temsil eden bir şahıs olarak tasvir edilir.

Tihranî Kadı Alaaddin Ali'yi Uzun Hasan'ın kazaskeri olarak zikreder. Tihranî'ye göre Kadı Alaaddin Sultan Hüseyin Baykara'dan önce de çeşitli elçilik görevleri üstlenmiştir. Bunlardan ilki Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın Uzun Hasan'ın hakimiyetinde bulunan Diyarbakır üzerine yürüdüğü haberi Sultan'a ulaştığı zaman gerçekleşir ve Kadı Alaaddin çeşitli hediyelerle birlikte Cihanşah'a gönderilir.¹⁰⁵ Uzun Hasan'ın Cihanşah'ın ölümünden sonra Sultan Ebu Saîd ile Azerbaycan üzerinde giriştiği hakimiyet mücadelesinde görevlendirdiği elçilerden biri de yine Kadı Alaaddin Ali'dir.¹⁰⁶

Kadı Alaaddin'in üstlendiği bu elçilik görevlerini onun Akkoyunlu kazaskeri olmasından dolayı resmi bir görev olarak düşünmek mümkündür. Fakat Uzun Hasan'ın elçilik için Kadı'yı seçmesinin sebeplerinden biri de muhtemelen onun halk nazarındaki itibarı idi. Nitekim Kadı Alaaddin Hz. Peygamber'in soyundan geldikleri kabul edilen Horasan'daki Beyhakî sülalesinin bir üyesiydi ve Tihranî onu "seyyidlerin seçkini, kadıların övüncü, zor işlerde görüş sahibi, sağlam fikirli, ilminin fazlalığı, diyanetinin ve tabiatının mükemmelliği konusunda kolu uzun olan, sözünün akıcılığı ve İslam işlerine hakimiyeti ile tanınan" sıfatlarıyla tavsif etmişti.¹⁰⁷ Herat halkının da Kadı'yı büyük bir sevgi ve saygı ile karşıladığına bakılınca Uzun Hasan'ın halkın nazarında kıymetli bir şahsı Sultan Hüseyin'e göndermesi bilinçli bir karar gibi görünüyor.

Bizim için dikkat çekici olan husus, *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de kazasker olarak anılan bir şahsın yani Kadı Alaaddin Ali'nin *Menâkıb*'daki anlatıda neden zikredilmemiş olduğudur. *Menâkıb*'ın Akkoyunlu döneminin anlatıldığı bölümlerinde

¹⁰⁵ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 270.

¹⁰⁶ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 311.

¹⁰⁷ Woods, *Akkoyunlular*, s. 186; Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 270.

Kadı Ali adında bir şahıstan bahsedilir. Fakat bu şahıs övgüyü hak eden bir şahıs değildir. *Menâkıb*'a göre Kadı Ali de Kadı Hasan gibi Uzun Hasan'ın kazaskeridir. Nakledilen hikayeye göre Kadı Hasan Gülşenî'nin Tebriz dışında olduğu bir sırada kazaskerlik mührünü Kadı Ali'ye teslim eder. Gülşenî Tebriz'e döndüğünde Kadı Ali'nin, yaptığı her iş karşılığında mülazımlardan yüksek miktarda ücret aldığını duyar ve Kadı Hasan'ı bu konuda bir tedbir almamış olmasından dolayı azarlar. Bu olay sonrasında Kadı Hasan mührü Kadı Ali'den alarak tekrar Gülşenî'ye verir.¹⁰⁸

Menâkıb'da Kadı Ali ismini Sultan Yakub devrinin hemen başlarında tekrar görüyoruz. Sultan Yakub tahta geçecek ve hocası Kadı İsa'yı kazasker yapacaktır. Fakat Türkmen ulema kendileri Farsça bilmedikleri, Kadı İsa ve katibi de Türkçe bilmediği için meramlarını anlatamayacakları gerekçesiyle Kadı İsa'nın kazasker olmasına karşı çıkarlar. Kadı İsa'nın yerine Kadı Ali'nin geçmesini istediklerini veziriazama arz ederler. Hikayenin sonunda Gülşenî'nin müdahalesiyle katip azledilecek, yerine Türkçe bilen bir katip görevlendirilecek ve Kadı İsa kazaskerlik görevine devam edecektir.¹⁰⁹

Menâkıb'da adı geçen Kadı Ali'nin Tihranî'nin bahsettiği Kadı Alaaddin Ali olup olmadığı konusunda net bir kanıya varamadık. Bununla birlikte yukarıda anlatılan hikayeye göre Sultan Yakub'un saltanatının henüz başlarında Kadı Ali ve Kadı İsa arasında bir kazaskerlik mücadelesi yaşandığı muhakkak. Şu kadarını söyleyebiliriz ki mesele Türkmen ulema ile Kadı İsa arasındaki Türkçe-Farsça dil anlaşmazlığından daha ileri boyutta bir iktidar mücadelesi gibi görünüyor. Eğer *Menâkıb*'da adı geçen Kadı Ali'nin Tihranî'nin bahsettiği kazasker Kadı Alaaddin Ali olduğuna emin olabilseydik bahsedilen kazaskerlik mücadelesinin sebebi hakkında farklı ihtimallerden söz edebilecek ve belki *Menâkıb*'da Kadı Alaaddin Ali'yi itibarsızlaştırmaya yönelik bir dil kullanıldığını iddia edebilecektik.¹¹⁰ Fakat elimizdeki veriler şimdilik bu iddiayı

¹⁰⁸ Muhyî, *Menâkıb*, s. 59-60.

¹⁰⁹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 82.

¹¹⁰ Meselenin arka planı hakkında akla gelen ihtimallerden biri Kadı Alaaddin Ali'nin mensup olduğu Horasan'daki Beyhakî sülalesi ile Kadı İsa'nın mensup olduğu Irak-ı Acem'deki Savecî sülaleleri arasında devlet mekanizması içinde yer edinme mücadelesi olabileceğidir. Bir diğer ihtimal ise Kadı Alaaddin Ali'nin, aynı zamanda Ruşenî'ye bağlı bir Halveti dervişi olması (Hüseyn Kerbelâî, *Ravzâtü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cenân*, nşr. Câfer Sultan Kurrâî, Tahran: 1349/1970, c. I, s. 477) sebebiyle Ruşenî'nin bir başka müridi olan Gülşenî ile arasında mümkün olabilecek bir husumettir.

temellendirmeye yetmiyor. Kadı İsa hakkında yapacağımız tartışmaları sonraki bölümde işlemek üzere şimdilik erteliyoruz.

1.3.3. Gülşenî'nin Akkoyunlu Sarayı'ndaki Hamisi: Kazasker Kadı Hasan

Menâkıb'a göre Uzun Hasan'ın kazaskeri, ilim tahsili amacıyla Maverâünnehir'e doğru yola çıkan Gülşenî'yi Tebriz'de kalması için ikna eden ve mührünü kendisine teslim ederek ona teşkilat içinde görev veren Kadı Hasan'dır. Anlaşılan o ki Gülşenî'nin Kadı Hasan üzerinde büyük bir tesiri vardır. Hikayeye göre Kadı Hasan'ın nikahı altında bulunan üç hanım Kadı Hasan'dan şikayetçidir. Hanımlar kendileri için yaptığı harcamalarda dahi Gülşenî'nin onayı olmadan hareket etmediğini Kadı'ya söyledikleri zaman o, hükümet işlerinde bile Gülşenî'nin müdahil olduğunu hatta aldığı bazı kararlarına itiraz ederek yazılan *nişanı* yırttığını söyler. Kadı Hasan muhtemelen Gülşenî'nin sözlerine bu derece itibar ettiği için çıkan söylentilerden dolayı rahatsızlık duymuş olmalı ki hanımlarına yaptığı itiraftan sonra pişman olur ve onlardan kendisi ölünceye kadar bu durumu ifşa etmemeleri sözünü alır. Yine Gülşenî'nin Kadı Hasan'ın yardımcılarını hırpaladığını görenler bunun nedenini Kadı'ya sorduklarında “Her işi hakkıyla ider, ben hakka karşı koyamazam.” cevabını almışlardır.¹¹¹ *Menâkıb*'da nakledilen başka bir hikayeye göre ise Kadı Hasan, Şemseddin adlı bir vezirin ulema ve meşâyih aleyhine aldığı bir kararı onaylamaya yanaşmaz ve Gülşenî'ye giderek onun fikrini alır. Kadı Hasan Gülşenî'nin gösterdiği yolu takip ederek kararın ulema ve meşâyih lehine dönmesini sağlar.¹¹²

Menâkıb'a göre Uzun Hasan'ın ölümünden kısa bir süre sonra vefat eden kazasker Kadı Hasan'ın ismine dönemin kroniği *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de rastlayamadık.¹¹³ *Menâkıb* dışında Kadı Hasan'ın isminin geçtiği en yakın tarihli kaynak 1503'te kaleme alınan *Reşehât-ı Aynü'l-Hayat*'tır. *Reşehât*'te 1473'te Tebriz'e

¹¹¹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 57.

¹¹² Muhyî, *Menâkıb*, s. 60-61.

¹¹³ Muhyî, *Menâkıb*, s. 75; Tihranî ile çağdaş olan dönemin Venedik elçisi Caterino Zeno, 1474'te Uzun Hasan'ın kazaskeri ile birlikte Tebriz'den İsfahan'a doğru seyahat ettiğini söyler, fakat bu kazaskerin ismini zikretmez. Bkz. Caterino Zeno, *Doğuda Venedik Elçileri*, çev. Tufan Gündüz, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006, s. 90-91.

girişi sırasında Molla Camî'yi karşılayan heyetin içinde olduğuna dair bilgi dışında Kadı Hasan hakkında bir ayrıntı bulunmaz. Kadı Hasan'ın muhtemelen Uzun Hasan'ın emriyle söz konusu heyette yer almasını onun üst düzey bir bürokrat ve kültür adamı olduğuna dair bir işaret olarak yorumlamak mümkündür. Nitekim *Reşehât*'in müellifi, Kadı Hasan'ı ve onunla birlikte heyetin içinde bulunan Ebubekir Tihranî ile Derviş Kasım Şakavul'u *a'zâm-ı sadr* olarak nitelemiştir.¹¹⁴ Bir 17. yüzyıl eseri olan *Ravzâtü'l-Cinân*'da ise yine Uzun Hasan'ın *sadrı* olarak nitelenen Kadı Hasan, Sultan'ın nazarında, onu verdiği bir idam kararından vazgeçirecek kadar söz sahibi bir kimse olarak tasvir edilir.¹¹⁵

Kadı Hasan'dan bahseden bir diğer kaynak yine 17. yüzyılda kaleme alınan *Lemezât-ı Hulvîyye*'dir.¹¹⁶ *Lemezât-ı Hulvîyye*'nin müellifi Cemâleddin el-Hulvî'nin naklettiği hikayeye göre Uzun Hasan'ın kazaskeri Kadı Hasan gördüğü bir rüya üzerine Tebriz'e gelmek için yola çıkan Gülşenî'yi karşılamak üzere şehir dışına çıkar. Kadı Hasan'a rüyasında Hakk'ın rızasını kazanmak istiyorsa “falanca istikametden gelecek olan İbrahim adlı zata” hürmet göstermesi telkin edilmiştir. Kadı Hasan Gülşenî'yi uzaktan görünce atından iner, selam verir, hal ve hatırını sorarak gönlünü hoş tutar. Daha sonra onu evinde misafir eden Kadı Hasan Gülşenî'ye uzun süre hamilik yapar.¹¹⁷

Neticede birer Halvetî kaynağı olarak kabul edilen *Menâkıb* ve *Lemezât-ı Hulvîyye*'ye dayanarak Gülşenî'nin Tebriz'de kazasker Kadı Hasan tarafından himaye edilip her türlü ihtiyacının karşılandığı ve onun aracılığıyla Akkoyunlu Sarayı'na nüfuz ettiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Gülşenî Kadı Hasan'ın himayesinde Tebriz'e yerleşmiş, belki istediği ilmi tahsil etmiş, kazaskerlik teşkilatı içinde aldığı görevlerle iaşesini temin eder hale gelmiş, kendisine itibarlı bir kişilik olarak elçilik gibi bazı resmî

¹¹⁴ Fahreddin Ali b. Hüseyin b. Ali el-Kaşîfî Safî, *Reşehât-ı 'Aynü'l-Hayât*, çev. İbn. Muhammed Şerîf el-Abbâsî, İstanbul; Tabhâne-i Âmire, 1279, s. 167.

¹¹⁵ Kerbelâî, *Ravzâtü'l-Cinân*, s. 87. Uzunçarşılı'ya göre kazasker, sadr ve kadılıkudat terimleri dönemin farklı kaynakları tarafından yapılan farklı adlandırmalar olup aslında bu terimler aynı makamı işaret ederler. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984, s. 283, dpt. 3. Görebildiğimiz kadarıyla Kadı Hasan ve Kadı Alaaddin Ali'den her ikisinin de Uzun Hasan'ın sadrı olarak bahsedildiği tek kaynak *Ravzâtü'l-Cinân*'dır. s. 87, 477.

¹¹⁶ Mahmud Cemâleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulvîyye (Yüce Velilerin Tatlı Halleri)*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.

¹¹⁷ Hulvî, *Lemezât*, s. 524.

görevleri yerine getirmiştir.¹¹⁸ Uzun Hasan cihetinden bakıldığında ise Akkoyunlu yönetiminin o dönemde “şiiirde ve inşaada, belagatte ve fasih söz söylemede asrının seçkini” durumunda olan Gülşenî’ye verdiği görevlerle onun toplum içindeki saygın konumundan faydalandığını söylemek yanlış olmayacaktır.¹¹⁹

1.3.4. Gülşenî’nin Üstlendiği Diğer Görevler

Uzun Hasan Gülşenî’yi Fars valisi Şehzade Halil’i reayadan gelen şikayetler üzerine uyarması için Şiraz’a gönderirken de onun Şiraz halkı ve eşrafı tarafından saygı duyulan bir şahıs olduğunu dikkate almış olmalıdır. Nitekim *Menâkıb*’da Gülşenî’nin Şiraz’da bulunduğu bir sırada içlerinde Celaleddin ed-Devvanî, Seyyid Mîr Sadreddîn, Mevlânâ Muhammed Şârih, Mevlânâ Ali Şifegî, Seyyid Murtaza Şerifi, Emir Fahreddin Haydar, Mevlânâ Şemseddin Behram Bahhas ve Hüsameddin Nurbahşî gibi devrin önemli alimleri ile bir araya geldiği bir ilim meclisinden bahsedilir.¹²⁰ Bunun yanı sıra Gülşenî Şiraz’da bulunduğu bu süre içerisinde Devvanî ile sık sık bir araya gelmiştir.

Uzun Hasan Şiraz uleması ile yakınlığından haberdar olduğu Gülşenî’yi, Şehzade Halil’e uyarılar içeren bir fermanı halkın içinde okuması için Şiraz’a gönderir. Fermanın içeriği hakkında bilgi sahibi değiliz. Fakat şehzade sarayı yerine halkın muhatap alınmış olmasını Şehzade Halil’in Şiraz’daki hakimiyetini sarsacak bir durum olarak düşünmek mümkündür. Nitekim durumdan haberdar olan Şehzade Halil’in validesi Selçukşah Begüm oğlunu bir tedbir alması için önceden uyarmıştır. Alınan tedbir uyarınca şehre girmeden önce beyler tarafından karşılanıp Şehzade Halil’in yanına getirilen Gülşenî babasına karşı itaat etmesi ve reayaya zulmetmemesi yönünde ona uyarılarda bulunur. *Menâkıb*’a göre Şehzade Halil uyarılara karşı boyun eğer.¹²¹

Olayın vuku bulduğu tarihi tam olarak tespit edemesek de olay muhtemelen Uzun Hasan’ın İran seferi sırasında Kum’da kışladığı veya onun Tebriz’e henüz

¹¹⁸ “Kâzî-‘asker Mevlânâ Hasan’un hıdmetinde olan mülâzımlarun cümle mühimmâtını görmekle dünya cihetinden dahı küllî meblag tahsil ider.” *Menâkıb*, s. 52.

¹¹⁹ Hulvî, *Lemezât*, s. 514.

¹²⁰ Muhyî, *Menâkıb*, s. 64.

¹²¹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 58-59.

döndüğü bir zamanda gerçekleşmiş olmalıdır.¹²² Tihranî Uzun Hasan'ın oğullarını babalarına karşı tam bir itaat içinde olan şehzade portresi çizerek anlatır. Bu sebeple olsa gerek *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de Şehzade Halil'in babasına karşı itaatsizliğine dair bir bilgiye rastlayamadık.

Muhyî'nin *Reşehât-ı Muhyî adlı* eserinde verdiği bilgiden anlıyoruz ki Gülşenî 1473 yılında yine bir başka şehzadeyi, Bağdat hakimi Maksud'u uyarmakla görevlendirilmişti. Şehzade Maksud'a yapılan uyarının içeriği hakkında bilgi vermeyen Muhyî, Gülşenî'nin bu görevle Bağdat'ta bulunduğu sırada Molla Camî ile görüştüğünden ve beraberinde bulunan Hanefî kadısının yine o sırada Bağdat Şiîleriyle sorunlar yaşayan Camî'ye verdiği destekten bahseder.¹²³

Gülşenî Akkoyunlu Sarayı'nda etkin bir pozisyonda bulunduğu bu dönemde henüz Halvetiye tarikatı şeyhi Dede Ömer Ruşenî ile tanışıp onun müridi ve halifesi olmamıştı. Dolayısıyla bir tarikat üyesi/lideri konumunun getireceği daha büyük kitlelere ulaşma imkanına sahip değildi. Fakat buna rağmen aldığı görevlere bakıldığında Gülşenî'nin Uzun Hasan'ın ve halkın nazarında itibarı azımsanmayacak ölçüdeydi. Gülşenî Herat'a, Şiraz'a ve Bağdat'a Akkoyunlu Sultanı'nın fermanlarını götürmüştü. Bu üç görevi resmî bir görev olarak değerlendirmek mümkündür.¹²⁴ *Menâkıb*'a göre Gülşenî'nin Uzun Hasan döneminde aldığı son görev bir davet göreviydi. Gülşenî Dede Ömer Ruşenî'yi Uzun Hasan adına Tebriz'e davet etmek için Sultan'ın mektubuyla birlikte Karabağ'a gider.¹²⁵

Menâkıb'da Uzun Hasan'ın, kardeşi Üveys vasıtasıyla Ruşenî'den haberdar olduğundan, Ruşenî'yi Tebriz'e davet etmek için Karabağ'a giden Gülşenî'nin Ruşenî'den etkilenip ona intisap ettiğinden ve geçirdiği riyazet halinden, Tebriz'e gelen

¹²² Muhyî'nin Şehzade Halil olayından önce anlattığı Hüseyin Baykara hadisesi ve bu hadiseyle bağlantılı olarak Horasan serhaddine gönderilen Şehzade Zeynel'in Simnan'dan çıkmasının emredilmesi Uzun Hasan'ın Kum'da bulunduğu sırada vuku bulmuştur. Yine Kum'daki ikametinde Şehzade Halil'e Şiraz vilayetini veren Uzun Hasan'ın uyarısı bu iki olayın akabinde anlatılmaktadır.

¹²³ Muhyî-i Gülşenî, *Reşehât-ı Muhyî*, s. 207.

¹²⁴ Side Emre, Gülşenî'nin Akkoyunlu sarayında elde ettiği nüfuzun resmi bir görev olarak yorumlanabileceğini fakat bu konuda mevcut kaynaklar ışığında kesin bir yargıya varılamayacağını söyler. Emre, "İbrahim-i Gülşenî", s. 53-55.

¹²⁵ Muhyî, *Menâkıb*, s. 69.

Ruşenî'nin Uzun Hasan'ın Cuma geceleri düzenlediği ulema ve meşâyihın icabet ettiği sohbet meclislerine katıldığından bahsedilir.¹²⁶

Bu çalışma için Ruşenî'nin önemi Kadı İsa ile Gülşenî arasında sürekli bir arabulucu özelliği göstermesinden kaynaklanır. Ruşenî Akkoyunlu Devleti'nin bekasını arzu etmektedir. Bu da Sultan Yakub'un hocası ve kazaskeri Kadı İsa'nın "tarîka" girip "Padişah'ın ve tevâbinin ıslahına" vesile olmasıyla mümkün olacaktır.¹²⁷

¹²⁶ Muhyî, *Menâkıb*, s. 69-75. Burada bahsi geçen Üveys, Uzun Hasan'ın Urfa valiliğini yapan, Şehzade Uğurlu Muhammed'in isyanında ona destek veren ve sonunda Uzun Hasan tarafından idam edilen kardeşi Üveys (Woods, *Akkoyunlular*, s. 202) olmamalı. Çünkü *Menâkıb*'daki Üveys portresi Uzun Hasan'ın kendisine Karabağ topraklarını temlik ettiği derviş bir zat olarak çizilmiştir, s. 69.

¹²⁷ Muhyî, *Menâkıb*, s. 86.

2. BÖLÜM

SULTAN YAKUB DÖNEMİ (1478-1490) AKKOYUNLU SARAYI'NDA KADI İSA VE İBRAHİM GÜLŞENÎ İLİŞKİSİ

Kadı İsa Sultan Yakub'un tahta geçmesiyle birlikte kazasker olmuştur. Onun Gülşenî'ye olan muhabbeti kendisinin bu göreve gelmesinde Gülşenî'nin etkisi olduğunu öğrendiğinde başlamıştır. Uzun Hasan'ın hüküm sürdüğü yıllarda Halvetî şeyhi Dede Ömer Ruşenî ile tanışıp ona intisap eden Gülşenî'ye şeyhi tarafından Kadı İsa'yı tarikat içinde tutma misyonu yüklenmiştir. Gülşenî Akkoyunlu Sarayı'nda etkili olan *Batınî* fikirlere karşı mücadele etmiş özellikle bu konuda Sünnî-Halvetî tarikatına mensup bir kazaskerin nüfuzundan faydalanmak istemiştir. Dönem Şîi-Safevî tasavvufî hareketinin siyasî bir oluşuma evrildiği dönemdir ve Batınîlik bu oluşumu beslemektedir.

Menâkıb'da bulunan hikayeler Gülşenî'nin Kadı İsa'yı *Batınî* fikirlerin etkisinden uzaklaştırmaya çalıştığını, Akkoyunlu Sarayı ve ülkesinde bu fikirlere karşı mücadele ettiğini ve Şîi-Safevî oluşumuna şiddetle karşı çıktığını gösteriyor. Bu bölümün asıl konusu Gülşenî'nin Akkoyunlu Sarayı'ndaki misyonu ve Kadı İsa ile arasındaki şeyh-mürît ilişkisidir.

2.1. Kadı İsa'nın Akkoyunlu Kazaskeri Olmasında İbrahim Gülşenî'nin Rolü

2.1.1. Şehzade Hocalığından Kazaskerliğe Kadı İsa

Menâkıb'da Kadı İsa – Gülşenî ilişkisi Gülşenî'nin Şehzade Yakub'a hoca olarak Kadı İsa'yı tavsiyesi ile başlar. Uzun Hasan oğlu Yakub'a hoca ve mürebbî bulmak için Kadı Hasan'ı görevlendirmiştir. Kadı İsa'nın “kemâl-i ilm ü irfânına vakıf olan” Gülşenî Kadı Hasan'a talimler arasında bu göreve en fazla layık olanın Kadı İsa olduğunu Sultan'ın onu tevcih etmesini söyler.¹²⁸ *Menâkıb* Kadı İsa'nın Gülşenî'nin tavsiyesi

¹²⁸ Muhyî, *Menâkıb*, s. 81.

üzerine Şehzade Yakub'un hocalığına tayin edildiği bilgisini verse de farklı kaynaklar onun Uzun Hasan'ın mali işlerinden sorumlu olan Hoca Şükrullah vesilesiyle hocalık görevine geldiğini kaydeder.¹²⁹ Şükrullah aynı zamanda Kadı İsa'nın babasıdır.¹³⁰

Kadı İsa'nın Akkoyunlu Sarayı'nda görev almadan önceki hayatına dair mevcut kaynaklarda bilgiye rastlayamadık. Mevlânâ Fahreddin adında bir hocasının olduğu kaydı onun önceki hayatı ile ilgili *Menâkıb*'da bulunan tek ayrıntıdır. Sarayda bulunduğu yıllar için ise dönemin kroniklerinin ve çağdaş tanıkların onun hakkında verdiği bilgiler oldukça sınırlı olsa da söz konusu kaynaklar *Menâkıb*'da bulunan bilgilerle karşılaştırıldığında bir Kadı İsa portresi çıkarmak mümkün hale geliyor.¹³¹ Sultan Yakub tarafından dönemin tarihini yazmakla görevlendirilen Fazlullah b. Rûzbihân *Târîh-i 'Âlem-Ârâ-y-i Emînî*'de Kadı İsa hakkında Kadı Safiyyülmülk ve'd-dîn, Safiyyülmülk, Safiyyülişlâm ve'd-dîn, Kadı Safiyyüddîn ve Sadr gibi lakaplar kullanıp onu Savecî nispesiyle anar.¹³²

Kaynaklar Kadı İsa'nın Acem olduğunu açık bir şekilde dile getirmez. Fakat onun Farsça bilip Türkçe bilmemesi, İran'ın köklü bir ailesine mensup olması ve Woods'un Akkoyunlular'da kazaskerlik makamına istisnasız Acemler'in getirildiğini söylemesi onun Acem olduğu konusunda şüpheye yer bırakmıyor. Kadı İsa'nın ata toprağı, Irak-ı Acem eyaleti içinde bulunan Save şehridir.¹³³ Burada yaşayan Savecî ailesinin İran'ın soylu ailelerinden biri olduğu ve mensuplarının Akkoyunlu devlet mekanizması içinde önemli mevkilere geldikleri biliniyor.¹³⁴ Kadı İsa muhtemelen Savecî ailesinin, babası Şükrullah'tan sonra saraydaki ikinci temsilcisi idi ve şu anki bilgiler gösteriyor ki iktidarı elinde tutma ve kullanma bakımından ise zirvedeydi.¹³⁵

¹²⁹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 88.

¹³⁰ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 279, dpt. 5; Minorsky, "The Aq-qoyunlu and Land Reforms", s. 451.

¹³¹ Örs, "Târîh-i 'Âlem-Ârâ-y-i Emînî"; Handemîr, *Târihu Habîbi's-siyer*; s. 431-432, 436; Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, s. 505-506; Budak Münşî Kazvinî, *Cevâhiru'l-Ahbâr*, s. 74-76; Hakîm Şah Kazvinî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, s. 293-294; Sam Mirza Safevî, *Tezkire-i Tuhfe-i Sâmî*, s. 117-118; Hüseyin Kerbelâî, *Ravzâtü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cenân*, nşr. Câfer Sultan Kurrâî, Tahran: 1349/1970, c. I, s. 576-577.

¹³² Örs, "Târîh-i 'Âlem-Ârâ-y-i Emînî", s. 194, 208, 272, 292, 296, 278, 306.

¹³³ Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, s. 505.

¹³⁴ Woods, *Akkoyunlular*, s. 186.

¹³⁵ Diğer bir Savecî, Kadı İsa'nın kardeşi Şeyh Ali'dir. Kadı İsa Yakub'un iktidarının son yıllarında başlattığı toprak reformunu Şeyh Ali'ye verdiği tam yetki ile başlatır. Bu konu üçüncü bölümde detaylı

Akkoyunlular'da bir şehzadeye hoca tayininin ne zaman yapıldığına dair kesin bir bilginin olmamasıyla birlikte büyük ihtimalle Osmanlı örneğinde olduğu gibi şehzade dört, beş veya altı yaşlarına geldiğinde kendisine tayin edilen bir hocadan tahsil görmeye başlıyordu.¹³⁶ Nitekim Gülşenî Tebriz'in Uzun Hasan tarafından henüz ele geçirildiği yıllarda Akkoyunlu Sarayı'nda itibar görmeye başlamıştı ve Şehzade Yakub yine o yıllarda dört veya beş yaşlarındaydı.¹³⁷ Yakub'un Akkoyunlu tahtına geçinceye kadar nerede ikamet ettiğine ve nasıl bir devlet görevi üstlendiğine dair bir bilgiye rastlayamadık. Kardeşleri Uğurlu Muhammed, Halil, Zeynel ve Maksud'a tahsis edilen eyalet valilikleri gibi Yakub'a da bir yönetim merkezi verilmiş olması muhtemeldir. Nitekim Hinz farklı kaynaklara dayanarak Uzun Hasan'ın İran coğrafyasına hakimiyetinden sonra İsfahan valiliğini Yakub'a verdiği bilgisini paylaşır.¹³⁸ *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de benzer bir bilginin bulunmaması ve Woods'un aynı bilgiyi tekrar etmemesi Yakub'un İsfahan valisi olduğuna dair Hinz'in verdiği bu bilgiyi şüpheli hale getiriyor.¹³⁹ Tihranî İsfahan valisi olarak Uğurlu Muhammed'i gösterir.¹⁴⁰ Uğurlu Muhammed'in 1474'teki isyanından sonra Şerefüddin Hacı Bey'e verilen İsfahan Sultan Halil tahta geçinceye kadar Şerefüddin Hacı Bey'de kalır.¹⁴¹

Şehzade Yakub'un bir eyalet yöneticisi olup olmadığı bilgisi bu çalışma için hocası Kadı İsa'nın ikamet ettiği yerin tespiti yani Yakub'un şehzadeliği döneminde Kadı İsa'nın Gülşenî ile birlikte Uzun Hasan'ın sarayında bulunup bulunmadığını açığa çıkarmak açısından önem arzeder. Fakat mevcut bilgilerle bu konuda bir sonuca varmak mümkün görünmüyor. *Menâkıb* da bu konuda bir şey söylemez. Konu hakkındaki

bir şekilde ele alınacaktır. Savecî ailesine mensup olan kişilerin Akkoyunlu Devleti'nde olduğu gibi Safevî Devleti'nin bürokrasisinde görev aldıkları biliniyor. Bkz. J. Aubin, "Sah İsmail et les notables de l'Iraq Persan", *Journal of the Economic and Social History of Orient* 1/1 (1959): 64-65.

¹³⁶ Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlılar'da Resmî Törenler ve Birkaç Örnek", *Osmanlı IX* (1999): 141.

¹³⁷ Yakub'un, tahta geçtiği sırada yani 1478'de on üç yaşında olduğu biliniyor. Woods, *Akkoyunlular*, s. 228, dpt. 141. Yakub, Tebriz 1469'da Akkoyunlu hakimiyetine geçtiğinde ise dört beş yaşlarında olmalıdır.

¹³⁸ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 47.

¹³⁹ *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de Yakub'un valiliğine dair bilgi bulunmaması bir yana Yakub'un adı bile anılmaz. Woods da çalışmasında bu konuya açıklık getirecek bir bilgi paylaşmamıştır. Yakub'un saray tarihçisi Fazlullah b. Rûzbihân ise onun şehzadelik dönemi hakkında yalnızca babası ile birlikte Otlukbeli Savaşı'na katıldığı bilgisini verir. Örs, "Târîh-i 'Âlem-Ârâ-y-i Emîni", s. 59.

¹⁴⁰ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 333-336.

¹⁴¹ Örs, "Târîh-i 'Âlem-Ârâ-y-i Emîni", s. 70.

bilgimiz Kadı İsa'nın Gülşenî vasıtasıyla Yakub'un hocası olması ve bu aracılığı bir süre sonra öğrenen Kadı İsa'nın Gülşenî'ye muhabbet duyarak ona "cân u dil ile bende" olmasıyla sınırlıdır.¹⁴²

Uzun Hasan'ın 1478 yılında ölümünün ardından oğlu Halil Akkoyunlu hükümdarı olmuştur. Sultan Halil Şehzade Yakub'a Diyarbakır valiliğini vererek onu annesi Selçukşah Begüm, hocası Kadı İsa Savecî ve komutanlarıyla birlikte Diyarbakır'a gönderir.¹⁴³ Kadı İsa Diyarbakır'da attığı politik adımlarla askerleri Yakub'un saltanatına hazırlar.¹⁴⁴ Yaklaşık sekiz ay sonra Sultan Halil'le yaptığı iktidar savaşını kazanan Yakub Tebriz'de tahta oturur. Uzun Hasan döneminin kazaskeri Kadı Hasan da Uzun Hasan'dan kısa bir süre sonra vefat etmiştir.¹⁴⁵ Yakub'un Akkoyunlu hükümdarı olmasıyla birlikte Kadı İsa kazaskerlik makamına oturur.¹⁴⁶

Kadı İsa bir Akkoyunlu kazaskeri olarak bütün idarî teşkilatın merkezi olan *divân-ı â'lân*'ın daimi üyesi konumuna gelmişti.¹⁴⁷ Aynı zamanda Kadı İsa adlî ve şerî meselelerin görüşüldüğü *divân-ı sadâretin* başındaki en yetkili kişi olmuştu. Vilayetlerdeki adlî teşkilatın temsilcileri olan kadılar ile fetva makamındaki müftülerin yanı sıra ülkedeki medrese mensubu ulema sınıfının denetimi de *divân-ı sadârete* aitti.¹⁴⁸ Bu durumda itibarlı ve imtiyazlı konumlara sahip olan söz konusu görevlilerin atama, tayin ve terfi işleri Kadı İsa'nın onayından geçmek durumundaydı.

¹⁴² Muhyî, *Menâkıb*, s. 82.

¹⁴³ Woods, *Akkoyunlular*, s. 232-233. *Menâkıb* Sultan Halil'in altı buçuk ay tahtta kaldığı bilgisini verir. s. 75.

¹⁴⁴ Budak Münşî Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 84.

¹⁴⁵ Muhyî, *Menâkıb*, s. 75.

¹⁴⁶ Muhyî, *Menâkıb*, s. 82.

¹⁴⁷ Yınanç, "Akkoyunlular", s. 263.

¹⁴⁸ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 284.

2.1.2. Kadı İsa'nın Kazaskerliğine Türkmen Ulemanın Tepkisi ve Gülşenî'nin Arabuluculuğu

Kadı İsa'nın kazaskerlik görevine başlamasından kısa bir süre sonra Türkmen ulemadan otuz kırk mevâlî onu görevinden azlettirmek için divana başvurur.¹⁴⁹ Söz konusu mevâlî Türkçe bilmeyen bir kadının kazasker olmasından ve onun yine kendisi gibi Türkçe bilmeyen bir Acem katip çalıştırmamasından rahatsızdır. Bu sebeple vezir Süleyman Bey'e yaptıkları şikâyet üzerine Kadı İsa'nın görevden alınmasını ve Türkçe bilen bir kadının kazasker yapılmasını isterler. Süleyman Bey şikâyeti haklı bulup Kadı İsa'nın yerine Kadı Ali'nin getirilmesini Sultan Yakub'a arz etmeye niyetlenirken Gülşenî'nin müdahalesiyle Kadı İsa görevinde kalır. Gülşenî Kadı İsa'nın Acem katibini azlettirip onun yerine Türkmen mevâlînin meramını anlayacak Türkçe bilen bir katip tayin ettirerek onları ikna etmiştir.¹⁵⁰

Menâkıb'da bahsi geçen Türkmen ulemadan otuz kırk nefer mevâlî çok büyük ihtimalle yüksek mevki sahibi ilim ehli insanlardır.¹⁵¹ *Menâkıb*'da mevâlînin izini süremiyoruz. Ancak Türkmen mevâlînin şikâyet nedeni Türkçe-Farsça dil anlaşmazlığı

¹⁴⁹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 82-83. "Terâkime 'ulemâsından otuz kırk nefer mevâlî, şeyhe gelüp hayr makdem diyüp 'arz-ı ahvâl itmişler ki 'Biz Fârsî bilmezüz ve sadr olan Kâdî 'Îsâ Türkî bilmez. Bizüm ahvâlümüze ve merâtibimüze muttali' olmamağın sabâh Vezîr-i a'zam Süleymân Beg'e varduk. Hâlümüzü 'arz itdükde va'de itdi ki ikindi dîvânında Sultân Ya'kûb'a biz şikâyet itdükde Kâdî 'Îsâ'yı 'azl itdürüp Kâdî 'Alî'ye âdem göndermiş, getürüp kâdî-'asker ide.'"

¹⁵⁰ Muhyî, *Menâkıb*, s. 83. "... ol Türkî bilmeyen 'Acemi 'azl idüp bir Türkî bileni vaz' itdük ki ahvâlünüz bilüp nesne tama' itmeyüp kâdîya 'arz ide." Bu ifade yeni atanan katibin de Acem olduğu şeklinde anlaşılırsa, en azından bu dönem için Akkoyunlular'da kazasker katiplerinin Acem olması bir devlet geleneği olmuştur çıkarımı yapılabilir.

¹⁵¹ *Menâkıb*'ın bir başka yerinde geçen "Şeyh Terâkime mevâlîsinün iltimâsları ile Sultân Ya'kûb'dan recâ itmiş ki ra'iyetlik harâcın 'ilmleri şerefine üzerlerinden ref' ola." (s. 119) ifadesi, "mevâlî" kelimesinin yüksek rütbeli ilmiye mensupları için kullanılmış olabileceği ihtimalini doğuruyor. Fakat Akkoyunlular'da şeyhülislam, kazasker, kadı, müderris, müftî gibi medreseden yetişen ilim ehlinin hangi mertebelerden geçtiği, tayin, terfî ve azillerinin hangi usullere göre yapıldığı yani ilmiye sınıfının nasıl teşkilatlandığına dair literatürde yeterli bilgi bulunmadığı için bu konuda kesin bir yargıya varamıyoruz. Gülşenî'nin, beratlarını tevki' ettiği mevâlînin altı ay sonra tekrar divana müracaat edip beratlarını yenilemelerini söylemesi, Akkoyunlu ilmiyesi hakkında yapılacak olan çalışmalar için terfî işleminin nasıl ve hangi sürelerle yapıldığını ortaya çıkarmak bakımından önem arzedebilir. "Berâtlarunuz ben bu şartla mühr ve tevki' iderem ki bir sâ'at tevakkuf itmeyüp yirli yirünüze gidesiz ve altı aydan sonra yine dîvândan murâdunuzu hâsıl idüp bir habbenüz gitmeye ve ol Türkî bilmeyen 'Acemi 'azl idüp bir Türkî bileni vaz' itdük ki ahvâlünüz bilüp nesne tama' itmeyüp kâzîya 'arz ide." (s. 83).

gibi görünse de anlatılan olayda bir Türk-Fars etnik çekişmesinin yaşanmış olması muhtemel görünüyor.

Woods Akkoyunlu Devleti'nde dinî mevkilere istisnasız İran'ın şehirli ve köklü ailelerinin temsilcilerinin yani Acemlerin geldiği, yönetimin askerî kanadında ise her zaman Akkoyunlular'ın asıl unsurunu teşkil eden Türkmen aşiret mensuplarının bulunduğu tespitini yapar.¹⁵² Türkmen mevâlînin Kadı İsa'nın kazasker olmasından duyduğu rahatsızlık yönetimdeki Türk-Fars ikiliğinin Türkmenler tarafından kabul edilip içselleştirilmemiş olduğuna yorulabilir. Bununla birlikte *Menâkıb*'da Sultan Yakub'un saltanatına denk düşen bölümlerin ağırlıklı olarak Gülşenî ve Kadı İsa ilişkisi üzerinden işlendiği ve Kadı İsa'nın halkla, ulemayla ve ümerayla ilişkisinde Gülşenî'nin arabuluculuk vazifesi üstlendiği göz önüne alındığında *Menâkıb* anlatısının mevkisi Türkmen mevâlî tarafından kabul görmemiş bir Acem'in konumunu Gülşenî vasıtasıyla meşrulaştırma çabasında olduğu izlenimi doğuyor. Nitekim *Menâkıb* bir tarikat şeyhi olan İbrahim Gülşenî'nin soyunu da Hz. Peygamber'e veya bir sahabîye değil Oğuz Ata'ya dayandırarak onun Türklüğüne vurgu yapar.¹⁵³ Ancak yaptığımız bu tespiti *Menâkıb*'da destekleyecek başka bir veri bulunmadığı için bir iddia olmaktan öteye götüremiyoruz.

2.2. Sarayda Ehl-i Sünnet – Bâtınîlik Mücadelesi ve İbrahim Gülşenî

Gülşenî ve Kadı İsa ilişkisinde daha belirgin olan ve izlerini sürebildiğimiz mevzu Bâtınîlik meselesidir. *Menâkıb*'da Sultan Yakub'un saltanatının henüz başlarında Kadı İsa'nın da içinde bulunduğu Yakub'un maiyetinin karşı karşıya kaldığı Bâtınîlik tehlikesinden bahsedilir ki Gülşenî şeyhi Ruşenî'nin isteği üzerine bu tehlikeyi bertaraf etme görevini üstlenmiştir. Akkoyunlu Sarayı'na sızan ve yönetici zümre üzerinde etkili olan iki *Bâtınî* şahsın etkisiz hale getirilmesi yakın tehlikenin önlenmesi idi. Uzak tehlike ise Bâtınîlik ile beslenen Safevîler'in güç kazanması ve bir devlet halinde

¹⁵² Woods, *Akkoyunlular*, s. 21.

¹⁵³ Muhyî, *Menâkıb*, s. 43. “Şeyh İbrâhîm-i Gülşenî'nün neseb-i zâhirîsi Oğuz Ata'ya irişür bu vechile ki zikr olur: Şeyh İbrâhîm-i Gülşenî ibn Mevlânâ eş-Şeyh Muhammed bin Mevlânâ Hâcî İbrâhîm ibn eş-Şeyh Şihâbüddîn ibn Altogmuş bin Güntogmuş bin Kutlutogmuş bin Oğuz, rahimehumullâh. Yedi ataya degin Oğuz neslinden olduğına kitâblarında işâret itmişdür ve Oğuz, vâzı'-ı lisân-ı Türkîdür.”

örgütlenmesidir. Bu, önlenemeyen ve Akkoyunlu Devleti'nin sonunu getiren bir tehlike olacaktır. Ehl-i sünnet inancından ödün vermeyen Gülşenî'nin Akkoyunlu Devleti üzerindeki Bâtınlık etkisini Kadı İsa vasıtasıyla ortadan kaldırmaya çalışması Gülşenî – Kadı İsa ilişkisinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

2.2.1. Sarayda Bulunan Kasım ve Irakî Adlı “iki bed-mezheb mülhid”

Menâkıb'ın Sultan Yakub ve maiyyetindeki kişiler hakkında ilk etapta çizdiği tabloda dikkat çeken husus onların Ehl-i sünnet inancı dışındaki fikirlerin tehdidi altında bulduklarıdır. Hikayeye göre “iki bed-mezheb mülhid” olarak tanımlanan Kasım ve Irakî adlı kişilerin yaydıkları fikirler ümeradan pek çok kişinin “Kur'an'ın emri, Peygamber'in sünneti ve Ehl-i sünnet çizgisi” dışında bir yola girmelerine sebep olmuştur. Bu kişilerin “süslü” sözlerine inanan emir ve beyler Gülşenî'nin kendilerine yaptığı uyarılardan rahatsızlık duyarak onu Sultan Yakub'a kötülerler. Fakat Yakub onlara “ehl-i hak” bir zat olan Gülşenî'ye tabi olmalarını söyleyerek o iki mülhidin sözlerini ve fiillerini reddetmelerini emreder.¹⁵⁴ Aynı şekilde Kadı İsa da Kasım ve Irakî'nin fikirlerinden oldukça etkilenmiş ve farz olan ibadetleri terk etme noktasına gelmiştir.¹⁵⁵

Menâkıb'da Kasım ve Irakî adlı kişilerin “bed-mezheb” olarak nitelenmesi, bunların etkisi altında kalan ümeraya Gülşenî tarafından “Kur'an, hadis ve Ehl-i sünnete” tabî olmaları yönünde uyarılar yapılması ve Kadı İsa'nın Kasım ve Irakî ile buluşmasından sonra “salâtda tekâsül ve salâhda tegâfül” eylemesi göz önüne alındığında bu iki zatın Bâtıniyye ile alakalı kişiler oldukları sonucunu çıkarmak mümkündür. İslam'ın erken dönemlerine kadar geriye götürülebilen Bâtıniyye akımı Müslüman çoğunluğun benimsediği İslam akaidinden farklı olarak ayet ve hadisleri

¹⁵⁴ Kelime anlamı “Allah'ın adamları” olan “ehl-i hak” tabiri hem Ehl-i Sünnet hem de Şia mensupları tarafından “batıl”a karşı kendilerini tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Bkz. Salih Sabri Yavuz, “Ehl-i Hak”, *DİA* X, 512. Diğer taraftan “ehl-i hak”, temelinde oniki imam inancı bulunan aşırı Şii bir mezhebin adıdır. Bkz. Vladimir Minorsky, “Ehl-i Hak”, *İA* IV, 206. *Menâkıb*'a bakıldığında “ehl-i hak” terimi Ehl-i sünnet vurgusu için (s. 115) kullanıldığı gibi Müslümanlar arasında adaleti sağlamaya çalışanları nitelemek için de kullanılmıştır (s. 151). Bunların dışında Şii veya *Bâtunî* unsurlar için *Menâkıb*'da böyle bir kullanıma rastlanmaz.

¹⁵⁵ Muhyî, *Menâkıb*, s. 83-84, 86.

zahirî manalarının ötesinde batınî manaları ile yorumlayan ve yaptıkları yorumlarla temel İslamî hükümleri geçersiz kılan İslam dışı bir mezhep olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁶ *Bâtınî*lere göre ayet ve hadislerin gerçek manaları kelimelerin içinde gizli olup bunları ancak bu konuda yetkin olan *imamlar* bilebilirler. Dolayısıyla bu manalar *imamlar* vasıtasıyla öğrenilmeli ayet ve hadislerin zâhiri terk edilmelidir. Çünkü zahirî manalarla amel etmek batınî bilgileri elde edemeyenler için söz konusudur.¹⁵⁷ Kasım ve Irakî adlı kişiler de büyük ihtimalle Bâtınîlik'e meyilli kişilerdi ve *Menâkıb*'a göre Sultan Yakub'un sarayında devletin üst düzey yetkilileri ile yakın ilişki halindediler. Yine büyük bir ihtimalle bu döneme kadar Ehl-i sünnet çizgisi dışındaki fikir ve akımlar sarayda bir mesele olarak görülmezken Safevîler'in güç kazanmaya başlaması ile birlikte bunların bir tehlike olarak algılanmaya başladığı tesbitini yapmak da mümkündür.

Hakikatte Akkoyunlu Devleti'nin zirvesinde böyle bir hadisenin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair kesin bir yargıya varamıyoruz. Fakat *Menâkıb*'daki bu hikayenin yaşandığı tarihlerde Timurlu hükümdar Şahruh'un bir *Bâtınî* zümresi olarak kabul edilen *Hurûfî*lerden Ahmed-i Lûr adlı bir kişi tarafından 1427'de Herat'ta gerçekleştirilen başarısız bir suikaste uğramasının üzerinden yaklaşık yarım asır geçmişti ve bu hadise muhtemelen hafızalardaki canlılığını korumaktaydı. Şahruh suikast hadisesinden sonra *Hurûfî* Ahmed-i Lûr'u idam ettirmekle kalmayıp ülkede geniş çaplı bir soruşturma başlatmış, bu soruşturma sırasında bölgenin meşhur sufilere Kasım-ı Envâr (ö. 1433) *Hurûfî* sempatanlarını koruduğu gerekçesiyle ve artan nüfuzunun da verdiği endişeden dolayı Herat'tan sürülmüştü.¹⁵⁸

Bu suikastten kısa bir süre öncesinde ise Kübrevî şeyhi İshak Huttalânî (ö. 1424) Muhammed Nurbahş'ın (ö. 1464) *mehdî* olduğunu ileri sürerek onun adına Şahruh'a karşı bir ayaklanma tertip etmiş ancak ayaklanma sonucunda İshak Huttalânî idam edilirken Muhammed Nurbahş Herat'tan sürülmüştü.¹⁵⁹ İran'ın çeşitli şehirlerinde

¹⁵⁶ Avni İlhan, "Bâtıniyye", *DİA* V, 191.

¹⁵⁷ İlhan, "Bâtıniyye", s. 193.

¹⁵⁸ İlker Evrim Binbaş, "The Anatomy of a Regicide Attempt: Shâhrukh, the Hurûfîs, and the Timurid Intellectuals in 830/1426–27." *Journal of the Royal Asiatic Society (Third Series)* 23.03 (2013): 393.

¹⁵⁹ Ertuğrul Ökten, "Jâmî (817-898/1414-1492): His Biography and Intellectual Influence in Herat" (Doktora Tezi, University of Chicago Department of History, 2007), s. 279.

ikamet eden ve buralarda *mehdîlik* iddiasını sürdürerek etki alanını genişleten Muhammed Nurbahş, Şahrüh tarafından yakalatılarak tekrar Herat'a getirilmiş, Şahrüh'un ölümünden sonra da serbest kalarak ömrünün geri kalanını geçireceği Rey yakınlarında bulunan Sulukan'a gitmiştir. Mehdîci hareket Muhammed Nurbahş'tan sonra oğlu Kasım Nurbahş'la devam etmiştir.¹⁶⁰

Kaynaklar Kasım-ı Envâr'ın muteber bir kişilik olarak Ehl-i sünnet çizgisinden ayrılmayan bir sufi olduğu fakat müritlerinin bu çizginin dışına çıktığı konusunda söz birliği etmişlerdir.¹⁶¹ *Menâkıb*'da da yalnızca bir kere kendisinden söz edilen Kasım-ı Envâr'ı olumlayan bir dil kullanılır.¹⁶² Mehdîci tutumu sebebiyle Herat'tan sürülen Muhammed Nurbahş'tan sonra oğlu Kasım Nurbahş'ın ise Ehl-i sünnet alimlerinin rahatsızlığı sebebiyle Herat'ta barınmaması onun da babasınıninkine benzer bir tutumu devam ettirdiğini gösteriyor.¹⁶³

Burada aydınlatmaya çalıştığımız nokta *Menâkıb*'da bahsi geçen Kasım ve Irakî adlı kişilerin belli tarihî şahsiyetler ile eşleştirilebilip eşleştirilemeyeceğidir. *Menâkıb*'ın Kasım-ı Envâr için olumsuz bir dil kullanmaması ve nakledilen hikayenin 1480'lere tekabül etmesi bahsi geçen Kasım adlı kişinin 1433'te ölen Kasım-ı Envâr olmadığını gösteriyor. Sünnî kesimin kendisinden rahatsızlığı aşıkâr olan Kasım Nurbahş (ö. 1506) ise hadisenin anlatıldığı tarihlerde hayattaydı ve bir rivayete göre Sultan Yakub'u tedavi etmek için Herat hakimi Sultan Hüseyin Baykara tarafından Akkoyunlu Sarayı'na gönderilmişti.¹⁶⁴ *Menâkıb*'da Irakî adlı kişiden bahsedilirken kullanılan ifadelerden ise Fahreddin-i Irakî'nin kastedildiği anlaşılıyor.¹⁶⁵ Fakat önce saygın bir alim iken daha sonra *Bâtinî*-Kalenderî bir gruba dahil olan ve bununla birlikte yazdığı eserlerle vahdet-i

¹⁶⁰ Necdet Tosun, "Nurbahşiyye", *DİA* XXXIII, 248.

¹⁶¹ Ökten, "Jâmî", s. 176.

¹⁶² Muhyî, *Menâkıb*, s. 255.

¹⁶³ Kâsım-ı Nurbahş hakkında dönemin iki farklı kaynağından iki farklı anlatım ve değerlendirmesi için bkz. Ökten, "Jâmî", s. 288-295.

¹⁶⁴ Kemâleddin Abdülvasî Nizâmî-yi Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî / Molla Câmî'den Ali Şîr Nevât ve Sultan Baykara'ya Şahitliklerim*, haz. Veysel Başçı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016, s. 239.

¹⁶⁵ *Menâkıb*'da Irakî ismi aynı konunun anlatıldığı iki yerde geçer: "... iki bed-mezhep 'Irakî ve Kâsım nâm mülhidler kâziya mülâkî olup ..." s. 83; "... Fahrüddîn-i mülhidün ve Kâsım didükleri bed-mezhebün ..." s. 86.

vücut geleneğine büyük katkı sağlayan Fahreddin-i Irakî yaklaşık iki asır önce 1289'da hayatını kaybetmişti.¹⁶⁶

Menâkıb'da nakledilen hikayede söz konusu şahıslar bir sabah yataklarında ölü bulunurlar.¹⁶⁷ Bu durumda adı geçen Kasım ve Irakî'nin yukarıda zikredilen şahıslarla olan isim benzerlikleri tamamen bir tesadüf olabileceği gibi bu iki kişinin gerçek isimleri ile değil Ehl-i sünnet inancı dışında bir yol benimseyen kişiler olarak hafızalarda yer eden tarihî şahsiyetlerin isimleri altında sembol kişilikler olarak hikayeye dahil edilmiş olmaları da mümkündür. Neticede öyle ya da böyle nakledilen hikayede içlerinde Kadı İsa'nın da olduğu Sultan Yakub ve maiyetinin bölgede var olan yoğun *Bâtınî* etki altında bulduklarını ve Gülşenî'nin bu etkiyi önlemek için sarfettiği çabayı görüyoruz.

2.2.2. Şîî-Safevî Tehdidine Karşı Sünnî-Halvetî Şeyhi Gülşenî'nin Saraydaki Misyonu

Menâkıb'a göre Gülşenî Akkoyunlu Devleti'nin zirvesinde yaşanan Bâtınîlik tehlikesini bertaraf etme görevini mürşidi Dede Ömer Ruşenî'nin (ö. 1487) arzusu üzerine üstlenmiştir.¹⁶⁸ Ruşenî Kadı İsa'nın "tarîka" girmesinin "pâdişâhın ve tevâbinün ıslâhına" vesile olacağını düşünür ve bu sebeple Kadı İsa'yı Gülşenî'ye "ısmarlar". Dede Ömer Ruşenî Halvetiyye tarikatının ikinci pîri kabul edilen Yahya-yı Şirvanî'nin (ö. 870/1466) halifesi olarak Azerbaycan bölgesinde faaliyet göstermiştir.¹⁶⁹ Yahya-yı Şirvanî bölgede etkili olan Bâtınîlik akımına karşı Ehl-i sünnet inancının ısrarlı bir

¹⁶⁶ Orhan Bilgin, "Fahreddin-i Irakî", *DİA* XII, 84-86.

¹⁶⁷ Muhyî, *Menâkıb*, s. 83.

¹⁶⁸ Muhyî, *Menâkıb*, s. 86. "Amma şeyhe ısmarlar ki Kâdî 'İsâ'nun tarîka girmesine teveccüh eyle ki pâdişâhın ve tevâbi'inün ıslâhına bâ'isdür."

¹⁶⁹ Dede Ömer Ruşenî için bkz. Hulvî, *Lemezât*, s. 511-516; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 89-90; Mustafa Uzun, "Dede Ömer Ruşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnamesi" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1982); Semih Ceyhan, "Halvetiyye", *Türkiye'de Tarikatler: Tarih ve Kültür*, haz. Semih Ceyhan, İstanbul: İsam Yayınları, 2015, s. 710-711.

savunucusu olmuştu.¹⁷⁰ Öyle görünüyor ki Ruşenî de bu misyonu şeyhinden devralmış ve Uzun Hasan'ın davetine icabet ederek geldiği Tebriz'de irşat faaliyetine devam ederken aynı zamanda da saray ve çevresini yükselen Şîi-Safevî tehlikesine karşı Ehl-i sünnet çizgisinde tutmaya çalışmıştır.

Önceleri Sünnî-tasavvufî bir hareket olan Safevîlik Uzun Hasan döneminde Şeyh Cüneyd ile birlikte Şîi-*Bâtınî* zümreleri içinde barındıran askerî-siyasî bir oluşum haline dönüşmüştü.¹⁷¹ Sultan Yakub dönemine gelindiğinde Cüneyd'in oğlu Şeyh Haydar'ın Akkoyunlu vasalı Şirvanşahlar'a saldırması üzerine Safevîler Yakub'un ordusu ile savaşır (1488). Savaşın sonucunda Şeyh Haydar ölür ve oğulları hapsedilir.¹⁷² Hapisteki oğullardan İsmail (Şah İsmail), Rüstem Han (1492-1496) döneminde serbest kalacak ve 1501'de Tebriz'i Akkoyunlu'dan alıp Safevîler'i bir devlet statüsüne yükseltecektir. Dede Ömer Ruşenî'nin Akkoyunlu Devleti'nin sonunu görmeye ömrü yetmez. Halefi Gülşenî ise devletin Sultan Yakub'dan (ö. 1490) sonraki karışıklık dönemine şahit olacak ve Şah İsmail'in Tebriz'i henüz ele geçirdiği zamana kadar bu şehirde kalacak, daha sonra Diyarbakır'a, oradan da Mısır'a hicret edecektir. Gülşenî Akkoyunlu Sarayı'nda kaldığı yıllar boyunca Ehl-i sünnet inancından ödün vermemiştir.

Halvetî şeyhi Dede Ömer Ruşenî'nin Uzun Hasan tarafından Tebriz'e davet edilmesi Akkoyunlu Devleti cihetinden bakıldığı zaman devlet politikasında değişikliğe gidilerek Şîi-Safevî suffileriyle ilişkilerin tedricen kesildiği bunun yerine Sünnî-Halvetî şeyhlerinin desteğinin ikame edilmeye çalışıldığı şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Uzun Hasan henüz Diyarbakır'a hakim olup tek başına hükümdar olduğu dönemde Karakoyunlular'a karşı mücadelesinde Şeyh Cüneyd'in desteğini almış, kız kardeşi Hatice Begüm'ü Cüneyd'le evlendirerek bir akrabalık bağı oluşturmuştu.¹⁷³ Bu

¹⁷⁰ Mehmet Rıhtım, “Yahyâ-yı Şîrvânî”, *DİA* XLIII, 265; Ceyhan, “Halvetiyye”, s. 698. Şîrvânî için ayrıca bkz. Hulvî, *Lemezât*, s. 395-402; Mehmet Rıhtım, *Seyid Yâhya Bakuvî vâ Xâlvâtîlik*, Baki: Qismât, 2005.

¹⁷¹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 14; Woods, *Akkoyunlular*, s. 247; Mustafa Aşkar, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXIX (1999): 547.

¹⁷² Woods, *Akkoyunlular*, s. 247-48.

¹⁷³ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 26-27. Bu olaylar Şeyh Cüneyd'in Erdebil'den Anadolu'ya geldiği ve orada kaldığı üç yıl (1456-1459) içinde gerçekleşir.

evlilikten yaklaşık bir sene sonra ölen Cüneyd'in oğlu ve aynı zamanda Uzun Hasan'ın da yeğeni olan Haydar ise Diyarbakır Sarayı'nda doğmuş, burada Uzun Hasan'ın himayesinde yetişmiş ve Tebriz Akkoyunlular'ın eline geçtiğinde yine Uzun Hasan tarafından Erdebil'de Safevî tarikatının başına getirilmişti.¹⁷⁴ Uzun Hasan yine muhtemelen aynı tarihlerde kızını yeğeni Haydar ile evlendirmişti.¹⁷⁵

Yakub'un hükümranlığı zamanına gelindiğinde Safevîler ile Akkoyunlular arasındaki ilişkinin renginin değiştiği, Haydar'ın Akkoyunlu himayesini yavaş yavaş kaybettiği görülür.¹⁷⁶ Haydar ve müritlerinin ilk silahlı hareketi, 1483 yılında ganimet elde etmek için Çerkesler üzerine yapılan iki akın idi ve bunun için Yakub'dan izin alınmıştı. Haydar'ın zaman içinde nüfuzunu ve askerî gücünü artırmasından rahatsız olan Yakub 1487'de kendisini saraya çağırıp Kadı İsa huzurunda itaat yemini ettirdi.¹⁷⁷ Buna rağmen Haydar'ın, yeminini bozarak Akkoyunlu vasalı Şirvanşahlar'a saldırması Yakub'un askerleri tarafından öldürülmesine sebep oldu.¹⁷⁸

Haydar'ın Erdebil'de Safevî tarikatının başına geçtikten sonra Uzun Hasan ile aralarında ne tür bir münasebet bulunduğu konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Fakat Erdebil'deki tekkenin sıradan bir tarikat tekkesinden ziyade silahların depolandığı ve müritlerin askerî talim yaptığı bir mekan haline geldiği bilgisi göz önüne alındığında Uzun Hasan'ın bundan haberdar olduğu fakat tedbir alma ve karşı harekete geçme adımının Sultan Yakub döneminde atıldığı tahmininde bulunabiliriz.¹⁷⁹ Bu durumda Uzun Hasan'ın Safevî Şeyhi Haydar'ın Şîî-Bâtınî zümreleri etrafında topladığı ve silahlandırıp örgütlediği bir dönemde Bâtınîlik'le mücadele eden Ruşenî'yi Tebriz'e davet edip himayesi altına alması bir tesadüf olmasa gerektir.¹⁸⁰ Uzun Hasan Ruşenî'nin faaliyetleriyle Haydar'ın en azından tabanda gücünün kırılacağını düşünmüş olabilir. Bununla birlikte saraydaki güçlü konumuna ilaveten Ruşenî'nin önce müridi ve halifesi olup şeyhinin ölümünden sonra tarikatın başına geçen Gülşenî'nin de *Bâtınî*lere karşı

¹⁷⁴ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 36, 62.

¹⁷⁵ Woods, *Akkoyunlular*, s. 185. Uzun Hasan'ın bu kızı Halime Begi Aga veya Alemşah Hatun'dur.

¹⁷⁶ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 66.

¹⁷⁷ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 68-70.

¹⁷⁸ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 75.

¹⁷⁹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 65.

¹⁸⁰ Woods, *Akkoyunlular*, s. 247.

takındığı tavrı Akkoyunlular'ın, özellikle Sultan Yakub dönemi politikasının bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

Gülşenî'nin Sultan Yakub ve Şeyh Haydar arasında vuku bulan savaş esnasında Kübrevîyye tarikatından Alaüddeve Simnanî'nin (ö. 1336) takipçisi olan bir şeyh ile girdiği iddia onun Safevîler'e verilen desteğe tahammülsüzlüğüne dair bir örnek teşkil etmesi bakımından dikkat çekicidir.¹⁸¹ *Menâkıb*'da aktarılan hikayeye göre Gülşenî'nin *keşfi* bilgiye dayanarak savaşın sonunda Sultan Yakub'un Haydar'a galip geleceğini öngörmesine karşılık Kübrevî şeyhi tam aksini iddia eder. Gülşenî bilgisinde yanılırsa yani Sultan Yakub yenilirse Halvetîlik tacını çıkaracak, tersi bir durum söz konusu olursa da Kübrevî şeyhi aynı davranışı sergileyecektir. Savaş sona erer ve Haydar'ın başı Tebriz'e getirilir. Gülşenî ile girdiği manevî rekabeti kaybetmesinden dolayı adı kötüye çıkan şeyh, Yakub tarafından cezalandırılacaktır. Fakat şeyh daha sonra affedilir ve geldiği yere yani Kazvin'e geri döner. Gülşenî'nin restleşme anında dile getirdiği "şeyhün tâcın başından ala ki artık kimse böyle fitne ve fesâda cür'et itmeye" şeklindeki ifadesi Alaüddeve Simnanî takipçilerinin Safevîler'e verdikleri açık desteğin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. *Menâkıb*'da Simnanî'nin Şîî ya da Sünnî olduğuna dair hiçbir ima yoktur.¹⁸² Fakat bahsi geçen Simnanî'ye bağlı şeyhin Safevî destekçisi olması Gülşenî'nin gazabı için yeterli olmuştur.

Menâkıb'da aktarılan hikayeler Gülşenî'nin yaşadığı dönemde Akkoyunlu Sarayı ile Tebriz ve çevresinin Ehl-i sünnet ile *Bâtınî* guruplar arasında çekişmenin yaşandığı bir bölge olduğunu gösteriyor ki bu çekişmede Gülşenî *Bâtınî*lere karşı bir duruş sergiler, kimi zaman da olaylara müdahil olur. Mesela Gülşenî Diyarbakır valisi Şah Veli Bey'in *Râfîzî* olduğu gerekçesiyle görevinden azlettilmesinde etkili olmuştur. Sultan Yakub *Râfîzî* Şah Veli'yi Emir İlyas'ın yerine Diyarbakır valisi olarak atar. Fakat Diyarbakır halkının Şah Veli'den rahatsızlığını içeren mektubu divana ulaştıktan sonra vali azledilerek yerine tekrar Emir İlyas tayin edilir. *Menâkıb*'a göre bu hadise divanda

¹⁸¹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 176-177. "... eger Şeyh Haydar gâlib olursa Gülşenî, Halvetî tâcın artık geymeye; eger Şeyh Haydar makhûr olursa asl *şeyhün* tâcın başından ala ki artık kimse böyle fitne ve fesâda cür'et itmeye."

¹⁸² Alaüddeve Simnanî hakkında yapılan müstakil bir çalışmada, Simnanî *sünnî* bir sufi olarak nitelenirken literatürdeki *Şîî* olduğuna dair iddiaların mezhep taassubundan kaynaklandığı ifade edilir. Bkz. Kübra Zümrüt Orhan, "Alâüddeve Simnânî ve Tasavvufî Görüşleri" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), s. 78-85.

ciddi tartışmalara sebep olmuş ve bir devlet krizine yol açmıştır. Zira Şah Veli'nin atanmasına vesile olan Vezir Süleyman Bey valinin azil kararına karşı çıkararak Kadı İsa ile girdiği söz dalaşında bu görev değişikliğinin Gülşenî'nin isteği üzerine yapıldığını öğrenir. Veziriazamın sözünün bir mollanın sözü kadar etkili olmadığını söyleyip toplantıyı terk eden ve divan üyeliğinden ayrılan Süleyman Bey'in bu davranışı divanın on iki gün toplanamamasına sebep olur.¹⁸³

Başka bir hikayede Sultan Yakub'un bir meclisinde Gülşenî ile *Râfizi* olarak nitelenen Şeyhülislam Abdülvehhab ve Yezd Kadısı arasında itikadî bir mesele hakkında cereyan eden tartışma söz konusu edilmiştir.¹⁸⁴ “Lâ ilâhe illallâh diyen cennetliktir” hadisinin yorumu üzerinde devam eden tartışmada Gülşenî hadiste cennetle müjdelenen kişilerin imanlı ve halis niyetli olmaları şartının bulunduğunu söylerken Şeyhülislam hiçbir şartın söz konusu olmadığını dile getirir. Şeyhülislam Abdülvehhab'ın *Râfiziliğinden* Rüstem Han döneminde Gülşenî ile aynı kafilde çıktığı hac yolculuğunun anlatıldığı bölümde bahsedilir.¹⁸⁵ Muhyî, Şeyhülislam'ın önce tövbe edip Gülşenî'ye tabi olduğunu fakat Tebriz'in Şah İsmail'in eline geçmesiyle birlikte Kızılbaş tacını giyerek Şah'a bağlılık gösterdiğini söyler. Abdülvehhab Tebriz kısa süreliğine tekrar Akkoyunlular'ın eline geçtiğinde ise Kızılbaş tacını çıkarmıştır. Şah İsmail Tebriz'de tam olarak hakimiyet sağlayınca Şah'ın gazabından çekinen Abdülvehhab bu sefer Yeşbek Han'a sığınacaktır.¹⁸⁶

¹⁸³ Muhyî, *Menâkıb*, s. 114. Öyle anlaşılıyor ki Süleyman Bey Sultan Yakub'un hem lalası hem de kayınpederi olarak divanın tabi üyesidir. Tabi üyenin yerini hiç kimse dolduramadığı için Süleyman Bey'in divanı terketmesi divan toplantılarının aksamasına sebep olmuştur. Benzer bir hadise için bkz. s. 147.

¹⁸⁴ Muhyî, *Menâkıb*, s. 111-112. Şeyhülislam Abdülvehhab'ın emri altında çalışan Yezd Kadısı'nın ismi *Menâkıb*'da geçmez. Hamid Algar'a göre bu kadı, Hüseyin b. Muineddin el-Meybûdî'dir ve Nurbahşiyye'ye ilgi duymaktadır. Bkz. Hamid Algar, *Nakşibendilik*, haz. A. Cüneyd Köksal, İstanbul: İnsan Yayınları, 2007, s. 167, dpt. 15.

¹⁸⁵ Muhyî, *Menâkıb*, s. 201-210.

¹⁸⁶ Muhyî, *Menâkıb*, s. 221. Algar, Abdülvehhab'dan Nakşibendiyye Şeyhi Ubeydullah Ahrar'ın (ö.1490) Tebriz'deki üç müridinden biri olarak bahseder (Diğer ikisi: Hâce Muhammed Emin Bulgarî ve Şeyh Avân diye de bilinen Baba Nimetullah b. Şeyh Mahmud Nahcivanî'dir). Algar, Semerkat'ta doğup yetişen Abdülvehhab'ın Tebriz'e yerleşince Nakşibendî kimliğini açığa çıkarmadığını, Şiîliğe karşı gizli bir eğilim taşıyıp olabileceğini, fakat Sünniliği terk ettiğine dair kuvvetli bir delilin de bulunmadığını söyler. Şah İsmail Tebriz'e hakim olunca Herat'a giden Abdülvehhab, Sultan Hüseyin'in vefatına kadar burada kalır. Daha sonra tekrar Şah İsmail'e iltica ederek Tebriz'e geri döner ve şeyhülislam olarak eski görevini icraya devam eder. Algar, *Nakşibendilik*, s. 166-169. Muhyî'nin bahsettiği Yeşbek Han'ın o dönemde nerenin hükümdarı olduğunu tespit edemedik.

Devletin zirvesinde bu tür çekişmelerin yaşandığı dönemde halkın arasında bulunan *Râfizî* unsurlar da *Menâkıb*'da dikkat çeker. Mesela etrafında büyük bir mürit topluluğuyla beraber Berda'dan gelen ve Gülşenî'yi ziyaret eden Ali Can adlı *Râfizî* bir şeyhten bahsedilir. Gülşenî huzuruna gelen Şeyh Ali Can'a ilgi göstermediği gibi okuduğu bir şiirle onu müritleri içinde küçük düşürmüştür.¹⁸⁷ Ruşenî'nin kapısının önünde Hz. Ömer'e küfrederek sızıp kalan ve *Menâkıb*'ın ima ettiğine göre bu saygısızlığının manevi dünyada cevapsız kalmaması sebebiyle bir süre sonra ölen *Râfizî* bir sarhoş da bir başka hikayenin konusudur.¹⁸⁸

Menâkıb'daki bütün bu detaylar Gülşenî'nin Akkoyunlu Sarayı'nda bulunduğu süre içerisinde Şii-Bâtınî unsurlara karşı takındığı tavrın ve Ehl-i sünnete sadakatinin bir göstergesidir.¹⁸⁹

2.3. Kadı İsa ile İbrahim Gülşenî Arasındaki Manevî İlişki ve Kadı İsa'nın Kişiliği

Gülşenî Akkoyunlu Sarayı'nda Sultan Yakub, vezir Necmeddin Mesud ve nişancı İdris-i Bidlisî ile yakın ilişkiler kurmuştur. Fakat bunların hiçbirisi Kadı İsa ile aralarındaki bağ kadar dikkat çekici değildir. Kadı İsa bir Akkoyunlu kazaskeridir, divan üyesidir ve yargı teşkilatının başındaki en yetkili kişidir. Atama, tayin ve terfi işlerinde ulema, meşâyih ve fuzalaya verilen ihsanlarda son nokta Kadı İsa'nın mührü ile koyulmaktadır. Ruşenî Kadı İsa'yı Gülşenî'ye emanet ederken aslında ona bütün bu ağı yöneten kişinin şeriatı Ehl-i sünnet anlayışına göre uygulayıp uygulamadığını denetleme görevini vermiştir.

¹⁸⁷ Muhyî, *Menâkıb*, s. 115-116. “Ey şude zâll u muzil reh-zen-i erbâb-i gil / Gûş kun ez-ehl-i dil lâf-i turâ yûf yûf” (Ey toprak [dünya] ehlilin yolunu kesen, sapmış ve halkı saptırmış olan, gönül ehlinden sözüne yufları dinle).

¹⁸⁸ Muhyî, *Menâkıb*, s. 155-156.

¹⁸⁹ Gülşenî'nin Ehl-i sünnet taraftarı olduğunun en bariz kanıtlarından biri, Tebriz Şah İsmail'in eline henüz geçtiği bir sırada onun Akkoyunlular'a ait hazineyi Şah'a teslim etmediği gerekçesiyle Şah'ın askerleri tarafından hapsedilerek başında bekleyen nöbetçiye “sünnîlerin reisine” azap etmesi emrinin verilmiş olmasıdır. *Menâkıb*, s. 225.

2.3.1. Kadı İsa İle Gülşenî Arasındaki Manevî İlişkinin Boyutu

Menâkıb'a göre Kadı İsa Akkoyunlu yönetici zümresini Bâtınîlik etkisi altına almaya çalışan Kasım ve Irakî adlı şahısların telkinlerinden Gülşenî'nin ikazları neticesinde kurtulmuştur.¹⁹⁰ Ancak Gülşenî'nin etkisinin bununla sınırlı kalmadığı ve Kadı İsa'nın hayatında, devlet adamı görevlerini yerine getirmesinde önemli değişikliklere sebep olduğu görülmektedir. Öyle ki artık gece gündüz ibadetle meşgul olan Kadı İsa zamanının büyük bir kısmını Gülşenî'nin yanında geçirmeye başlamış, bütün malını mülkünü dağıtarak basit bir çadırda züht hayatı yaşamayı tercih etmiş ve onun dünya hayatını terk etmeye yönelik bu tutumu kazaskerlik hizmetinin aksamasına neden olmuştur.¹⁹¹ Bir süre bu durumda kalan Kadı İsa'nın artık nefis terbiyesini tamamladığını düşünen Gülşenî adaleti sağlamanın ibadetten daha hayırlı olduğunu söyleyerek görevinin başına dönmesi için onu ikna eder. Kadı İsa'nın tekrar görevini ifa etmeye başlamasında bir diğer etken akrabalarının ve kadıların girişimleri olmuştur. Kendisini dünyadan tecrit eden Kadı İsa'nın bu halini endişe ile karşılayan babası, kardeşleri ve emri altında çalışan kadılar bu soruna bir çözüm bulması için Sultan Yakub'a müracaat ederler. Yakub konuyu aralarında müzakere etmeleri için bu taifeyi vezir Necmeddin Mesud'la birlikte Kadı İsa'ya gönderir ve ardından Kadı görevine geri döner.

Kadı İsa'nın babası ve akrabaları onun Gülşenî ile olan yakınlığından oldukça rahatsızdırlar.¹⁹² Hatta bu ikilinin arasını bozmak ve Kadı İsa'yı Gülşenî'den uzaklaştırmak için Gülşenî'nin asıl amacının kazaskerlik makamına geçmek olduğu iftirasını ortaya atarlar. Gülşenî kendisine atılan iftiradan Kadı İsa ile bağını tamamen koparmak isteyecek kadar rahatsız olmuştur. Bu yakınlığın sebebini geçmişe dayanan ilişkilerine ve şeriata arka çıkma isteğine bağlayan Gülşenî bunların hiçbirinin kendisi üzerine farz olmadığını söyleyerek Kadı İsa ile ilişkisini keser.

Kadı bu ilişkiyi düzeltmek için bir müddet Gülşenî'nin kapısını aşındırsa da onların tekrar yakınlaşmasını Ruşenî sağlayacaktır. Ruşenî bir sohbet meclisinde Kadı

¹⁹⁰ Muhyî, *Menâkıb*, s. 84.

¹⁹¹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 86, 96.

¹⁹² Muhyî, *Menâkıb*, s. 84. Bu olay dışında *Menâkıb*'da Kadı İsa'nın babasından hiç söz edilmez.

İsa'nın elini Gülşenî'ye verip "Kadı'yı sana teslim ettim" diyerek onu tarikat içerisinde tutma ve onun hamisi olma görevini Gülşenî'ye bir kez daha yükler.¹⁹³ Hatta Ruşenî ikilinin arasındaki muhabbetin Kadı İsa'nın yakınları tarafından tekrar bozulmaması için Gülşenî'nin kılık kıyafetine dahi müdahale eder. Kadı İsa, Ruşenî'ye intisabından sonra başına tülbent yerine dünya nimetlerini terk ettiğinin sembolü olarak kuzu postu saran Gülşenî'nin bu halinden akrabaları yanında utanç duymaktadır. Bu durumdan haberdar olan Ruşenî, Gülşenî'nin başından postu çıkarıp ona kendi başlığını giydirir.¹⁹⁴

Kadı İsa Gülşenî'nin kendisinden uzaklaştığı dönemde onun gönlünü kazanmak için kapısına gittiği bir gün Gülşenî'den samimi bir itiraf işitir. Gülşenî Kadı'dan şikayetçi olan halkın derdini dinlediğini, hatta zaman zaman hakkında neler düşündüklerini daha açık ifade etmeleri için onlarla birlikte Kadı'nın aleyhinde konuştuğunu ve daha sonra içlerinde hiçbir şüphe kalmayacak şekilde halkı teskin ettiğini söyler. Çünkü Gülşenî insanların Kadı İsa'ya gönülden muhabbet duymalarını istemektedir.¹⁹⁵ Böylece Kadı'nın kazaskerlik konumu halk nazarında sağlamlaşmış olacaktır.

2.3.2. Kadı İsa'nın Kişiliği ve Gülşenî'nin Etkisi

Halkın Kadı İsa'ya karşı hoşnutsuzluğunun özel bir meseleden mi kaynaklandığı yoksa onun etnik mensubiyeti veya kişiliği ile mi alakalı olduğu hakkında bir çıkarımda bulunamıyoruz. *Menâkıb*'da aktarılan hikayeler onun kibirli ve sert mizaçlı bir kişi olduğu izlenimi veriyor. Sultan Yakub'un yakınları ve ümeradan bazı kimseler, Gülşenî'ye mürit olduğu halde Kadı'nın sahip olduğu mevki sayesinde elde ettiği nimetlerden vazgeçmediğini ve kibirli tavrını devam ettirdiğini söylerler. Bunu duyan Gülşenî bir gün Sultan Yakub'un meclisinden dönerken Kadı İsa ile birlikte Cihanşah meydanında halkın arasına karışır. Kadı atından inmiş, hizmetlilerini yanından

¹⁹³ Muhyî, *Menâkıb*, s. 85.

¹⁹⁴ Muhyî, *Menâkıb*, s. 88. Gülşenî'nin başındaki "kuzu postu" ile tasvir edilen kıyafet abdalların giyim tarzını andırırsa da Gülşenî dünya nimetlerini terk ettiğini sembolize eden bu tarz bir başlığı Ruşenî'ye intisabından sonra tercih etmiştir. "Dede hazretlerine irişdükte evâyil-i sülûkinde dülbend ü tâcî terk idüp başına bir kuzî postını tâc idinmiş."

¹⁹⁵ Muhyî, *Menâkıb*, s. 84.

uzaklaştırmış, sıradan bir insan gibi alışveriş yapmış ve bir ihtiyaç sahibinin ihtiyacını karşılamıştır. Hikayeye göre ikiliyi uzaktan seyreden beyler Kadı İsa için söylediklerine pişman olmuşlardır.¹⁹⁶ Bu hikayede Gülşenî Kadı İsa'nın nefis terbiyesinde hayli yol kat ettiğini göstermeye çalışsa da bir başka hikayede riyakar tutumundan dolayı onu azarlar. Sultan Yakub'un Gülşenî için yazdırdığı ve üzerine “tevâbi ve vüzerâ ve kuzâta” hükmedebileceği notu düşülen *tarhanlık* hükmüne Kadı İsa'nın “hatta Kadı İsa'ya dahi” diye yazılmasını istemesi Gülşenî tarafından riyakarlık olarak yorumlanır.¹⁹⁷ Bir başka gün Kadı İsa'nın, naibini dövdüğünü gören Gülşenî ona emri altında çalışanlara yumuşak davranmazsa onları itaat altına alamayacağını söyler.¹⁹⁸

Kadı İsa'nın kişiliği hakkında dönemin kaynaklarında farklı bilgiler bulunur. Aynı dönemde Horasan hakimi Sultan Hüseyin Baykara tarafından himaye gören şair ve devlet adamı Ali Şir Nevâî Kadı İsa'dan kibirli ve “sevdayî” mizaç bir kişi olarak bahseder.¹⁹⁹ Yaklaşık bir yüzyıl sonra Budak Münşî Kazvinî onun düzgün yaratılışı, açık ve anlaşılır konuşan, güzel ahlak sahibi ve cömert bir kişi olduğunu söyleyecektir.²⁰⁰ Sultan Yakub tarafından saraya kabul edilerek dönemin tarihini yazmakla görevlendirilen Fazlullah b. Rûzbihân ise uzun süreden beri dost oldukları Kadı İsa'nın aslında fazilet sahibi kıymetli bir insan olduğunu fakat son zamanlarda “içki müptelası bazı bayağı şairlerle” görüşmeye başlayıp bütün vaktini gazel söyleyerek geçirdiğini ifade eder. Fazlullah'a göre Kadı İsa güvenilir ve faziletli insanları bırakıp asaletten yoksun ve aşağılık kimseleri himayesi altına almış ve kendisini şeyh olarak göstermeye başlayarak hakkaniyetten nefsaniyete yönelmiştir.²⁰¹ Konuyu Kadı İsa'nın gayri İslamî vergileri kaldırabilmek için ulema ve fuzalanın *suyurgallerine* el koyma girişimine getirecek olan Fazlullah, *suyurgallerin* feshedilmesi konusunda Kadı İsa'ya muhalif olduğu için “dostum” dediği Kadı hakkında yaptığı

¹⁹⁶ Muhyî, *Menâkıb*, s. 99-100.

¹⁹⁷ Muhyî, *Menâkıb*, s. 90.

¹⁹⁸ Muhyî, *Menâkıb*, s. 108. “Kazm-ı gayz ecrini niçün fevt idüp gazabla âlûde olursız? Vâcibu'r-ri'âye ra'ıyyeti ri'âyetle râ'î olmak gerek ve büyükler küçüklerün zellâtını müsâmaha itmek gerek, husûsâ kendüye tâbi' ola.”

¹⁹⁹ Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, s. 505-506.

²⁰⁰ Budak Münşî Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 84.

²⁰¹ Örs, “Târih-i 'Âlem-Ârây-i Emîni”, s. 99.

olumsuz eleştirileri abartmış olabilir. Fakat *Menâkıb*'da Fazlullah'ın Kadı İsa hakkındaki görüşünü destekler nitelikte bir hikaye anlatılır.

Menâkıb'daki hikayeye göre vaktinin çoğunu zürefâ ile geçiren, devamlı şiir ve muamma ile meşgul olan ve bu sebeple görevini ihmal eden Kadı İsa Gülşenî tarafından birçok kez uyarılmıştır. Bu uyarılarından birini mektupla yapan Gülşenî'nin, Şuarâ suresinin ilgili ayetlerine atıfta bulunarak yaptığı ikazları oldukça serttir. Kadı İsa'ya bu ayetlerde “her vadide şaşkın şaşkın dolaşan, gerçekte yapmadıkları şeyleri söyleyen ve kendilerine yalnızca haddi aşan azgınlara uyduğu kimseler” ifadeleriyle yerilen şairlerden olmamasını tembihleyen Gülşenî Kadı'dan şiiri ve şairleri tümüyle terk etmesini değil bir sonraki ayette “Allah'a iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapan, Allah'ı çokça anan ve haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunanlar” diye övülen şairlerden olmasını ister.²⁰² Gülşenî ağır eleştiriler içeren mektubundan tesadüfen haberdar olan ve bunların onun kaleminden çıktığına inanmakta güçlük çeken Ruşenî'ye, Kadı'ya devamlı bu şekilde nasihat etmediği takdirde halkın işlerinin aksayacağını söyler.²⁰³

Menâkıb'da aktarılan bu hadiseyi tarihlendiremiyoruz. Ancak Fazlullah'ın Kadı İsa'nın karakteri hakkındaki kanaatlerini dile getirdiği pasajlar 1489 yılı olaylarını anlattığı bölümde geçer. Bu bölüm Sultan Yakub döneminin sonlanmasından ve Kadı İsa'nın ölümünden yaklaşık bir sene öncesine tekabül eder. Öyle görünüyor ki Fazlullah'ın Kadı İsa'da gözlemlediği davranış değişikliğine onun iktidarının son demlerinde dahil olduğu şiir meclisleri sebep olmuştur.

Kadı İsa'nın kendileriyle görüştüğü ve Fazlullah ile Gülşenî'nin işaret ettikleri şairlerin kimler olduğunu bilemiyoruz. Bu dönemde Ehl-i Şirazi, Baba Figanî, Şehidî ve Molla Camî'nin yeğeni Abdullah Hatifî gibi şairler Akkoyunlu Sarayı'nda Sultan Yakub tarafından himaye görüyorlardı.²⁰⁴ *Menâkıb*'da aktarılan bir başka hikayede Gülşenî'nin Kadı İsa'ya saray şairleriyle ne tür bir ilişki içinde olması gerektiği

²⁰² Şuarâ 26/224-226, 227. Son ayette övülen şairler Allah'ı zikreden, O'nu yücelten, gerçekleri dile getiren, söyledikleri ile yaptıkları birbirine uygun olan, yaptıkları işlerle hem kendilerinin hem de toplumun yücelmesini yükselmesini gözeten, zulüm ve haksızlığın karşısında şiirleriyle mücadele eden, hakkı savunan şairlerdir. Bkz. Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008, s. 179-180.

²⁰³ Muhyî, *Menâkıb*, s. 110-111.

²⁰⁴ Genç, “İdris-i Bidlîsî'nin Hayatı”, s. 30-31.

konusunda uyarılarda bulunduğu görülüyor. Hikayeye göre Sultan Yakub'un "makbul şairi" olarak nitelenen Molla Şehidî, Kadı İsa'ya bir kaside yazmış ve yüklü miktarda hediye almıştır. Bu hadisenin üzerinden henüz bir ay geçmişken Şehidî yeni bir kaside ile Kadı İsa'nın huzuruna gelip bu kasidenin öncekinden daha iyi olduğunu, karşılığının da daha fazla olması gerektiğini söyler. Şehidî'nin bu tavrına öfkelenen Kadı İsa onun ne kadar hilekar ve müsrif birisi olduğunu Gülşenî'ye söylediğinde büyük bir tepki ile karşılaşır.²⁰⁵ Kadı'yı ihsan sahibi olmamakla ve bu sebeple insanların en kötüsü olmakla suçlayan Gülşenî ona, Şehidî her gün bir kaside ile gelse hediyesini her seferinde artırarak vermesi gerektiğini, bulunduğu makamın bunu icap ettirdiğini söyler.

2.3.3. Kadı İsa ve Gülşenî'nin Birbirlerine Yazdıkları Şiirler

Kadı İsa ile Gülşenî'nin birbirlerine yazdıkları ve *Menâkıb*'da yer alan gazeller Kadı'nın şair kişiliğini de ortaya koyar. İkilinin gazellerinden öyle anlaşılıyor ki aralarında karşılıklı ve güçlü bir bağ mevcuttu. Kadı İsa'nın kendisini dünyadan tecrit edip gece gündüz ibadetle meşgul olduğu ve Gülşenî ile çokça vakit geçirdiği dönemde Gülşenî "ey oğul" diye seslendiği Kadı'ya karşı duygularını "Bir ömür, çilehaneme revân olup gelmeni beklemek ve hasret ile geçti" şeklinde anlam bulan mısralarla ifade etmiştir.²⁰⁶ İkili arasında gerçekleşen şiir vasıtası ile söyleşi hali herhangi bir sebepten dolayı zuhur eden dargınlık sonrasında yaşanan ayrılık anlarında ortaya çıkmıştır.

Bir gün Kadı Sultan Yakub'un Gülşenî için yazılmasını istediği *tarhanlık* beratına Gülşenî'nin kendisi üzerinde otorite sahibi olma ayrıcalığının da eklenmesini

²⁰⁵ Muhyî, *Menâkıb*, s. 127. Şehidî'nin kişiliğinin tasviri konusunda dönemin kaynaklarında bir ihtilaf olduğu görülüyor. Ali Şîr Nevâî ile Hakîm Şah Kazvinî arasında Kadı İsa'nın kişiliğini yorumlama konusunda görülen yaklaşım farkının bir benzeri Şehidî'nin yorumlanması konusunda da karşımıza çıkıyor. Şehidî'nin biyografisi hakkında kaynaklardaki görüş farklılıklarının bir değerlendirmesi için bkz. Paul E.Losensky, "Shahidi Qumi: Poet Laureate of the Aqqyunlu Court", *History and the Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East*, haz. Judith Pfeiffer and Sholeh A. Quin, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006, 282-301.

²⁰⁶ Muhyî, *Menâkıb*, s. 97-98.

Belâ-yi 'ışk-râ 'âşik be-ser bâyed harîd ez-cân / Çu ser-bâzân-i 'ışk ez vey şudend ez-serverî-hâhân
Be-derd u renc u mihnethâ şuden çun muhtelâ v'ângeh / Belâ-yi 'ışk-râ ber ser-keşîden derd-i bî-dermân
Der-în râh-i belâ yek reh fenâ ez 'ışk mîbâyed / Ki û huccet buved kat'î bekâ-yi 'ışk-râ burhân
Be-hasret ey piser 'umrî keşîdem intizârî tâ / Çun cân bînem revân âyî be-halvet-hâneem mihmân
Çi bâşed ey şeh-i hûbân bigûyî Gulşenî-râ hem / Ber-i 'id-i cemâl-i men bişev hem bende hem kurbân

istemmiş, Gülşenî ise bulunduğu konumundan dolayı bunun mümkün olmadığını bildiği halde böyle bir teklifte bulunan Kadı'ya "İfrâd bi'z-zikrden murâdun riyâdır." diyerek tenkit etmiştir.²⁰⁷ Gülşenî tarafından riyakarlıkla suçlanan Kadı İsa bu durumdan oldukça etkilenir ve "servi boylu yarımız" dediği Gülşenî'nin sevgisini kazanabilmek için ne kadar çok göz yaş döktüğünü ifade ettiği mısraların bulunduğu gazelini kendisine gönderir.²⁰⁸ Kadı'nın gazelini okuduktan sonra divane bir hale bürünen Gülşenî o anda kaleme aldığı mısralarda Kadı İsa'ya hitap ederken bir taraftan da kendi geçmişi ile ilgili bir muhasebe yapmaktadır.²⁰⁹ Gülşenî'nin mecazlarla dolu mısralardan oluşan gazeli farklı anlamlar içermesi mümkün olmakla birlikte onun Diyarbakır'dan Tebriz'e gelmesinin bir başka nedenini de açığa çıkarır. Diyarbakır'da kimsenin tanımadığı, hiçbir sınırlamaya tabi olmayan "mutlak marifeti" elde etmiş bir genç iken ve ilmi Diyarbakır'da da tahsil edebilecekken neden Tebriz'e gelip Akkoyunlu himayesinde dünyevî bir güce bağlandığını soran Gülşenî bu sorunun cevabını yine kendisi verir. Gülşenî'nin cevabı "İslam'ın kuralları gerçek manasıyla bu ülkede uygulanmaya başladı ve ben de bütün benliğimle Tebriz'de bu dava için çalışıyorum." şeklinde yorumlanabilir. Bu konuda Ruşenî'nin çabalarının henüz sonuç vermediğini ve kendisinin bu neticeyi görmeyi arzu ettiğini ifade eden Gülşenî, sanki Kadı İsa'nın tutumundan ve yola gelmez tavrından şikayetçi olduğunu ve bu sebeple ümitsizliğe kapıldığını ima eder gibidir.

İkili arasında yaşanan ve sonunda birbirlerine karşı duygularını yine şiirle ifade ettikleri bir başka hadisede Gülşenî, cezbe halinde iken yanına gelen Kadı İsa'yı "sen mazhâr-ı keşf olamazsın" diyerek uzaklaştırmıştır. Özürlü dileyip bir süre şeyhinin

²⁰⁷ Muhyî, *Menâkıb*, s. 90.

²⁰⁸ Muhyî, *Menâkıb*, s. 90-91.

Ger ber-âyed zi-leb-i la'l-i tu kâm-i dil-i mâ / 'În kadar bes buved ez-her du cihân hâsil-i mâ
Menzil-i mâ çu ser-i kûy-i tu ey serv-i sehîst / Bâg-i Firdevs bured reşk zi-ser-i menzil-i mâ
Tâ nesûzed dil-i mâ şem'-sıfat rişte-i cân / Ez-ruh-i hiş ber-efrûz şebî mahfil-i mâ
Ber ser-i râh-i tu ey serv eger hâk şevem / Hem-çunân lâle-i mihret bidemed ez-gil-i mâ
Âb ez-dîde-i gam-dîde revân sâteim / Tâ meger serv-tad-i yâr şevd mâyl-i mâ
'Îsâ ân be-mâ ruh binumâyed cânân / Ki nebâşed be-cihân perde-i cân hâyil-i mâ

²⁰⁹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 91.

Ben bu ile gelmedin kanda idi turagum / 'Ayn-ı 'ademden vücûd bulanadur soragum
'İlme göre 'aynunun 'ayna göre gaynunun / Nûn ü kalem bir iken neydi karadan agum
Genc-i hafî ma'rifet-i mutlak iken bî-cihet / Kaydıla din menkabet bendile nedür bagum
Yogiken işbu mekân varımdı dinüz zamân / Olup ana tev'emân devrile solum sagum
Rûşenîden zer'ünün hasılını biçmege / Ay başına Gülşenî görsediyor oragum

gönlünü kazanmaya çalışan Kadı, sonunda yazdığı bir gazeli kendisine gönderir. Gazel aşk ve ayrılık acısıyla yanıp tutuşan bir aşığın yaşadığı ızdırabı ve içine düştüğü ümitsizliği anlatır. Acısını anlatacak bir mahremi veya dostunun bulunmadığını, Tanrı'nın kendisini ayrılık için yarattığını ve artık sabrının tükendiğini dile getiren Kadı İsa bu acının dinmesini istemektedir.²¹⁰ Gülşenî Kadı İsa'nın gazeline karşılık olarak yazdığı mısralarda Kadı'yı hakiki aşka davet ederek ona aşığın derdinin dermanının dermansızlık olduğunu, gerçek aşkı bulmak için zaman kaybetmemesini, sonunda kendisi gibi "aşk bânîsi" olmasını istediğini dile getirir.²¹¹

Kadı İsa kaleme aldığı bir başka şiirinde de Gülşenî'nin kendisine yaptığı olumsuz eleştirilerden duyduğu rahatsızlığı dile getirir. Gülşenî'ye olan bağlılığının sebebinin yine Gülşenî olduğunu, onun muhabbetini kazanmayı arzu ettiğini fakat tek taraflı çabanın bunun için yeterli olmadığını, Gülşenî'nin artık kendisine olumsuz eleştiriler yapmasını istemediğini ve eğer kalbinde ona karşı bir soğukluk hissederse bunun iradî olmayacağını söyler.²¹²

İkilinin birbirlerine yazdıkları şiirler gösteriyor ki Kadı İsa Gülşenî için kıymetli bir mürit olmakla birlikte şeyhi onun hatalarına karşı hiçbir müsamahakar tavır içinde olmamış aksine kusurlu davranışlarını yüzüne söylemiş ve gerektiğinde onu kendisinden mahrum bırakarak cezalandırmıştır. Kadı İsa ise her seferinde mürşidine karşı muhabbetini ve bağlılığını dile getirmiş ve yaşadığı ayrılık acısının ızdırabından dem vurmıştır. Kadı İsa'nın, mürşidiyle arasındaki dargınlık sonrasında ortaya çıkan

²¹⁰ Muhyî, *Menâkıb*, s. 141.

Menem esîr-i gam-i 'ışk u mübtelâ-yı firâk / Kebâb geşte dil u cân zi-sûzhâ-yı firâk
Ne mahremî ki bedû dem zenem zi-gussa-i 'ışk / Ne hem-demî ki bigûyem zi-derdhâ-yı firâk
Binâ-yı sabr u şekîbem zi-bîh kened âhir / Ki kende bâd be-seng-i fenâ binâ-yı firâk
Halâsîm nebuved hergiz ez-gameş gûyî / Ki âferîd me-râ İzid ez-berây-i firâk
Zi-dîde hûn biguşâ 'İsiyâ ki mutrib-i tab' / Zened be-meclils-i cân dembedem nevâ-yı firâk

²¹¹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 141-142.

Dembedem dîvâne gönlüm eyleyüp sevdâ-yı 'ışk / Taga dîvâne gibi düşdüm olup şeydâ-yı 'ışk
Farîğ oldı hayr ü şerden 'ışka tapşuran özin / Ne bilür dîvânedür ol rind-i bî-pervâ-yı 'ışk
Düşeli sevdâ-yı 'ışka duymaz oldum hâlümü / Bilme özün ey gönül kim olasın dâna-yı 'ışk
Saluban nâmûs u 'ârı olmayan bed-nâma bak / 'Âr u gayretten olandur reşkilen rûsvâ-yı 'ışk
Derd-i bî-dermân imiş derdine dermân 'âşıkın / Pes devâsın andan iste mübtelâ-yı dâ-yı 'ışk
Fursatun fevt itme ey dil elde iken ihtiyâr / Dime kim tanla gündür istegün ferdâ-yı 'ışk
Göz yumu iki cihândan birligile geçe gör / Tâ olasın Gülşenî-sân ey gönül bennâ-yı 'ışk

²¹² Muhyî, *Menâkıb*, s. 127-128.

Ger ez-cunûn zi-tu dil ber-kenem mekun 'aybem / Ki bî-vefâyî-i 'âşik be-ihtiyâr be-dest
Be-rûy-i men çi bedîhâ-yı men şumâr kunî / Menkun şumâr u bigzâr k'în şumâr be-dest
Gunâh-i tust ki dil beste der-û 'İsî / Mahabbetî ki zi-yek süst ustuvâr bed-est

ayrılık halinin verdiği acıyı en yüksek perdeden dile getirerek Tanrı'nın kendisini ayrılık için yarattığını söylemesi yaşadığı bir başka ayrılık acısını da dillendiriyor gibidir. Nitekim Kadı İsa Sultan Yakub'un kız kardeşiyle nikahlanmış ve daha sonra ondan ayrılmak zorunda bırakılmıştı.

2.4. Kadı İsa'nın Sultan Yakub'un Kız Kardeşi ile Evliliği

Hakîm Şah Kazvinî, Kadı İsa ile Sultan Yakub'un kız kardeşi arasında büyük bir aşkın varlığından söz eder. Öyle ki birbirlerine olan tutkuları Leyla ile Mecnun derecesindedir.²¹³ Fakat Sultan Yakub'un onayı ile gerçekleşen evlilikleri yine Yakub'un girişimleri ile sonlandırılmıştır. Kazvinî bu evliliğin feshedilmesinin sebebi olarak Türkmen yönetici elitinin İranlı yerleşik ailelerle evlilik bağı kurmama geleneğini işaret eder.²¹⁴ Yani mevki ne olursa olsun İranlı bir aileye mensup olan Kadı İsa'nın Akkoyunlu Devleti'nin asıl unsuru olan Türkmen aşiretlerinden bir ailenin kızı ile evlenmesi geleneğe aykırı idi.

Kazvinî'nin eseri hariç Kadı İsa'nın anıldığı kaynakların hiçbirinde konu edilmeyen bu evlilik ilginç bir şekilde *Menâkıb*'de da anlatılmaz. Oysa geleneğe aykırı olarak Sultan Halil'in dul eşinin Kadı Hasan'ın kardeşi Hüseyin Çelebi ile evlenmesi ve sonrasında yaşananlar *Menâkıb*'de detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Benzer bir şekilde Cihanşah'ın amcasının kızı ile Akkoyunlu Selim Kethuda'nın bir devlet krizine dönüşen evlilikleri de *Menâkıb*'de yer bulur.

Detaylarına üçüncü bölümde yer vereceğimiz söz konusu evlilik ve ayrılma hadiseleri için şu kadarını söyleyelim ki her iki çifti de ayırmak isteyen kişi Sultan Yakub'un annesi Selçukşah Begüm'dür. Kazvinî'nin bahsettiği Kadı İsa ile Yakub'un kız kardeşinin ayrılma hikayesinde de bu ayrılığa sebep olan muhtemelen yine Selçukşah Begüm'dü. Sultan Yakub sözü emir niteliğinde olan Selçukşah'ın bu isteğine

²¹³ Hakîm Şah Kazvinî, *Mecâlisü'n Nefâyis*, s. 294.

²¹⁴ Kazvinî'nin "Türklük cehaleti" olarak adlandırdığı bu gelenek için bkz. Woods, *Akkoyunlular*, s. 21, 274, dpt 21; Chad Lingwood, *Politics, Poetry and Sufism in Medieval Iran: New Perspectives on Jâmi's Salâmân ve Absâl*, Leiden: Brill, 2014, 123. Lingwood, Kazvinî'nin metninde geçen *ibn-i selâm* tabirini "günahsız ve zeki bir erkek çocuğu" şeklinde yorumlamış ve söz konusu evliliğin sebebini Yakub'un kendilerinden bu vasıflarda bir çocuk beklentisi olarak açıklamıştır. s. 124.

boyun eğmek zorunda kalmıştı. Zira Kadı İsa ayrılığın henüz başlarında iken dile getirdiği mısralarında aşkını “o dostun” hatırı için terk ettiğini ifade ederken işaret ettiği kişi Sultan Yakub’dur.²¹⁵

Sultan Yakub’un hükümranlığının en belirgin özelliği akrabaların ve devlet mekanizması içinde doğrudan sultana bağlı kişilerin yönetimde söz sahibi olma konusunda sürekli bir rekabet halinde bulunması idi. Sarayda birer güç odağı haline gelen bu kişiler Selçukşah Begüm, Süleyman Bey, Sufî Halil Bey ve Kadı İsa’dır.²¹⁶ Bununla birlikte yine Sultan Yakub’un sarayında bürokratik görevler alan Necmeddin Mesud ve İdris-i Bidlisî icra ettikleri görevlerden ziyade Kadı İsa ile birlikte Gülşenî’nin yakın çevresinde bulunan kişiler olarak *Menâkıb*’da yer alırlar. Çalışmanın bir sonraki bölümünde *Menâkıb*’da hissedilen, söz konusu güç odakları arasında yaşanan rekabete ve Kadı İsa’nın elde ettiği yetki gücünün verdiği cesaretle giriştiği “toprak reformu” na değinilecektir.

²¹⁵ Hakîm Şah Kazvinî, *Mecâlisü’n Nefâyis*, s. 294.

²¹⁶ Woods, *Akkoyunlular*, s. 237-237.

3. BÖLÜM

KADI İSA

VE

AKKOYUNLU DEVLETİ'NDE TOPRAK REFORMU

Kadı İsa Sultan Yakub'un şehzadeligi döneminde onun hocası olmak gibi önemli bir görev üstlenmesinden dolayı henüz saltanat yıllarına erişmeden sarayda itibarlı bir konuma ulaşır. Yakub'un tahta geçmesiyle birlikte Kadı'yı kazaskerlik makamına taşıyan onun Şehzade ile arasındaki bu yakın ilişkidir.²¹⁷ Sultan Yakub'un ona verdiği kıymet ve gösterdiği itibar o derecededir ki Kadı İsa kazaskerlik makamının kazandırdığı yetkiler dışında yönetimle alakalı pek çok yetkiyi de elde ederek zamanla Akkoyunlu Sarayı'nda tek başına bir güç odağı haline gelecektir. Ne var ki Uzun Hasan döneminin güçlü komutanlarından biri olan ve Yakub'un önce lalası sonra da kayınpederi pozisyonuna gelen Süleyman Bey, sarayda bulunan bir başka güçlü figür olarak Kadı İsa'nın ve diğer hiziplerin rakibi olacaktır. Yine bu iki isimle rekabet halinde olan bir başka güç odağı Sufi Halil de aynı şekilde Uzun Hasan'ın güçlü ve cesur komutanlarındandı. Son olarak Uzun Hasan'ın hükümrانlık yıllarında devlet işlerine müdahil olduğunu bildiğimiz Yakub'un annesi Selçukşah Begüm oğlunun saltanat yıllarında da bu tutumunu sürdürerek aldığı kararlarla onu etkileyen bir kişilik olarak saraydaki bir başka güç odağıydı. *Menâkıb*'da aktarılan hikayelerden öyle anlaşılıyor ki Sultan Yakub dönemi Akkoyunlu Sarayı bu hizipler arasında çekişmelere sahne olmuştur.

Yukarıda isimleri zikredilen şahıslar dışında Necmeddin Mesud ve İdris-i Bidlisî de saray bürokrasisinde yer alan diğer şahsiyetler olarak *Menâkıb* anlatısında yer alırlar. *Menâkıb* bu iki ismi söz konusu hizbin dışında Kadı İsa ile birlikte Gülşenî'nin yakın çevresinde bulunan devlet adamları olarak resmeder. Oysa dönemin kaynaklarında Necmeddin Mesud'dan devlet işlerinde en az Kadı İsa kadar yetkileri elinde bulunduran

²¹⁷ *Menâkıb*'a göre terakime ulemasından bir grup Kadı İsa ve katibini şikayete gelip Kadı'nın kazaskerlikten azlini istedikleri zaman Gülşenî onlara Kadı'nın sultanın hocası olmasından dolayı azledilse bile tekrar kazasker olma ihtimalinin yüksek olduğunu ve bu durumda intikam hissi ile hareket edebileceğini söyler. "Kâzî 'İsâ 'azl olursa, sultânın hâcesidür, yine kâzî-'asker olursa câyizdür ki size intikâm kasd idüp zarar ide. Pes murâdunuz olanı nasihat ideyim, siz dahı ol dahı âsûde olasız." s. 82.

bir devlet adamı olarak bahsedilir. Kaynakların Necmeddin Mesud ve Kadı İsa hakkında dile getirdikleri, sarayda bütün malî ve mülkî işlerin bu iki şahısın kontrolünde bulunduğu bilgisinin Sultan Yakub'un son yılları için geçerli olduğunu düşünüyoruz. Yakub 1489 yılında devlete ait bütün işlerin şeriata uygun olarak yeniden düzenlenmesini istemiş ve Kadı İsa Yakub'un bu isteği doğrultusunda harekete geçerek bir toprak reformuna girişmiştir. Necmeddin Mesud da benzer yetkilere sahip olarak reform girişiminde Kadı İsa ile birlikte hareket etmiştir.

3.1. Akkoyunlu Sarayı'nda Hizipler

Uzun Hasan'ın 1478 yılında ölümünün ardından oğlu Halil Akkoyunlu hükümdarı olduğu vakit, iktidarı için muhtemel tehlike olarak gördüğü kardeşi Yakub'u komutanları Süleyman ve Bayındır beyler, hocası Kadı İsa ve annesi Selçukşah Begüm ile birlikte Diyarbakır vilayetine gönderir. Ancak Kadı İsa'nın Şehzade Yakub'u Akkoyunlu tahtına oturtma konusunda yürüttüğü siyaset Süleyman ve Bayındır beylerin askerî komutadaki üstünlükleri ile birleşince yaklaşık sekiz ay sonra Halil'in saltanatına karşı girişilen hareket başarıya ulaşır. Sultan Yakub'un on iki yıllık hükümrancılığı bu şekilde başlamış olsa da içeride istikrarın sağlanması Bayındır Bey'in 1481'de Yakub'un iktidarına yönelik isyan hareketinin bastırılmasından sonra gerçekleşecekti.²¹⁸

Babası Uzun Hasan'dan miras kalan ve Fırat'tan Horasan'a Kur vadisinden Basra Körfezine kadar uzanan geniş bir coğrafyayı içeren Akkoyunlu ülkesinin hükümdarı olan Sultan Yakub ilk yıllarını içte muhalefeti bertaraf etme, dışta komşularla ilişkileri düzene koyma gayretleriyle geçirdi. Fars eyaletinde Sultan Halil'in oğulları etrafında mevzilenen iktidar karşıtları oğullardan Elvend'in aniden ölmesiyle birlikte etkisini kaybederken bir başka aşirete mensup olan Irak-ı Acem valisinin ayaklanma teşebbüsü ise Bayındır Bey sayesinde bastırıldı. Bunlarla birlikte yine

²¹⁸ Woods, *Akkoyunlular*, s. 232-234.

Bayındır ve Sufi Halil beyler'in Kirman'da baş gösteren Karakoyunlu hakimiyetine son vermesi imparatorluğu nispeten istikrarlı bir hale getirdi.²¹⁹

Komşu devletlerle olan ilişkilerde ise batıda Osmanlılar'ın Bayburt civarındaki kaleleri ele geçirmesi Akkoyunlu içlerine doğru ilerleyecekleri kaygısını doğursa da iki ülke arasında Uzun Hasan dönemindeki mevcut sınırlarda fazla bir değişiklik olmadı. 1480'de Sultan Yakub'un ordusunun savaşmak durumunda kaldığı devlet Memlükler idi ki bu savaşı komuta eden Bayındır Bey devlete kazandırdığı büyük zaferin verdiği cesaretle yaklaşık bir sene sonra Sultan Yakub'u devirmeye yönelik bir darbe girişiminde bulunacaktı. Uzun Hasan zamanından kalan Akkoyunlu-Memlük husumetinin sebep olduğu bu savaş zaferle sonuçlandı ancak Bayındır'ın itaatsizliğinin artmasından dolayı Memlükler'den resmen özür dilenerek karşılıklı esirler serbest bırakıldı. Memlüklü Sultanı Kayıtbay da Osmanlı şehzadesi Cem Sultan'ı himaye ettiğinden dolayı Osmanlılar'la gerginlik yaşadığı için Sultan Yakub'la tekrar bir sürtüşmeye girişmeyecekti.²²⁰

Bayındır'ın Sultan Yakub'un iktidarına yönelik isyan hareketi öyle görünüyor ki Yakub'un karşı karşıya kaldığı en ciddi tehlike idi. Konu ile ilgili anlatımları paralellik arzeden *Menâkıb* ve *Târîh-i 'Âlem-Ârâ-y-i Emînî* Sultan Yakub'un Bayındır'ın adamları tarafından tertiplenen suikastten kıl payı kurtulduğunu söylerler.²²¹ *Menâkıb*'da daha detaylı bir şekilde anlatılan suikast hadisesinde Bayındır Bey'in saflarına katılan Mugan hakimi Çakerli Ömer Bey bu saflaşmadan haberdar olmayan Sultan Yakub'u sinisi bir planla av partisinde öldürmeyi hedefler. Fakat *Menâkıb*'a göre Gülşenî Yakub'un bu partiye gitmesine engel olur ve plan gerçekleşmez.

Yine Bayındır Bey'in Sultan Yakub'un etrafındaki emirleri birbirine düşürmek ve Sultan'ın onların sadakatinden şüphelenmesini sağlamak için çalıştığı her iki anlatıda da yer alır. Sonuçta kendisine katılan emirlerle birlikte İsfahan'da büyük bir ordu toplayan Bayındır'ın niyeti açığa çıktığında Yakub Süleyman Bey ve Sufi Halil Bey'in komuta ettiği askerlerin de bulunduğu ordusuyla birlikte İsfahan'a hareket eder.

²¹⁹ Woods, *Akkoyunlular*, s. 234-235.

²²⁰ Woods, *Akkoyunlular*, s. 235-236. Söz konusu Akkoyunlu-Memlük savaşının *Menâkıb*'daki anlatımı için bkz., s. 89.

²²¹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 119-120; Örs, "Târîh-i 'Âlem-Ârâ-y-i Emînî", s. 76-77.

Bayındır Bey Sultan Yakub'un ordusuna kıyasla çok daha fazla askere sahip olmasına rağmen bazı emirlerin Yakub'un saflarına geçmesiyle Sultan'a yönelik bu büyük isyan hareketi bastırılarak Bayındır Bey öldürülür.

3.1.1. Sufî Halil Bey

Saraydaki dengeler açısından söz konusu isyanın önemli sonuçlarından biri savaş meydanından kaçan Bayındır'ı takip ederek yakalayan ve öldüren Sufî Halil'in itibarının Sultan Yakub'un gözünde yükselmesi idi. Sufî Halil'in gösterdiği azim ve cesaret onu isyanın gerçekleştiği sıralarda dünyaya gelen Yakub'un oğlu Şehzade Baysungur'un lalası olma konumuna getirdi. Bununla birlikte gelirleri Şehzade'ye bağışlanan Fars Eyaleti'nin yönetimi de Sufî Halil'e verildi.²²² Sultan Yakub'un Sufî Halil'e Şehzade'nin yetiştirilmesi gibi itibarlı bir görevle birlikte Fars valiliğini vermiş olması her ne kadar onu ödüllendirdiği anlamına gelse de muhtemelen Yakub belki etkisi altına girdiği bir başka hizbin çıkarları gereği Sufî Halil'in nüfuzundan ve askerî kabiliyetinden çekindiği için onu merkezden uzak tutmaya çalışmış olabilir.²²³ Nitekim Sufî Halil'den “yönetim kabiliyeti yüksek yiğit bir komutan” olarak bahseden İdris-i Bidlisî onun, evlatlarından ve mensubu olduğu Musullu aşiretinden pek çok emir ve genci devlet görevine atadığından bahseder. Öyle ki aralarında on sekiz oğlunun da bulunduğu yüz kadar kişi Sufî Halil'in girişimi sonucunda emirlik vasfıyla görev yapmaktaydı.²²⁴ Diğer taraftan Fars'a gönderildikten bir süre sonra İran Körfezi'nde yaptırdığı gemiler ve Hindistan'a düzenlediği saldırılarla Sultan Yakub'u rahatsız edecek derecede bağımsız hareket etmesi Sufî Halil'in ne kadar cüretkar olduğunu

²²² Örs, “Târîh-i ‘Âlem-Ârâ-y-i Emînî”, s. 213.

²²³ Woods, *Akkoyunlular*, s. 238-239.

²²⁴ Genç, “İdris-i Bidlisî'nin Hayatı”, s. 550.

gösteriyor. Sufî Halil bu hareketiyle Sultan'ın tepkisini çekecek ve Fars valiliğinden azledilip Gürcü sınırını korumakla görevlendirilecektir.²²⁵

Fazlullah b. Rûzbihân Sufî Halil'in Fars valiliğinden azledildikten sonra davranışlarından dolayı Tebriz'de uyarılıp ikaz edilerek Gürcistan'a gönderildiğinden bahsederken *Menâkıb* azlinin ardından geldiği Tebriz'de onun *divan beyliğine* talip olduğu bilgisini verir.²²⁶ *Menâkıb*'da aktarılan hikayeden Sufî Halil'in bu talebinin Yakub tarafından kabul edildiği ve Halil'in *hil'at* giyerek görevine başladığı anlaşılıyor. Fakat Sufî Halil'den önce *divân beyi* olduğu anlaşılan Süleyman Bey bu duruma büyük tepki göstererek divan toplantılarına katılmaz. Sultan'ın akrabası olduğu ve bu sebeple doğal üye konumunda bulunduğu için divana gitmediği zaman toplantıların yapılamayacağını çok iyi bilen Süleyman Bey'in devletin çalışma düzenini kilitleyen bu protestosu karşılık bulur ve *divân beyliği* görevi kendisine iade edilir.

Sufî Halil muhtemelen Şiraz'dan Tebriz'e döndüğü zaman burada kalarak devlet siyasetinin şekillenmesinde müdahil olabileceği bir mevkide bulunmak ve belki de Sultan Yakub'u diğer hiziplerin etkisi altına girmekten kurtarıp kendi politikalarını uygulamak için zemin hazırlamak istedi. Niyeti ne olursa olsun Sufî Halil'in saray bürokrasisinde yer alma girişimi güçlü rakibi Süleyman Bey'in müdahalesiyle engellendi ve kendisi Gürcistan sınırını korumakla görevlendirilerek devlet merkezinden uzaklaştırıldı.

3.1.2. Süleyman Bey

Süleyman Bey'in yönetimdeki gücü ilkin Sultan Yakub'un şehzadeligi döneminde onun lalalığını üstlenmiş olmasından kaynaklanmıştır.²²⁷ Kızı Begican Hatun ile Sultan Yakub'un evlenmesi dolayısıyla onun kayınpederi olması aralarındaki yakınlığı daha da

²²⁵ Woods, *Akkoyunlular*, s. 239; Örs, "Târîh-i 'Âlem-Ârâ-y-i Emînî", s. 80. Fazlullah, Sufî Halil'in azlini 1486 yılında vuku bulan olaylar arasında zikreder. Bu durumda Sufî Halil yaklaşık beş yıl Fars valiliği görevini üstlenmiştir.

²²⁶ Muhyî, *Menâkıb*, s. 146.

²²⁷ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 273; Muhyî, *Menâkıb*, s. 114.

perçinlemiş olmalıdır.²²⁸ Diğer taraftan Süleyman Bey *emîr-i ümerâ* sıfatıyla bütün emirlerin başı olan dolayısıyla bir savaş durumu söz konusu olduğunda Akkoyunlu sancağı altında toplanacak olan askerleri komuta edecek en üst düzeyde yetkili kişidir.²²⁹ Bunlarla birlikte *Menâkıb* onu devlet işlerinin tartışılıp karara bağlandığı büyük divanın reisi yani *divân beyi* ve veziriazam olarak tavsif eder.²³⁰

Süleyman Bey için yapılan veziriazam nitelemesi muhtemelen Muhyî'nin bir yakıştırması idi ve Muhyî bunu yaparken *divan beyinin* vezirlerin de üzerinde bir mevkide bulunmasını dikkate almış olmalıdır.²³¹ Zira ne Akkoyunlular'da ne de onların devlet geleneğini tevarüs ettikleri İlhanlılar'da veziriazam olarak adlandırılan bir makam bulunmaz.²³² Divanda alınan kararlar ancak *divân beyinde* bulunan divan mührüyle onaylandıktan sonra yürürlüğe geçer.²³³ Bu mührün de en azından belli bir süre Süleyman Bey'de olduğu anlaşılıyor. Şehzade lalalığı, ordu komutanlığı, divan beyliği ve bunlarla birlikte bir de Yakub'un kayınpederi olma durumu Süleyman Bey'in Akkoyunlu Sarayı'nda oldukça etkili ve yetkili bir konumda bulunduğunu gösteriyor.

3.1.3. Kadı İsa ve Saraydaki Hiziplerden Sufî Halil ve Süleyman Beyler Arasındaki Rekabet

Sultan Yakub'un hükümdar olduğu dönemde onun muhabbet ve itimadını kazanmak konusunda hiç kimse Kadı İsa kadar başarılı değildi. Dönemin kaynakları bu konuda adeta söz birliği etmişlerdir. Ali Şîr Nevâî Sultan'ın Kadı'ya hiç kimseye göstermediği

²²⁸ Woods, *Akkoyunlular*, s. 275, dpt. 24; Muhyî, *Menâkıb*, s. 147.

²²⁹ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 289; Uzunçarşılı, Yakub Bey'in ilk yıllarında Sufî Halil'in, daha sonra Süleyman Bey'in başkomutan olduğu bilgisini verir.

²³⁰ Muhyî, *Menâkıb*, s. 82, 114, 147.

²³¹ Uzunçarşılı, *Medhal*, 279. "Akkoyunlu Divanı'nda *sahib-i divânın* dînunda *sahib-i âzam* denilen bugünkü vekiller makamında vezirler vardı." *Sahib-i divan* ve *divan beyi*'nin birbirinin yerine kullanılan tanımlamalar olduğu hakkında bkz. Mükrimin Halil Yınanç, "Akkoyunlular", *İA* I, 263.

²³² *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de hiçbir Akkoyunlu veya Karakoyunlu veziri için "veziriazam" nitelemesi kullanılmamıştır. Uzunçarşılı'nın İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devlet teşkilatının işlediği bölümlerde de bir veziriazam makamından bahsedilmez.

²³³ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 275.

kadar saygı gösterdiğini söylerken Münşî Kazvinî Kadı İsa'nın *Divan-ı büzürg*'de yani bütün devlet işlerinin görüşüldüğü büyük divanda oturması için Yakub'un kendi döşeğini *Divan-ı büzürg*'e gönderdiğinden bahseder.²³⁴ Yakub bu davranışı ile hocasının aslında dünya makamlarının en yücesi olan padişahlık makamına layık olduğunu sembolik bir şekilde ifade etmiştir.

Fazlullah da Kuran ve hadis bilgisi başta olmak üzere bütün ilmî konuları kendisine öğreten hocasının Yakub'a babasından daha hayırlı olduğunu ve bunun bilincinde olan Sultan Yakub'un, hocasına gerektiği şekilde davrandığını söyler. Fazlullah'a göre Yakub hükümranlılığı boyunca Kadı'nın görüşünü almadan din ve devlet işlerine dair hiçbir hükme onay vermemiştir. Bununla birlikte bütün devlet erkanı, şehzadeler, yüksek rütbeli emirler ve vezirler, kadılar ve toplumun önde gelen şahsiyetleri Kadı'ya tabi idiler.²³⁵ Handemîr de benzer bir şekilde Kadı İsa'nın Sultan Yakub'un hocası olmasından dolayı büyük bir nüfuza sahip olduğunu ve Sultan'ın Saray'dan çıkan hükümleri onaylama yetkisini Kadı'ya verdiğini ifade eder.²³⁶

Kadı İsa'nın ilim ehli bir şahsiyet olması ve şehzade hocalığına tayin edilecek kadar ilmîne itibar edilmesi onu Sultan Yakub'un iktidarının başından itibaren bütün toplum kesimleri ve yönetici zümreler karşısında saygın bir konumda bulunmasına sebep olmuş olabilir. Hatta bunun da ötesinde Bidlisî'nin Kadı İsa için saraydaki şöhretinden dolayı civardaki bütün melik ve sultanların onun kapısına geldiğini söylemesi Kadı'nın şöhretinin Akkoyunlu sınırlarını aştığını gösteren bir kayıttır.²³⁷ Nitekim Herat'ta Sultan Hüseyin Baykara'nın himayesinde yaşayan dönemin meşhur alimlerinden Molla Camî'nin Kadı İsa ile yazıştığı ve kaleme aldığı İhlas suresi tefsirini Kadı'ya ithaf ettiği biliniyor.²³⁸ Fakat bütün bunlarla birlikte Fazlullah ve Handemîr'in

²³⁴ Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, s. 505-506; Budak Münşî Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 84; Hakîm Şah Kazvinî, *Mecâlisü'n Nefâyis*, s. 293; Akkoyunlular'da *divan-ı büzürg* için bkz. Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 279.

²³⁵ Fadlullâh, *Târîh-i 'Âlam-Ârâ*, s. 350-351.

²³⁶ Minorsky, "The Aq-qoyunlu and Land Reforms", s. 451.

²³⁷ Genç, "İdris-i Bidlisî'nin Hayatı", s. 79.

²³⁸ Ali Asgar Hikmet, *Camî: Hayatı ve Eserleri*, çev. M Nuri Gençosman, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1991, s. 66. Molla Camî ve Kadı İsa arasındaki yazışmalar için bkz. Abdurrahman Camî, *Nâmahâ wa munsha'ât-i Jâmî*, ed. by A. Urunbaev and A. Rahmanof [‘Asâm al-Dîn Urûnbâyef and Asrâr Rahmânof], Tehran: Mîrâs-i Maktûb, 1378/1999-2000, s. 286, 311.

Kadı İsa hakkında dile getirdikleri Yakub'un iktidarı süresince saraydan çıkan her türlü hükmü onaylama merciinde bulunduğu iddiası kısmen geçerli görünüyor. Çünkü *Menâkıb*'da nakledilen hikayeler Kadı İsa ile saraydaki diğer güç odakları arasında bir rekabetin mevcut olduğunu açık bir şekilde gösteriyor.

Kadı İsa'nın Akkoyunlu Sarayı'nda diğer güç odakları ile yaşadığı rekabete dair örneklerden biri onun kazaskerlik makamına henüz geçtiği bir sırada gerçekleşen ve detaylarına yukarıda değindiğimiz Türkmen ulemasından bir grubun Türkçe bilmediği gerekçesiyle Kadı İsa'nın kazaskerliğine muhalefet etmeleri hadisesidir. Bu hadiseyi vesile olarak gören Süleyman Bey Kadı İsa'yı kazaskerlik makamından uzaklaştırma girişiminde bulunur. Kadı İsa'yı azlettirip yerine Türkçe bilen bir kadının atanmasını isteyen Süleyman Bey'in bu isteği divanda kabul görmez. *Menâkıb* Gülşenî'nin kerameti sonucunda Süleyman Bey'in isteğini dile getiremediğinden bahseder.²³⁹ Gerçekte olan ise muhtemelen Gülşenî'nin de desteklediği Kadı İsa etrafında oluşan hizbin divanda konunun tartışıldığı esnada veya öncesinde Yakub'u etkileme noktasında daha başarılı olduğudur. Yine büyük bir ihtimalle Yakub çok saygı gösterdiği ve güvendiği hocasını geçirdiği belki de bu ilk sarsıntıda koruyup kollamak istedi.

Bununla birlikte *Menâkıb*'da aktarılan bir başka hikayeden öyle anlaşılıyor ki Kadı İsa'nın karşısındaki hizbin güç birliği yaparak Kadı'yı bertaraf etmeye çalıştığı anlarda Sultan Yakub hocasının aleyhine bir tavır almak zorunda kalmıştır. Bir gün Kadı İsa'ya vezirlerin çoğunun kendisinden rahatsız olduklarını ve hepsinin azlinin mümkün olmadığını söyleyen Sultan Yakub sorunun çözümü konusunda sessizdir fakat tek çözümün Kadı'yı azletmek olduğunu ima eder. Sultan Yakub'un bu tavrı Kadı İsa'yı şaşkınlık içinde bırakır ve bir o kadar da kederlendirir. Yakub'a bir devletin şeriatla ve adaletle ayakta kalabileceğini söyleyen ve bunun da Kadı İsa'nın görevde kalmasıyla mümkün olduğunu ima eden Gülşenî ise bütün vezirlerden ve ümeradan güçlü olan Sufi Halil'i ikna ederek Kadı'nın görevde kalmasını sağlamıştır.²⁴⁰

Saraydaki iktidar mücadelesine örnek teşkil eden bir başka hadise yine Kadı İsa ile Süleyman Bey arasında geçer. Süleyman Bey'in divan toplantılarına katılmayarak

²³⁹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 83.

²⁴⁰ Muhyî, *Menâkıb*, s. 123-125.

devlet krizine yol açtığı bu hadise ikinci bölümde de bahsi geçen Diyarbakır valiliğine yapılan atamalar üzerine divanda çıkan tartışmaydı. Tartışmanın sebebi Süleyman Bey'in iltimasıyla Diyarbakır'a vali tayin edilen Şah Veli Bey'in azledilerek yerine önceki vali Emir İlyas'ın getirilmesi ve Süleyman Bey'in bu değişikliğe sebep olan kişinin Gülşeni'nin telkiniyle hareket eden Kadı İsa olduğunu öğrenmesi idi. Divan toplantısı esnasında Süleyman Bey ve Kadı İsa arasında ciddi bir restleşme söz konusu olmuş ve neticede iki büyük devlet adamı arasında bulanık sular diğer beyler ve şehrin ileri gelenlerinin araya girmesiyle birlikte durulmuştu²⁴¹

Menâkıb'da aktarılan bu hikayeler Fazlullah ve Handemir'in dile getirdikleri Sultan Yakub için Kadı İsa'nın vazgeçilmez konumda bulunduğu ve bütün devlet erkanının ona tabi olduğu yönündeki iddialara tezat teşkil etmektedir. Ancak Kadı İsa hakkındaki söz konusu bilgilerin en azından Yakub'un iktidarının son yılları için geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Kadı İsa saygın konumunu her daim korumuş olsa da yönetimdeki yetkilerini bir süreç içerisinde elde etmiştir.

3.1.4. Valide Selçukşah Begüm

Sultan Yakub dönemi Akkoyunlu Sarayı'nın bir başka güç odağı Yakub'un annesi Selçukşah Begüm idi. Selçukşah Uzun Hasan döneminde de devlet işlerine ve şehzadeler arasında yaşanan taht mücadelesine müdahil olmuş bir şahsiyettir. Hasan-ı Rumlu'nun rivayetine göre Uzun Hasan'ın Otlukbeli Savaşı esnasında oğlu Uğurlu Muhammed ile arasının açılmasına Selçukşah'ın fitnesi sebep olmuştur.²⁴² Yine taht mücadelesinin kızıştığı dönemde Uğurlu Muhammed Selçukşah'ın etrafında kenetlenen Şehzade Halil destekçileri tarafından öldürülmüştür. Annesi Selçukşah Begüm'ün güçlü desteği sayesinde Akkoyunlu tahtına oturan Şehzade Halil tahta geçer geçmez geçmişte

²⁴¹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 114.

²⁴² Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü 't-Tevârîh*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 513.

devlet işlerine çokça karıştığı gerekçesiyle annesini kardeşi Yakub ile birlikte Diyarbakır'a göndermiştir.²⁴³

Selçukşah Begüm'ün Uzun Hasan döneminde devlet işlerine müdahil olduğuna dair *Menâkıb*'da da bazı bilgiler bulunur. Muhyî divandan çıkan bir kararın ulema ve ümeranın bulunduğu bir ortamda tartışma konusu yapıldığına dair bir hikayeyi aktarırken saray çevresinde bulunan hanımların alınan kararlara müdahil olduklarını ima eder. Muhyî'nin "Kimi vâlide kimi anun gibi nâkısât hükmi ile olur" şeklindeki ifadesinde kastettiği kişi büyük ihtimalle Selçukşah Begüm'dü.²⁴⁴ Yine birinci bölümde de bahsi geçen bir başka hikayede Selçukşah'ın Fars valisi olan Şehzade Halil'i babasına karşı koruyup kolladığı anlatılır.²⁴⁵

Uzun Hasan'dan sonra Halil'in kısa süreli saltanatı esnasında Yakub'a destek olan Selçukşah Begüm, Yakub tahta geçtikten sonra da devlet işlerine müdahale etmeye devam eder. Validesinin Yakub üzerindeki etkisi ve saraydaki güçlü nüfuzu Sultan Halil'in dul eşinin Hüseyin Çelebi ile evlenme hadisesinde açık bir şekilde görülür. Selçukşah gelininin bir "raiyyet" ile nikahlanmasına şiddetle karşı çıkarak Sultan Yakub ve ailenin bazı üyeleri ile birlikte bir toplantı tertip eder ve bu toplantıda çiftin öldürülmesi kararını alır. Uzun Hasan ve Karakoyunlu Sultanı Cihanşah zamanında yapılan bu tür evliliklere örnekler veren Gülşeni ise Selçukşah'ın devlet işlerinde bu kadar söz sahibi olmasından ve meşru bir duruma böylesine ağır bir ceza vermesinden dolayı oldukça rahatsızdır. Bu sebeple Gülşenî kendisine sığınan çiftin cezasının kaldırılması için Kadı İsa'yı Sultan Yakub'a gönderir. Yakub cezayı kaldırır ancak akrabalarının evli çifte zarar vermelerinden endişe ettiği için onları sürgüne gönderir.²⁴⁶ Öyle görünüyor ki Sultan Yakub annesinin aldığı idam kararına karşı çıkmamış veya çıkamamıştır.

Hikayenin devamından söz konusu evlilik hadisesinin Selçukşah'ın sönmeyen hırsı sebebiyle uzun süre sarayı meşgul ettiği anlaşılıyor. Sürgüne gönderildikten bir

²⁴³ Woods, *Akkoyunlular*, s. 201-203; Örs, "Târîh-i 'Âlem-Ârây-i Emîni", s. 60.

²⁴⁴ "Bu makûleler vüzerâ ve ehl-i garaz olanların re'yi ile çıkmışdur; âh ü vâh şimdiki zamân gibi. Hele bârî ricâl re'yi ile olsa! Kimi vâlide kimi anun gibi nâkısât hükmi ile olur." *Menâkıb*, s. 53.

²⁴⁵ Muhyî, *Menâkıb*, s. 58-59.

²⁴⁶ Muhyî, *Menâkıb*, s. 104-105.

süre sonra hanımını kaybeden Hüseyin Çelebi hanımının hazinedarı ile evlenir ve bunu haber alan Selçukşah bu sefer Hüseyin Çelebi'yi oğlu Sultan Halil'in mallarına konmakla suçlar. Selçukşah saraydan çıkarttığı iki ayrı hükümlerle Hüseyin Çelebi ve hanımını Tebriz'e getirtmiş fakat Gülşenî çifti himaye ettiği için kendilerine bir zarar gelmemiştir.²⁴⁷ Selçukşah'ın söz konusu hadisenin kendi cihetinden çözümü için saraydan hükümler çıkartarak devletin imkanlarını sonuna kadar kullanmış olması onun saraydaki yetki gücünü göstermesi bakımından önemli bir hadisedir.

Menâkıb'da aktarılan ve yukarıda bahsedilen evlilik hadisesinde Gülşenî'nin validenin devlet işlerine karışmasına ses çıkarmadıkları için Sultan Yakub'u Kadı İsa'nın şahsında azarlaması ve Selçukşah Begüm için felaket, müsibet, afet anlamlarına gelen "gezend" sıfatını kullanması dikkat çekicidir.²⁴⁸ Gülşenî karı koca için verilen idam kararını duyduktan sonra Kadı İsa'ya gidip "Bunların katli rüsvâylıkdur ki böyle hatunı kendünüze nisbet idesiz ..." diyerek Selçukşah Begüm'ü işaret eder ve Kadı İsa ile Sultan Yakub'u Selçukşah'la birlikte hareket etmekle suçlar. Yine Gülşenî "... ol makûle gezende hatunı kendülere nisbet itmek anlamazam" diyerek Selçukşah'a karşı açıkça cephe alır. Gülşenî'nin bu tavrı bir başka evlilik ve ayrılma hadisesinde çok daha net bir şekilde açığa çıkmıştır.

Uzun Hasan Tebriz'i Karakoyunlular'dan aldıktan sonra Akkoyunlu beylerinin pek çoğu dağılan Karakoyunlu askerlerinin hanımları veya kızlarıyla evlenmişlerdi. Bunların arasında Karakoyunlu Cihanşah'ın amcasının kızı ile evlenen Akkoyunlu Selim Kethüda da bulunmaktaydı. Yakub zamanına gelindiğinde Selçukşah'ın, büyük bir ihtimalle geleneği öne sürerek ve Sultan Yakub'u da etkileyerek bu çifti ayırmak istemesi, divanda bulunan iki grubu büyük bir çatışmanın eşiğine getirir. Yakub'un sarayında görev alan eski Karakoyunlu beyleri ile Akkoyunlu beyleri arasında gerilen ilişkilerde Gülşenî'den arabuluculuk yapması istenir. Gülşenî Sultan Yakub'a yazdığı mektupta söz konusu çifti zorla ayırmanın şeriatta yeri olmadığını ve bu sebeple bu

²⁴⁷ Muhyî, *Menâkıb*, s. 105-108. Bu evlilik hadisesinde Selçukşah'ın, eski gelini ile evlenen Hüseyin Çelebi'yi ondan ayırmak istemesinin nedeni görünürde böyle bir evliliğin geleneğe aykırı olmasıdır. Fakat ilk hanımının ölümünden sonra onun hazinedarı ile evlenen Hüseyin Çelebi'yi bu yeni hanımından da ayırmak isteyen Selçukşah'ın bu kez sebep olarak oğlunun mallarını göstermesi onu ilk hanımından yani gelininden ayırmak isteşişinin asıl sebebinin de gelenek değil, oğlunun serveti olabileceği ihtimalini akla getiriyor.

²⁴⁸ Muhyî, *Menâkıb*, s. 104, 108.

girişimden bir an önce vazgeçilmesi gerektiğini söyleyip validesine karşı tedbirli olması, onun hükmü altına girmemesi yönünde uyarılarda bulunur. Sultan Yakub Gülşenî'nin mektubunu divanda okutur ve şeyhin uyarılarını dikkate alarak validesine haber gönderip evli çifti tekrar bir araya getirmesini ve bundan sonra devlet işleri ile alakalı hiçbir konuya karışmamasını emreder.²⁴⁹

Sultan Yakub'un devlet işlerine karışmaması noktasında validesine yaptığı sert uyarıya Selçukşah Begüm'ün ne derece itibar ettiğini bilemiyoruz. Fakat muhtemelen Selçukşah bu uyarıyı fazla dikkate almadı. Nitekim Gülşenî Yakub'un iktidarının son demlerinde veziriazamdan daha fazla itibar sahibi olduğundan söz ettiği Necmeddin Mesud'u Selçukşah'ın görüşlerine itibar etmekle suçlayacaktır.²⁵⁰

3.2. Kadı İsa'nın Yakın Çevresi: Necmeddin Mesud ve İdris-i Bidlisî

Sultan Yakub dönemi Akkoyunlu Sarayı'nda bürokratik görevler alan ve *Menâkıb*'da isimleri zikredilen Necmeddin Mesud ve İdris-i Bidlisî yukarıda anlatılan hiziplerin dışında Kadı İsa ile birlikte Gülşenî'nin yakın çevresinde bulunan kişiler olarak anlatılırlar. İdris-i Bidlisî *Menâkıb*'ın Seyyid Şerif Cürçânî'nin takipçisi olarak nitelediği Hüsameddin Nurbahş'ın oğludur.²⁵¹ Fakat Bidlisî *Menâkıb*'da babasından ziyade oğlu Defterdar Ebulfazl'a nispetle anılır ki bu tercih muhtemelen müellif Muhyî'nin tercihi idi.²⁵² Zira Muhyî ömrünün büyük bir kısmını Osmanlı Mısır'ında

²⁴⁹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 147-148. “Sen ki Hasan oğlu Ya'kûb'sın. Bil ki pâdişâhlar şer'-i şerîfün hâdimidir. Şer'a muhâlefet yümn degildir. Eger dünya vü ahiret sa'âdetin istersen, şer'-i şerîfe itâ'at eyleyüp ol hatunı zevcine teslîm eyle ve nâkısâtu'l-'akl tedbîrine uyma ki Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve selem buyurur: تَشَاوِرُوهُنَّ خَالِفُوهُ (Kadınlarla istişare edin, görüşlerine muhalefet edin) ki ol hatun sana mâmâdur; bilmeyüp senün mülkün elünden çıkarup seni vebâle koymak ister. Eger anlarun tedbîri ile 'amel idersen, senün mülkünden çıkmak ve gitmek lâzımdur.”

²⁵⁰ Muhyî, *Menâkıb*, s. 180.

²⁵¹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 64. İdris-i Bidlisî'nin Akkoyunlu Sarayı'nda geçirdiği yıllar ve babası Hüsameddin Nurbahş hakkında detaylı bilgi için bkz. Vural Genç, “İdris-i Bidlisî'nin Hayatı”.

²⁵² Muhyî, *Menâkıb*, s. 91,93, 157. Muhyî bu tercihi ile Nurbahşîyye mensubu olduğu için Hüsameddin Nurbahş bağlantısını zayıflatmaya çalışıyor gibi görünse de Muhyî'nin Mısır'da defterdarlık yapan bir erkek kardeşinin olduğu ve bu sebeple bu çevrelerle yakın ilişki içinde bulunduğu göz önüne alındığında farklı kayıtlara da sahip olduğunu söylemek mümkündür. Muhyî'nin Mısır'da içinde bulunduğu bürokratik çevre de büyük ihtimalle *Menâkıb*'ın hedef kitlesi arasında idi.

geçirmiş ve bir Osmanlı defterdarı olan Ebulfazl da Osmanlı'nın Mısır'ı henüz ele geçirdiği yıllarda bölgenin tahriri için görevlendirilmişti.²⁵³ Muhyî, İdris-i Bidlisî'yi oğlu Ebulfazl'ın Mısır'daki şöhretini kullanarak tanıtmak istemiş olmalıdır.

Bidlisî, Uzun Hasan döneminde babası Hüsameddin Nurbahş ile birlikte geldiği Tebriz'de 1470'lerin başlarından itibaren ikamet etmeye başlar.²⁵⁴ Onun Akkoyunlu Sarayı'nda münşilik görevinde bulunduğu dair bilgi veren tek kaynak *Menâkıb*'dir ve bu konudaki en erken kayıt Sultan Yakub dönemine rastlar.²⁵⁵ *Menâkıb* onun aynı zamanda Gülşenî, Kadı İsa ve Necmeddin Mesud ile kurduğu ilişkinin boyutu hakkında da bir görüş sahibi olmamızı sağlıyor. Hikayeye göre Gülşenî'nin Kadı İsa'ya yazdığı bir gazel Bidlisî'nin Necmeddin ile birlikte Kadı'yı ziyarete gittikleri bir zamanda Kadı'ya ulaşır. Gazeli okuyan Bidlisî onu şerh etme sözü verir. Bidlisî'nin verdiği sözü yerine getirdiğini Muhyî'nin bu şerhi Edirne'de bulunduğu dönemde görüp incelediğini söylemesinden anlıyoruz. Bidlisî'nin Gülşenî'nin şiirini şerhetmesi öncelikle onun fikirlerine oldukça itibar ettiğini gösteriyor. Kadı İsa'ya yazılan bir şiiri tercih etmesi ise o dönemde yirmili yaşlarında olan Bidlisî'nin Kadı'ya olan alakasını göstermesi bakımından önemli bir ayrıntıdır.

Aynı gün Bidlisî, Necmeddin ve Kadı İsa ile birlikte Gülşenî'yi ziyarete gitmiştir. Aralarında yaptıkları konuşmadan onların yakın bir ilişki içinde oldukları anlaşılıyor.²⁵⁶ Bu şahısların Sultan Yakub'un sarayında aynı dönemlerde görev aldıkları göz önüne alındığında muhtemelen sık aralıklarla çeşitli meclislerde bir araya geliyorlardı. Zira Bidlisî, Kadı İsa ve Necmeddin Mesud'a Akkoyunlu Sarayı'nda uzun süre hizmet ettiğinden ve bu sebeple onlara çok alıştığından bizzat kendisi bahsetmiştir.²⁵⁷

²⁵³ Genç, "İdris-i Bidlisî'nin Hayatı", s. 290.

²⁵⁴ Genç, "İdris-i Bidlisî'nin Hayatı", s. 48.

²⁵⁵ Genç, "İdris-i Bidlisî'nin Hayatı", s. 62-64; Muhyî, *Menâkıb*, s. 90, 91, 157.

²⁵⁶ Muhyî, *Menâkıb*, s. 91-92.

²⁵⁷ Genç, "İdris-i Bidlisî'nin Hayatı", s. 78.

Bidlîsî'nin bu ifadeleri onun Kadı İsa ve Necmeddin Mesud'un gazellerini bir araya getirerek oluşturduğu eserine yazdığı mukaddimede yer alır.²⁵⁸ Şah İsmail Tebriz'i ele geçirdikten sonra Akkoyunlu topraklarını terk edecek olan Bidlîsî söz konusu eserini Osmanlı Mısırı'nda yazacak ve yıllar sonra burada yollarının tekrar keşişeceği Gülşenî'ye sunacaktır.²⁵⁹ Onun aradan geçen zamana rağmen Kadı İsa ve Necmeddin Mesud'un az bir kısmını elde edebildiği gazellerini kaleme alıp yarım kalanları ise tamamlamak suretiyle müstakil bir eser meydana getirerek bu iki büyük Akkoyunlu devlet adamını gündemine alması onların Bidlîsî üzerinde ne kadar güçlü izler bıraktığını gösteriyor.²⁶⁰

Bu iki şahıs Bidlîsî'nin nazarında güçlü birer devlet adamı olmalarının ötesinde edebî ve tasavvufî kimlikleriyle de onun üzerinde büyük bir tesir bırakmışlar ve ilk gençlik yıllarını geçirdiği Akkoyunlu ülkesinde, yetişmesine katkı sağlamışlardır. Bidlîsî Akkoyunlu Sarayı'nda bulunduğu yıllarda “ulûm-ı arabîyye ve kâvânin-i edebîyye” de eşsiz olduğunu ifade ettiği Kadı İsa için Arapça bir eser yazarak kendisine ithaf etmesi de bunu gösteriyor. Ayrıca Bidlîsî'nin Kadı'ya bir eser ithaf etmiş olmasını onun kendisine hamilik yaptığına dair bir işaret olarak değerlendirmek mümkündür.²⁶¹

Menâkıb'a bakıldığında İdris-i Bidlîsî, Necmeddin Mesud ve Kadı İsa birlikteliğine dair yukarıda anlatılan bilgiler dışında Necmeddin Mesud ve Kadı İsa arasında daha özel bir bağ olduğu anlaşılıyor. Bu özel bağın sebebi muhtemelen özellikle ve öncelikle aralarındaki akrabalık ilişkisinden ileri gelmektedir. Kaynaklara

²⁵⁸ İdris-i Bidlîsî'nin bu eseri *Divân-ı Kadı Safiyüddin İsa ve Şeyh Necmüddin Mes'ud* başlığı altında Muallim Cevdet, Yazmalar, nr. K.000121'da kayıtlıdır. Muhyî eserin müellif hattı ile şahsî kütüphanesinde bulunduğunu söyler. *Menâkıb*, s. 92, 293.

²⁵⁹ Bu görüşme Osmanlılar'ın Mısır'ı henüz ele geçirdiği bir zamanda yani 1517'de gerçekleşir.

²⁶⁰ *Menâkıb*'a göre Bidlîsî eserini Gülşenî'ye göstermeden önce Gülşenî ona Kadı İsa ve Necmeddin Mesud'un gazellerini cem etmesinin iyi olacağını söyleyerek keramet gösterir. Gülşenî, Bidlîsî'den “ehl-i hak” olduğunun açığa çıkması için böyle bir eser yazmasını istemiştir. Bu durum Bidlîsî'nin bu eseri Mısır'daki bir başka endişesinden dolayı kaleme almış olabileceğini akla getiriyor: “Siz ehl-i hak olduğunuzun hakikati zâhir olmak için ahbâb-ı kadîmün âsârını ihyâ eylesenüz ki eger Kâdî 'İsâ ve eger Şeyh Necm'ün bazı menâkıb ve divânlarını cem' itsenüz bizüm hâtırumuz hoş olurdu.” s. 92. Bidlîsî'nin eseri meydana getirme amacı olarak “içindeki sıkıntıları teskin etmek” olduğunu söylemesi de Gülşenî'nin dile getirdiklerini tamamlar niteliktedir. Genç, “İdris-i Bidlîsî'nin Hayatı”, s. 233.

²⁶¹ Genç, “İdris-i Bidlîsî'nin Hayatı”, s. 78-79. Bahsi geçen eser: İdris-i Bidlîsî, *Risale fi'n-Nefs*, Catalogue of the Arabic Manuscripts in the John Rylands Library Manchester, nr. 385, haz. A. Mingana, Manchester 1934.

göre Necmeddin Kadı İsa'nın kız kardeşinin oğludur. Fakat *Menâkıb* bu akrabalık ilişkisinden bahsetmez ve onu Kadı İsa'nın eğitip yetiştirdiğini söyler.²⁶²

Kadı'nın Gülşenî'ye intisap edip dünyadan el etek çektiği günlerde onu tekrar kazaskerlik görevine dönmesi için ikna edenlerin başında Necmeddin Mesud bulunuyordu.²⁶³ Yine Gülşenî Sultan Yakub devrinin sonuna yaklaşıldığına dair öngörüsünü dile getirerek kendisinden “dünya ve mansıp”tan uzaklaşıp Hakk’a yönelmesini tavsiye ettiğinde Kadı İsa bu konuda Necmeddin’in fikrini almış Necmeddin ise Kadı’ya “ben sensiz cesed-i bî-rûhum” diyerek Kadı’dan bu kararını gerçekleştirmekte acele etmemesini istemiştir.²⁶⁴ Aralarındaki bu diyalog onların kişisel muhabbetlerinin ötesinde saraydaki işbirliklerine ve içinde buldukları ortak menfaatlere de işaret ediyor olabilir.

Necmeddin Mesud hakkında ne yazık ki dönemin kaynaklarında sınırlı bilgiler bulunur. Ali Şir Nevâî, Sultan Yakub katında Necmeddin’den daha yakın ve güvenilir bir kişi daha olmadığını söyler. Yine Necmeddin Mesud’u Kadı İsa ile kıyaslayarak Kadı'nın halka değer vermeyip insanlardan uzaklaştığını, Necmeddin’in ise halkla iyi geçinerek, düşkünlerin ve fakirlerin yardımcısı olduğunu ifade eder.²⁶⁵ İdris-i Bidlisî de Kadı İsa ve Necmeddin Mesud’dan bahsederken ikilinin Sultan Yakub’un sarayında birbirini tamamlayan rollerine vurgu yapar. Bidlisî’ye göre Kadı İsa “ilmiyle” İslam’ın normatif tarafını dolayısıyla şeriatın uygulayıcısı konumunu temsil ederken Necmeddin Mesud “hilmîyle” İslam’ın mistik yönünün temsilcisi olmuş ve bu özelliği ile halkın “dert ortağı” olmuştur.²⁶⁶ Handemîr Necmeddin için Nevâî’nin ve Bidlisî’nin

²⁶² Handemîr, *Târihu Habîbi’s-siyer*, s. 431; Camî. *Nâmahâ wa munsha’ât-i Jâmî*, s. 312. Ali Şir Nevâyî, Necmeddin Mesud için Kadı İsa’nın akrabası olduğunu söyler. s. 506; Muhyî, *Menâkıb*, s. 180. “Emîr Şeyh Necm, Kâdî ‘Îsâ’nun perverdesi olup pâdişâhun musâhibi ve vezîr-i a‘zamından e‘azz ve ekrem imiş.” *Menâkıb* ayrıca Şeyh Necmeddin’in Uzun Hasan’ın yeğeni olduğunu söyler. s. 91, 96. Fakat bu konuda dönemin diğer kaynaklarına itibar etmek gerekir. Çünkü Necmeddin, Uzun Hasan’ın yeğeni olsaydı Akkoyunlu aşiretlerinden birine mensup olmuş olurdu ve kaynaklar büyük ihtimalle bunu zikrederdi.

²⁶³ Muhyî, *Menâkıb*, s. 96.

²⁶⁴ Muhyî, *Menâkıb*, s. 180.

²⁶⁵ Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, s. 506.

²⁶⁶ Muhyî, *Menâkıb*, 93. “Ân yekî muktedâ-yi şâh be-‘ilm / Vîn yekî gam-gusâr-i halk be-hilm (Biri ilmiyle şahın muktedası, diğeri hilmîyle halkın dert ortağı), ‘Îsâeş dâde şer‘-râ ihyâ / Mulk ez-necm pur zi-nûr u ziyâ (İsa şeriatı ihya etti, Necm ise memleketi nur ile doldurdu)”. *Menâkıb*’da yer alan Bidlisî’nin bu şiiri *Divân-ı Kadı Safiyüddin İsa ve Şeyh Necmüddin Mes’ud* aldı eseri içinde

düşüncesine benzer bir şekilde onun “reâyânın gönlüne şefkat ve ihtimam tohumları” saçtığından bahseder.²⁶⁷

İdris-i Bidlisî ve Necmeddin Mesud’un Akkoyunlu Sarayı’nda aldıkları görevlere bakıldığında ikisinin de divan katipliği yaptıkları anlaşılıyor. Gülşenî’nin Sultan Yakub’a hitaben yazdığı ve annesini devlet işlerine karıştırmamasını tembihlediği mektubunu divanda okuyan kişi *kâtib-i divân* olarak nitelenen İdris-i Bidlisî idi.²⁶⁸ Yine bir başka hikayede Sultan Yakub’un Gülşenî’nin tarhanlık beratını Bidlisî’ye yazdırdığı ifade edilir.²⁶⁹ Bunlarla birlikte Muhyî ondan bahsederken “Sultan’ın muvakkı’ı” ve “Sultan’ın nişancısı” ifadelerini kullanır.²⁷⁰ Bu kayıtlar Bidlisî’nin Akkoyunlu Sarayı’nda inşa makamında bulunduğunu göstermektedir.

Akkoyunlu Devleti’nde divandan çıkan her türlü hükmü kaleme alan münşilere *pervaneci* denilirdi.²⁷¹ Bidlisî için bu sıfat kullanılmamış olsa da Fazlullah b. Rûzbihân Necmeddin Mesud’u *pervaneci* olarak niteler.²⁷² *Menâkıb*’da Necmeddin Mesud’un *pervaneci* olduğunu destekleyen nitelikte bir hikaye anlatılır. Necmeddin Gülşenî’nin Akkoyunlu topraklarında yaşamasından duyulan memnuniyetin ifade edildiği ve kendisi için hazırlanan hediyeleri kabul etmesinin istendiği bir tezkireyi/pervaneyi Sultan Yakub adına kaleme almış ve Gülşenî’ye bizzat kendisi götürmüştür.²⁷³ Bunun dışında Necmeddin Mesud *Menâkıb*’da vezir ve emir olarak nitelenir. Öyle görünüyor ki İdris-i Bidlisî ve Necmeddin Mesud Sultan Yakub’un sarayında benzer görevler icra ederlerken Necmeddin belki dayısı Kadı İsa vasıtasıyla Sultan’ın sadakat ve itimadını kazanarak çok daha önemli kararlar alabileceği bir mevkiye gelmiştir. Zira Fazlullah b. Rûzbihân Sultan Yakub’un son yılları için Necmeddin’in divan emiri olduğunu ve

bulunmaktadır. Bkz. Muallim Cevdet, Yazmalar, nr. K.000121, vr. 8b. Şiirin yorumu için bkz. Chad Lingwood, *Politics, Poetry and Sufism in Medieval Iran*, s. 125.

²⁶⁷ Handemîr, *Târihu Habîbi’s-siyer*, s. 431.

²⁶⁸ Muhyî, *Menâkıb*, s. 148.

²⁶⁹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 90.

²⁷⁰ Muhyî, *Menâkıb*, s. 91, 157.

²⁷¹ Paydaş, “Akkoyunlu Devlet Teşkilatı”, s. 156-158; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 280.

²⁷² Örs, “Târih-i ‘Âlem-Ârây-i Emîni”, s. 99.

²⁷³ Muhyî, *Menâkıb*, s. 88.

bütün malî ve idarî işlerin ondan sorulduğunu ifade eder.²⁷⁴ Handemîr de aynı şekilde Sultan Yakub'un devlete ait bütün malî ve mülkî işlerinde Necmeddin'e tam yetki verdiğinden, onun tevkî'i olmayan hiçbir hükmün geçerli olmadığından ve bütün emirlerin Necmeddin'e tabi olduğundan bahseder.²⁷⁵

Hayatlarının belli dönemleri Akkoyunlu Sarayı'nda kesişmiş olan Kadı İsa, Necmeddin Mesud ve İdris-i Bidlisî bir taraftan aldıkları idarî görevlerle Sultan Yakub'un hizmetinde bulunurken diğer taraftan Gülşenî'nin halkası etrafında bir araya geldiler. Aralarında dostane bir ilişki olduğu anlaşılan bu şahıslardan İdris-i Bidlisî Tebriz Şah İsmail'in eline geçtikten sonra Akkoyunlu ülkesini terk ederek hicret edeceği Osmanlı topraklarında Osmanlı sultanları tarafından himaye edilecektir.²⁷⁶ Kadı İsa'nın 1489 yılında Akkoyunlu toprak düzenini değiştirmeye yönelik başlattığı girişimler Sultan Yakub'un ani ölümü ile birlikte sekteye uğrayacak ve sonunda Kadı İsa Sufî Halil tarafından öldürülecektir. Necmeddin Mesud ise Yakub'un ölümünün ardından kaçtığı Şirvan'da zehirlenerek öldürülür.

3.3. Kadı İsa'nın Sonunu Getiren Toprak Reformu Girişimi ve Muhalifleri

Sarayın güç odaklarından Sufi Halil 1486'dan beri Gürcü seferinde sürekli bir savaşın içindeydi. Süleyman Bey 1489'da Anadolu'nun doğusunda isyan eden Kürt aşiretlerini denetim altına almak için çıktığı seferden ancak iki sene sonra Sultan Yakub'un ölümünün ardından dönebilecekti.²⁷⁷ Kadı İsa bu iki güçlü rakibin merkezden uzakta bulunduğu bir zamanda "taç ve taht sahibi bir padişah" kadar güçlenmiş, Yakub'un

²⁷⁴ Örs, "Târîh-i 'Âlem-Ârây-i Emînî", s. 99.

²⁷⁵ Handemîr, *Târihu Habîbi's-siyer*, s. 431

²⁷⁶ Osmanlı sultanlarından II. Bayezid ve I. Selim tarafından himaye gören fakat her iki dönemde de saray çevresiyle sıkıntılar yaşayan ve bu sebeple burada geçirdiği yıllarda hoşnutsuzluğunu dile getiren Bidlisî ömrünün sonuna kadar Osmanlı topraklarında kalacak fakat Akkoyunlu Sarayı'nda geçirdiği yılları her zaman özlemle anacaktır. Ayrıca Bidlisî'nin II. Bayezid döneminde Şah İsmail'in himaye teklifine olumlu cevap vermesi ancak o sırada I. Selim'in tahta geçmesi sebebiyle bundan vazgeçmesi de Osmanlı himayesinde yaşadığı sıkıntıların bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bkz. Genç, "İdris-i Bidlisî'nin II. Bayezid ve I. Selim'e Mektupları", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLVII (2016): 150.

²⁷⁷ Woods, *Akkoyunlular*, s. 248, 284, dpt. 76.

kendisine verdiği devlete ait bütün işlere müdahale yetkisini kullanarak ülkenin toprak düzenini kökten değiştirmek için harekete geçmişti.²⁷⁸ Kadı İsa'nın bu girişiminden yalnızca Sultan Yakub'un tarihçisi Fazlullah b. Rûzbihân bahseder.²⁷⁹ *Menâkıb*'daki detaylar ise Kadı'nın bu işte yalnız olmadığını Necmeddin Mesud'la birlikte hareket ettiğini ve Necmeddin Mesud'un da Selçukşah'ın hükmü altında olduğunu gösteriyor.

3.3.1. Kadı İsa'nın Toprak Reformu Girişimi

Kadı İsa 1489 yılında saraydaki rakipleri Sufi Halil Bey ve Süleyman Bey'in orduyu komuta göreviyle Tebriz'den uzakta buldukları bir zamanda Akkoyunlu toprak düzenini değiştirmeye yönelik reformlar kapsamındaki ilk adımı atar. Amacı Akkoyunlu Devleti'nin reyadan tahsil ettiği İslamî olmayan vergileri kaldırmaktı. Fakat bunun öncesinde hazinenin açık vermemesi için hazine gelirlerinin en büyük bölümünü teşkil eden bu vergilerden elde edilen miktara denk bir meblağı meşru bir yolla toplamayı hedefledi.²⁸⁰ Kadı İsa için bu meşru yol Akkoyunlu sultanlarının çeşitli vesilelerle farklı zümrelere bağış olarak dağıttıkları *suyurgallere* devlet adına el koyarak bunları sultan vakfına dönüştürmekti.

Suyurgal İslam devletlerinde sultanların uyguladığı bir tür toprak bağışı idi. Sultan tarafından kendisine toprak bağışlanan *suyurgal* sahibi toprağın gelirleri ve köylünün iş gücü üzerinde mutlak mülkiyet hakkına sahip olup vergi vermek gibi devlete ait yükümlülüklerden muaf tutulur ve bağışlanan arazinin mülkiyeti babadan oğula intikal ederdi.²⁸¹ Timurlular ve Karakoyunlular'da olduğu gibi Akkoyunlu Devleti'nde de en geniş topraklar devletin aslî unsuruna yani hanedan üyelerine *suyurgal* olarak verilmişti. Diğer taraftan eşraf, kudât, ulema, sâdât ve meşâyih gibi toplumun farklı kesimleri üzerinde nüfuz sahibi olan kişilere de sultana olan

²⁷⁸ Örs, "Târîh-i 'Âlem-Ârâ-y-i Emînî", s. 99; Handemîr, *Târihu Habibi's-siyer*, s. 431; Woods, *Akkoyunlular*, s. 249.

²⁷⁹ Minorsky, "The Aq-qoyunlu and Land Reforms", s. 451.

²⁸⁰ Minorsky, "The Aq-qoyunlu and Land Reforms", s. 452.

²⁸¹ Halil İnalçık, "Autonomous Enclaves in Islamic States: Temliks, Soyurghals", s. 112-114.

sadakatlerini artırmak amacıyla *suyurgaller* ihsan ediliyordu.²⁸² *Suyurgal* sistemi her ne kadar tahtta bulunan sultanların toplumun geniş kesimlerini yönetime ısındırmak ve onların desteğini kazanmak amacıyla başvurduğu bir uygulama olsa da hazinenin gelir kaynaklarının büyük bir kısmı üzerindeki kontrolün kaybedilmesine neden olduğu gibi merkezden bağımsız bölgelerin oluşmasına da yol açıyordu.²⁸³ Nitekim Kadı İsa'nın hazineye para akışını sağlamak amacıyla Fars ve Irak-ı Acem'de başlattığı *suyurgallere* el koyma girişimine karşı, toplumun çeşitli kesimlerince başlatılan direniş Uzun Hasan ve Sultan Yakub'un yaptığı çok sayıda *suyurgal* bağışına rağmen özellikle bu iki eyalette merkezî otoritenin ne kadar zayıf kaldığını gösteriyor. Farklı bir söyleyişle sultanlar halka yaptıkları bağışların arkasında durdukları sürece onları itaat altında tutabiliyorlardı.

Kadı İsa'nın başlattığı bu girişimden yalnızca Fazlullah b. Rûzbihân'ın anlatısı sayesinde haberdar oluyoruz. Konuya dikkatleri çekip literatüre taşıyan ve Kadı İsa'nın girişimini “toprak reformu” olarak adlandıran tarihçi ise Vladimir Minorsky'dir.

Fazlullah'ın verdiği bilgiye göre Sultan Yakub 1489 yılında ülkenin bütün malî, mülkî ve dinî işlerinin şeriata uygun olarak yeniden düzenlenmesini istemiştir. Sultan'ın bu isteği doğrultusunda harekete geçen Kadı İsa halktan tahsil edilen gayri İslamî vergileri kaldırmayı hedefler. Kadı bu vergileri hazinenin zarar görmeyeceği bir şekilde kaldırabilmek amacıyla tasarladığı planını uygulaması için kardeşi Şeyh Ali'yi kendisinin vekili, Vezir Mahmud Can Deylemî'yi de onun yardımcısı olarak görevlendirir. Fazlullah Kadı İsa'nın, kardeşi hakkında üstün bir ilme sahip olduğunu söylediğinden bahseder. Mahmud Can Deylemî ise geçmişte Sultan Halil zamanında Fars'ın malî işlerini düzene koyma görevini üstlendiği için bu konuda tecrübe sahibi idi.²⁸⁴ Fazlullah'ın verdiği bilgiye göre Deylemî sonu belirsiz olan bu görevi üstlenmek istememiş ancak buna mecbur bırakılmıştır.²⁸⁵

²⁸² Paydaş, “Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması”, s. 203; İlber Ortaylı, “Osmanlı Toprak Düzeninin Kaynakları”, s. 73.

²⁸³ İnalçık, "Autonomous Enclaves in Islamic States: Temliks, Soyurghals", s. 112.

²⁸⁴ Örs, “Târîh-i ‘Âlem-Ârây-i Emîni”, s. 62.

²⁸⁵ Örs, “Târîh-i ‘Âlem-Ârây-i Emîni”, s. 100.

Şeyh Ali 5 Şubat 1489 tarihinde bölgeye gönderdiği *bukavullar* vasıtasıyla Irak ve Fars'ta her karış toprak ölçülünceye kadar bütün *suyurgal* sahiplerinin topraklarına tasarruf haklarının askıya alındığını duyurur. Şeyh Ali'nin emrini iletme için yola çıkan *bukavulların* yanında Fazlullah'ın “molla suretli, kadı isimli bir takım zalimler” olarak nitelediği divan eminleri bulunuyordu. Bu eminler katipleriyle beraber bütün arazileri ve köylünün mallarını kayıt altına almaya başladılar. Fazlullah ölçüm işinde ne kadar ileri gidildiğini ifade etmek için “neredeyse tarlalar arasında gökyüzünün yeşil tarlasını ve hayvanlar arasında yer öküzünü” de kayıt altına alacaklarından bahseder. Bu zulme daha fazla dayanamayan Fars ahalisi Kadı İsa'yı durumdan haberdar etmeleri için bölgedeki ulemaya başvururlar. Şikayetleri dinleyen bölgenin meşhur alimlerinden Celaledin ed-Devvanî bu büyük zulümden kurtulmak için imamlardan dua etmelerini istemiş ve Kadı İsa'ya nasihat dolu bir mektup yazmıştır. Kadı İsa, yine ulemadan Muhammed el-Muhyevî ve Ebu Yezîd ed-Devvanî'nin gönderdiği nasihat ve ikaz içerikli mektuplarına rağmen kardeşi Şeyh Ali'ye olan aşırı güveninden dolayı söylenenlere itibar etmez.²⁸⁶

Fazlullah'a göre bölgedeki kayıt ve tespit işlemleri bittikten sonra adamlarıyla birlikte Irak ve Fars'a giden Şeyh Ali her iki eyalette de halka zulmetmeye devam eder. Şeyh Ali'nin adamları İsfahan'da hiç kimseyi onun yanına yaklaştırmamış ve böylece “her türlü kargaşanın” çıkmasına sebep olmuşlardır. Irak'ta yaşanan en hayret verici olay Erdistan beldesinin tamamının sultan vakfı olarak kaydedilmesi idi. Bu durum karşısında saraya giderek şikayetlerini arzeden Erdistanlılar Şeyh Ali'nin emirlerine itaat etmeleri konusunda sert bir şekilde uyarılarak geri gönderilir. Bunun üzerine Erdistan halkı da dertlerini ulema vasıtasıyla yetkililere iletme yoluna giderek Ebu İshak Tebrizî'den yardım ister. Şeyh Ali, Tebrizî'nin mektubuna karşılık yapılan suçlamaların geçerli bir delili olmadığını öne sürer. Şeyh Ali'nin Şiraz halkına Irak'takinden çok daha fazla eziyet ettiğini kaydeden Fazlullah onun şehrin eşraf ve ulemasına da büyük saygısızlıklar yaptığını dile getirir. Fazlullah'a göre sahipleri tarafından gelirleri bir

²⁸⁶ Örs, “Târîh-i Âlem-Ârâ-y-i Emînî”, s. 101-103.

vakfın veya hankâhın masraflarına tahsis edilmiş olan *suyurgallerin* de bu süreçte işlevsiz hale gelmesi bu tür hayır kurumlarını iş göremez hale getirmiştir.²⁸⁷

3.3.2. Sultan Yakub'un Ölümü ve Toprak Reformunun Sonuçsuz Kalması

Kadı İsa'nın, kardeşi Şeyh Ali'ye verdiği vekaletle Fars ve Irak'ta başlattığı bütün bu faaliyetler Sultan Yakub'un 1490'da aniden ölmesi sebebiyle sonuçsuz kalır. Yakub'un ölümünün ardından mal ve mülkü yağmalanan Şeyh Ali bin bir işkence ile öldürülür. Fazlullah'a göre Şeyh Ali'nin bu akıbetinden bir süre sonra Kadı İsa'nın da Sufî Halil tarafından öldürülmesiyle birlikte her ikisi de "cezasını" bulmuştur.²⁸⁸

Kadı İsa'nın reform girişiminin sonuçsuz kalmasına sebep olan Sultan Yakub'un ölümü ile alakalı olarak dönemin kaynaklarında iki farklı anlatı dikkat çeker. Bölgedeki veba salgımından etkilenen Selçukşah Begüm ve Şehzade Yusuf'un ardından Yakub'un da veba sebebiyle hayatını kaybettiğini söyleyenler olduğu gibi annesi Selçukşah'ın, oğlu Yakub'u zehirlediği bilgisini veren kaynaklar da mevcuttur.²⁸⁹

Yakub'un ölüm sebebine dair yapılan bu açıklamalara ek olarak Kadı İsa'nın Irak ve Fars'ta infial uyandıran toprak reformu girişimi sebebiyle ortaya çıkan farklı muhalif kesimlerin de bu girişime göz yumdukları yorumunu yapmak da mümkündür. Şöyle ki Fazlullah ulema ve meşâyâh gibi toplumun geniş kesimlerine hitap eden ve ellerindeki *suyurgallerle* onlara hizmet götürme amacı güden zümrelerin gösterdikleri tepkiyi dile getirmiş ancak hanedan üyelerine ve büyük emirlere verilen daha geniş arazileri kapsayan *suyurgalleri* bahis konusu yapmamıştır. Reform girişiminin bir

²⁸⁷ Örs, "Târîh-i 'Âlem-Ârâ-y-i Emînî", s. 103.

²⁸⁸ Örs, "Târîh-i 'Âlem-Ârâ-y-i Emînî", s. 103-104.

²⁸⁹ Sultan Yakub'un ölümü onun Karabağ kışlağında bulunduğu bir sırada gerçekleşir. Her ikisi de olayın yakın tanıklarından olan İdris-i Bidlisî ve Fazlullah b. Rûzbihân, Yakub'un Selçukşah ve Yusuf gibi vebadan öldüğünü söylerler. Olayın diğer yorumu ise Hasan-ı Rumlu'nun anlatısında bulunur: "Selçukşah Begüm, Uzun Hasan'ın Theodora'dan olma oğlu Mesih Mirza'yı zehirlemeye teşebbüs eder, fakat hazırladığı zehirli şerbeti yanlışlıkla Yakub ve Yusuf içerler. Bunu fark eden Selçukşah üzüntüden kalan şerbeti de kendisi bitirir." Buna benzer başka bir anlatı da Sadeddin'den: "Selçukşah zehirli şerbeti tahta Yusuf'un geçmesini sağlamak için Yakub'a içirmek amacıyla hazırlar. Şerbetten kuşkulanan Yakub şerbeti annesiyle kardeşine içirdikten sonra kalanını kendisi içer." Woods, *Akoyunlular*, s. 250-251.

sonraki adımı muhtemelen bu tür *suyurgaller*di ve bu ihtimal Kadı İsa düşmanlarının sayısını fazlasıyla çoğaltmıştı.

Menâkıb'da yer alan bilgiler Kadı İsa'nın Irak ve Fars başta olmak üzere bütün eyaletlerde ahalinin huzurunu kaçırın söz konusu toprak reformu girişiminden ulemanın ikaz ve nasihatlerine rağmen geri adım atma niyetinde olmadığını gösteriyor. Amacı hakkında bilgi bulunmasa da Kadı İsa'nın bir sonraki icraatını gerçekleştirmek üzere Necmeddin Mesud'la birlikte bir yolculuk hazırlığında olduğunu söyleyebiliyoruz. Gülşenî Sultan Yakub'un ölümünden kısa bir süre önce saltanat alayının Sehend'de bulunduğu bir gün gördüğü bir rüyayı Yakub'un saltanatının yıkılacağına yorar. Kadı İsa'nın gördüğü benzer bir rüyayı da aynı şekilde yorumlayan Gülşenî Kadı'ya dünyalık bütün makam ve mevkilerden el etek çekmesi ve bundan sonra ibadetle meşgul olması yönünde nasihatlerde bulunur.²⁹⁰ *Menâkıb*'a göre Kadı İsa önce şeyhinin nasihati doğrultusunda hareket etmeyi düşünmüş fakat Necmeddin'le yaptığı istişareden sonra bu düşüncesinden vazgeçmiştir.

Kadı İsa Gülşenî'nin nasihati doğrultusunda hareket edip Necmeddin Mesud'a kadılıktan feragat edeceğini söyleyince yakın zamanda birlikte yapmayı plandıkları anlaşılan bir yolculuktan bahseden Necmeddin bu yolculukta kendisini yalnız bırakmaması ve hayatıyla ilgili nasıl bir karar almak istiyorsa bu yolculuktan sonra alması için Kadı'ya adeta yalvarır.²⁹¹ Söz konusu yolculukta hedefleri ve görevleri her ne ise ikilinin bu işte beraber hareket etmelerini isteyen Sultan Yakub'dur. Gülşenî'nin bu konuda Kadı İsa'ya söyledikleri ise olayı daha da ilginç bir hale getiriyor. Nitekim Necmeddin Mesud'un, görüş ve düşüncelerini kendi iradesiyle belirlemediğini söyleyen Gülşenî onun, aldığı kararlarda Selçukşah Begüm'ün etkisi olduğunu ima etmektedir.²⁹²

Sultan Yakub'un ölümünden kısa bir süre önce gerçekleşen bu hadise büyük bir ihtimalle Kadı İsa'nın reformları ile doğrudan alakalı idi. Öyle görünüyor ki bu reform girişimi sırasında Sultan Yakub tarafından devlete ait tüm işlere müdahale yetkisi ile

²⁹⁰ Muhyî, *Menâkıb*, s. 179-181.

²⁹¹ “Ben sensiz cesed-i bî-rûhum. Beni öldürüp kanda gidersen ki sultân ben gitmege rızâ virmez. Size hod muhâldür ve hazret-i şeyhden cüdâlığa ne mecâldür, ammâ bu seferi idelim, sonra Şeyh hazretlerinin emri ne ise ol tarîka gidelim.” s. 180.

²⁹² “Ben sana dimedüm mi böyle za‘îf re‘yli yoldaşla müşâvere idersen dahı muhâlefet eyle ki re‘yi nefsdan olmagın “تلاؤروهن خالفوهن” de dâhillerdür.” s. 180.

donatılan Kadı İsa bu işte yalnız değildi. Necmeddin Mesud'a da benzer yetkiler veren Sultan Yakub Akkoyunlu toprak düzeninin değişeceği olağanüstü dönemi yönetmeleri için bu iki devlet adamını görevlendirmişti. Fazlullah'ın Sultan Yakub'un son yıllarını anlatırken Necmeddin'in bütün malî ve mülkî işlerde tam yetki sahibi olduğunu söylemesi ve Handemîr'in buna ilaveten Necmeddin'in tevkî'i olmadan hiçbir hükmün geçerli olmadığını dile getirmesi bu çıkarımı yapmamızı mümkün kılıyor.²⁹³ Öte yandan sarayda bulunan hizipler arasındaki iktidar mücadelesi göz önüne alındığında Kadı İsa'nın Sultan Yakub'u ikna edip atacağı her adımda ihtiyacı olan tüm yetkileri elde ettikten sonra toprak reformuna giriştiğini söylemek de mümkündür. Gülşenî'nin Selçukşah Begüm'ün de işin içinde olduğuna dair iması Sultan Yakub'un engellemelerine rağmen validenin devlet işlerine müdahale etmeye devam ettiğini gösteriyor.

Kadı İsa toprak reformunun ilk adımını kardeşi Şeyh Ali'yi Irak ve Fars'a göndererek atmış oldu. Necmeddin ile birlikte çıkmayı planladıkları yolculuğun amacının ne olduğunu ve onların bu yolculuğu reformun hangi aşamasında gerçekleştirmeyi planladıklarını şimdilik bilemiyoruz. Fakat bu plan büyük ihtimalle hiçbir zaman gerçekleşmedi. Zira Gülşenî Kadı İsa'ya ettiği nasihatlerin kabul görmediğini anlayınca Kadı'yı kastederek ömrünün "yoldaşı"na sabretmekle geçtiğini fakat "yoldaşı"nın yola gelmediğini söyler ve artık ayrılık vaktinin geldiği gerekçesiyle saltanat alayının bulunduğu Sehend'den ayrılarak Tebriz'e döner.²⁹⁴ *Menâkıb*'a göre Gülşenî kısa bir süre sonra hastalanan ve ömrünün son demlerini yaşayan Sultan Yakub'la görüşmek için tekrar Sehend'e gidecektir.²⁹⁵ Kadı İsa ve Gülşenî muhtemelen bu vesile ile tekrar ve son kez bir araya gelirler. Nitekim Kadı İsa Sultan Yakub'un 24 Aralık 1490'da ölümünden yaklaşık bir ay sonra Sufî Halil tarafından idam edilecektir.

Kadı İsa'nın Sultan Yakub'un talebi üzerine gerçekleştirmeyi hedeflediği devlet işlerini şeriata uygun bir şekilde tekrar düzene koyma çabasıyla *suyurgalleri* askıya alarak birçok araziye sultan vakfına dönüştürürken *tamga* gibi gayri İslamî vergilerin kaldırılması konusunda bir girişimde bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Başka bir

²⁹³ Örs, "Târîh-i 'Âlem-Ârâ-y-i Emînî", s. 97; Handemîr, *Târîhu Habîbi's-siyer*, s. 431.

²⁹⁴ Muhyî, *Menâkıb*, s. 180-181.

²⁹⁵ Muhyî, *Menâkıb*, s. 182.

açından bakıldığında Kadı İsa'nın bütün devlet işlerini şeriate uygun bir şekilde düzenleme bahanesiyle sultana ait arazilerin miktarını artırarak merkezî otoriteyi güçlendirecek düzenli bir vergilendirme sistemi oluşturmayı hedeflediğini söylemek mümkündür.²⁹⁶ Moğol hükümdarı Cengiz Han zamanında halktan tahsil edilen ve bir tür ticaret vergisi olan *tamga* daha sonra aynı coğrafyada kurulan İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlular gibi devletlerin Müslüman hükümdarları tarafından da tahsil edilen bir vergi olmuştu. İslamî bir vergi olmadığı için ulemanın caiz görmediği *tamga* Timurlu Sultan Ebu Saîd tarafından Semerkand ve Buhara'da, Uluğ Bey'in oğlu Abdülatif tarafından da Belh'de kaldırılmıştı. Fakat kaldırılan bu vergi bir süre sonra tekrar tahsil edilmeye başlanmıştır.²⁹⁷

Uzun Hasan'ın da *tamgayı* tamamen yürürlükten kaldırmak istediği fakat kendisine bağlı emirlerin muhalefeti sebebiyle bunu gerçekleştiremediği biliniyor. Buna rağmen Uzun Hasan vergi miktarında indirim giderek kendisinden önceki hükümdarların topladığı meblağı oldukça azaltmıştır.²⁹⁸ *Menâkıb*'da nakledilen bir hikayede ise Uzun Hasan'ın Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah zamanında toplanan gayrî İslamî vergileri tamamen kaldırdığından fakat vezirlerin bu vergileri iki misliyle tekrar tahsil etmek için divandan hüküm çıkarttıklarından bahsedilir.²⁹⁹ Bu hükümden haberdar olan Sultan hükmü yazan kişiyi cezalandırır ve bundan sonra padişah mührünün olmadığı belgelerin geçersiz sayılmasını emreder. Uzun Hasan'ın vergi miktarını azaltması veya vergileri tamamen kaldırması halkın memnuniyetini artırmış olsa da bu uygulama onun ardından gelen Akkoyunlu sultanları tarafından devam

²⁹⁶ Minorsky, "The Aq-qoyunlu and Land Reforms", s. 449; Woods, *Akkoyunlular*, s. 249.

²⁹⁷ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 89; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s. 116; Hayrünisa Alan, *Bozkırdan Devlet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007, s. 290.

²⁹⁸ Minorsky, "The Aq-qoyunlu and Land Reforms", s. 450. Uzun Hasan ahaliden alacak vergi miktarının da belirlendiği devletin malî işlerini düzene koyan bir dizi kanunu ülkenin çeşitli bölgelerinde uygular. Bu kanunlardan İran tarihçilerinin yaptığı "Kânûn-ı Hasan Padişah" şeklindeki atıflar sayesinde haberdar oluyoruz. Daha da önemlisi önceden Akkoyunlu toprakları olan Anadolu'nun doğusundaki bazı vilayetlerde uygulanan Hasan Padişah Kanunları bölge Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra da bir süre yürürlükte kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgede yaptırdığı tahrir kayıtları vasıtasıyla bu kanunların içeriği hakkında da bilgi ediniyoruz. Ömer Lütfi Barkan, "Akkoyunlu Hükümdarları Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", *Tarih Vesikaları* 1-2 (1941): 91-106.

²⁹⁹ "... mazmûn-ı hükm budur ki gücin zaleme Timur zamânından beri re'âyâdan küllî mal alı gelmişler iken Sultân Hasan geldükde hâllerin 'arz idicek, harâc-ı arâziden gayrı zulmleri men' itmegin cümle 'âlem du'âlar iderler idi. Şimdi bu hükm oldur ki hem mâ-tekaddemde olan mikdârı alalar ve hem iki dahı ziyâde alalar ." s. 54.

ettirilmedi. Sultan Halil'in Fars eyaleti için belirlediği yüksek vergi miktarını Sultan Yakub makul bir seviyeye çekmeye çalışmıştır.³⁰⁰ Ayrıca 1486 yılında ertesi yıl yola çıkmak üzere bir hac kervanı tertip edilmesini emreden Yakub'un hacıların *tamga* ve *bac* gibi vergilerden muaf tutulacağını ilan etmesi bu tür vergilerin Sultan Yakub döneminde de tahsil edildiğini gösteren bir kayıttır.³⁰¹ Yakub döneminde tahsil edilen vergiler halkın üzerinde o kadar ağır bir yük haline gelmişti ki pek çok kişi Akkoyunlu ülkesini terk etmek zorunda kalmıştı. *Menâkıb*'da aktarılan bu hadisede Yakub sorunun çözümü için Gülşenî'nin yaptığı teklifi kabul ederek uygular. Çözüm sultanın ve vezirlerin kendi gelirlerinin üçte birinden feragat etmeleriydi. Bu uygulamanın başlamasının ardından geçen üç senenin sonunda terk edilen araziler mamur olmuş, halk öngörülenden daha fazla gelir elde etmiş ve *haracını* fazlasıyla ödemişti.³⁰² Daha sonra yaşanan gelişmeler gösteriyor ki Gülşenî'nin çözüm önerisi kısa bir süre için uygulanmıştır.

3.3.3. Gülşenî'nin Toprak Reformuna Karşı Olumsuz Tavrı

Uzun Hasan ve Sultan Yakub'un ister halkı memnun etmek amacıyla isterse kendi dindarlıkları gereği olsun zaman zaman devletin gelirlerinin en önemli bölümünü teşkil eden gayri İslamî vergileri kaldırma yönünde attıkları adımlar hazinenin zarar görmesine sebep oluyordu. Bununla birlikte sultanların yaptığı ve hazine gelirlerinin daha da küçülmesine sebep olan *suyurgal* bağışları belki de Akkoyunlu Devleti'nde bir toprak reformu yapmayı zorunlu kılmıştı. Nitekim *Menâkıb*'da Kadı İsa'nın toprak reformu girişimi öncesinde de divandan *suyurgallerin* iptaline dair hükümler çıktığından bahsedilir. Bu nitelikteki ilk hüküm Uzun Hasan döneminde çıkmıştır. Şemseddin adlı bir vezir *suyurgallerin* hadsiz hesapsız bir şekilde ve hak etmeyen kişilere de verildiği gerekçesiyle bunların araştırılması ve yalnızca hak edenlerin beratlarının yenilenmesi

³⁰⁰ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 98.

³⁰¹ Örs, "Târîh-i 'Âlem-Ârâ-y-i Emînî", s. 80-81.

³⁰² Burada *harac* müslümanlardan alınan İslamî bir vergi olarak anlaşılıyor. Muhyî, *Menâkıb*, s.118.

için bir hüküm yazılmasını emreder.³⁰³ Sultan Yakub döneminde yine vezirlerin isteği doğrultusunda çıkarılan benzer bir hükümlerle Timur zamanından beri verilmekte olan *suyurgallerin* fazlasıyla arttığı ve bu sebeple “hazîne-i âmire”nin zararda olduğu öne sürülerek hepsinin iptal edilmesi yönünde bir karar alınmıştır.³⁰⁴ *Menâkıb*’a göre Uzun Hasan ve Sultan Yakub dönemlerinde divandan çıkan her iki hüküm de Gülşenî’nin müdahalesiyle iptal edilir. Gülşenî bu iki dönemin kazaskerleri Kadı Hasan ve Kadı İsa vasıtasıyla sultanları etkileyerek hükümlerin bozulmasını sağlamıştır.³⁰⁵

Sultan Yakub döneminde sahibi öldükten sonra *suyurgalin* evlada intikal etme uygulamasının da yine vezirler tarafından kaldırılmaya çalışıldığı görülür. Nitekim *Menâkıb*’a göre Dede Ömer Ruşenî öldükten sonra onun evladına intikal eden arazilerden devlet hazinesi için vergi tahsil edilmiş fakat Gülşenî’ye yapılan şikayetler ve Kadı İsa ile Sultan Yakub’un devreye girmesi sonucunda söz konusu *suyurgal* tekrar Ruşenî’nin evladına verilmiştir.³⁰⁶

Uzun Hasan ve Sultan Yakub dönemlerinde *suyurgallerin* iptaline dair divanda alınan kararların uygulanmasını engelleyen Gülşenî Sultan Yakub’un son yıllarında Kadı İsa’nın başlattığı toprak reformu girişimine de şiddetle karşı çıkmıştır. *Menâkıb*’da toprak reformuna dair açık bir bilgi veya atıf bulunmamakla birlikte Fazlullah’ın anlatısı ile birlikte değerlendirildiğinde *Menâkıb*’da yer alan bir hadisenin tam da bu reformla alakalı olduğu anlaşılıyor. Fazlullah’ın anlatısını destekler nitelikte bilgiler içeren bu hadise Kadı İsa’nın, kardeşi Şeyh Ali’yi kendisinin vekili olarak atadığı günlerde vuku bulur. Gülşenî o günlerde “mazlumları zalimlerin elinden kurtarmak” amacıyla divan

³⁰³ Muhyî, *Menâkıb*, s. 60-61. “Kâzî-‘askerler güzâf ile ‘ulemâ vü sâdat u meşâyih u fukarâ vü kuzâta berâtlar virmişlerdür ki ba‘zı iktâ’ vü hayrâta tasarruf ideler. Pes tekrâr ahkâm gönderilsün, müstahaklar midür yohsa degiller midür gelüp tekrâr berâtlarîn teccid ideler ki hem niçe gayr-ı müstahakdan niçe rızka hâsıl olur, hem küllî suyurgal resmi hâsıl olur.”

³⁰⁴ Muhyî, *Menâkıb*, s. 116-117. “Sultan Ya’kûb’a vezîrler ‘arz iderler ki “Timur Hân zamânından beri olan suyurgalât şimdi ziyâde olmagın hazîne-i ‘âmireye ziyâde ziyân virmişdür; ibtâl olunmak gerek” dimegin sultân dahı ibtâline nişânlar emri der.”

³⁰⁵ Öyle anlaşılıyor ki bir *suyurgalin* verilmesi veya iptali için yazılan hükmü hem kazasker hem de pervaneci ayrı ayrı nişan ederdi. Yani kazaskerin onayından geçmeyen bir suyurgal berati hükümsüzdü. *Menâkıb*, s. 61, 215. Minorsky’nin yayınladığı bir Akkoyunlu suyurgal berati de bunu doğruluyor, berat sadrın bilgisi dahilinde pervaneci tarafından saltanat mührü ile mühürlenirdi. Paydaş, “Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması”, s. 204.

³⁰⁶ Muhyî, *Menâkıb*, s. 165-166.

yolunda beklemeyi adet edinmiştir.³⁰⁷ Bir gün divandan yaka paça çıkarılan bir kişi Gülşenî'ye Şeyh Ali'nin kendisine zulmettiğini ve şehirden zorla çıkarıldığını söyler. Olayı araştıran ve bu kişinin haklı olduğuna kanaat getiren Gülşenî Kadı İsa'nın yanına gider ve ikili arasında şiddetli bir tartışma geçer. Gülşenî Kadı'ya kardeşinin halka zulmettiğini ve buna göz yumduğu için kendisinin de zalim olduğunu söylerken Kadı İsa kardeşinin adil bir kadı olduğunu ve bu sözleri duyanların onun gerçekten zulmettiğini sanacaklarını dile getirerek kardeşini savunur. Gülşenî itirazlarına devamlı Şeyh Ali'nin ulemaya hürmet göstermediğinden, Selçukşah Begüm'ün adamlarına karşı tazimle ayağa kalktığı halde ulemadan Celaleddin ed-Devvanî gelince ilgi göstermeyip onu hor gördüğünden, oysa ulemaya saygı konusunda Hz. Peygamber'in ciddi uyarıları bulunduğu bahseder.³⁰⁸ Gülşenî konuyu tekrar Şeyh Ali'nin adil bir kadı olmadığına getirince Kadı İsa şeyhine onun yalnızca şeyhliği iyi bileceğini kadılıktan ise kardeşinin anladığını söyler. Gülşenî bu söz karşısında oldukça hiddetlenip kendisinin şeriatî *hakka'l yakîn* olarak bildiğini, onların ise *kâl u kıl* ile oyalandıklarını söyleyip tehditler savurur. *Menâkıb*'a göre hikayenin sonunda Kadı İsa Gülşenî'ye karşı çıkamaz duruma gelir ve söz konusu kişinin mağduriyetini giderme ve kardeşi Şeyh Ali'nin bundan sonra zulmetmesine mani olma sözü verir.³⁰⁹ Fakat Fazlullah'ın şahitliğinden anlıyoruz ki Şeyh Ali Gülşenî'nin zulüm olarak tanımladığı şeyi yapmaya yani insanlara verilen hakları onlardan geri almaya, *suyurgallere* el koymaya devam edecektir.

Gülşenî'nin *suyurgallerin* kaldırılması konusunda gösterdiği hassasiyet bir tarikat şeyhi olarak öncelikle kendisine bağlı pek çok dervişin, daha sonra da İslam'a hizmet ettikleri gerekçesiyle başka sufi grupların, medrese çevrelerinin veya seyyidlerin menfaatlerini gözetme çabasıyla açıklanabilir. Zira ulema ve meşâyîha tahsis edilen *suyurgaller* genellikle hankâh ve medrese gibi kurumların işleyişine ve bu kurumlara

³⁰⁷ Gülşenî'nin bu davranışını onun rutin bir davranışı olarak düşünmek mümkünse de büyük ihtimalle burada kastedilen belirli bir zamana yani Kadı İsa'nın toprak reformunu başlattığı zamana özel bir durumdur.

³⁰⁸ "Kim bir alime saygısızlık yaparsa bana saygısızlık yapmış olur. Bana saygısızlık yapan ise Allah'a saygısızlık yapmış olur. Allah'a saygısızlık yapan da ateşe girer." *Menâkıb*, s. 143, dpt. 211. *Menâkıb*'ı neşreden Mustafa Koç bu hadisin kaynağı olarak şu kitaba atıf yapar: *Müfîdü'l-'ulûm ve Mübîdü'l-hümûm*, 1/330.

³⁰⁹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 142-144.

bağlı insanların istifadesine sunuluyordu.³¹⁰ Her ne kadar *Menâkıb*'da Gülşenî için devlet adamları tarafından kendisine sunulan hediyeleri hiçbir zaman kabul etmeyecek ve kendisine yapılan bir *suyurgal* teklifini geri çevirecek kadar dünya nimetlerine tamah etmeyen bir şeyh portresi çizilse de Gülşenî'nin bizzat tasarruf hakkına sahip olduğu bir arazisi olduğunu da yine *Menâkıb*'dan öğreniyoruz.³¹¹ Sultan Yakub tarafından kendisine bağışlanan bu araziye bir *suyurgal* olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. Gülşenî büyük bir ihtimalle söz konusu araziden elde edilen geliri kendisine bağlı dervişler için harcıyordu. Gülşenî'nin *suyurgaller* konusundaki bu iki farklı tavrını, bağışlanan *suyurgaller* ile devlet hazinesi arasındaki dengenin korunmasını istemesiyle ya da bir şahsa gereğinden fazla *suyurgal* verilmesine yani kontolsüz yapılan bağışlara karşı olmasıyla açıklamak mümkündür.

3.3.4. Toprak Reformunun En Güçlü Muhalifi: Fazlullah b. Rûzbihân

Kadı İsa'nın *suyurgallere* el koyma girişimini şiddetle eleştiren Fazlullah b. Rûzbihân ise üyelerinin pek çoğu kendilerine bağışlanan *suyurgaller* sebebiyle imtiyazlı konumda bulunan, İran'ın köklü ve siyasî alanda etkili bir ailesine mensuptu.³¹² Aynı zamanda ulemadan olan Fazlullah muhtemelen ailesinin ve çevresindeki pek çok alimin imtiyazlı konumunun sarsılmasını istemedi ve bu sebeple Kadı İsa'nın toprak düzenini değiştiren girişimine karşı çıktı. Irak ve Fars'ta *suyurgallerin* askıya alındığını öğrenir öğrenmez Şeyh Ali'nin çadırına giden Fazlullah ona şeriatı ihya etmek amacıyla bu işe giriştiklerini ancak şeriatın asıl uygulayıcıları olan alimlerin gelirlerine el konulduğunu ve bunun şeriatte yeri olmadığını ifade eder. Fazlullah'a Şiraz'daki akraba ve dostlarının menfaatlerini korumak için bu şekilde konuştuğunu söyleyen Şeyh Ali

³¹⁰ İncılık, "Autonomous Enclaves in Islamic States: Temliks, Soyurghals", s. 122.

³¹¹ Muhyî, *Menâkıb*, s. 213. "Ammâ ol kend ki kendüme Sultân Ya'kûb beytü'l-mâlden hakkum olmagın ta'yîn itmişdür, çün ki sâbıkan kabûl itdüm, yine hakkumdur, tasarruf iderem." Gülşenî diğer taraftan *Menâkıb*'da aktarılan bir başka hikayeye göre sultan mülkü olan Berda civarındaki arazilerden ne kadar isterse kendisine *suyurgal* olarak verileceğini söyleyen Sultan Yakub'a "bu makûle safânun sonu vehâmettir!" cevabını vererek teklifi reddetmiştir. s. 210.

³¹² Örs, "Târîh-i 'Âlem-Ârây-i Emînî", s. 24-26; Gülşen Seyhan Alışık, "Fazlullâh B. Rûzbihân-i Huncî'nin Yaşamı ve Yavuz Sultan Selim Han'a yazdığı Türkçe Manzum Yakarışı", *Modern Türklik Araştırmaları Dergisi* 2/4 (2005): 71.

ondan *suyurgalleri* kesilen yakınlarının isimlerini vermesini ister ve onları mağdur etmeyecekleri sözünü verir. Fazlullah ise asıl endişesinin halkın genel refahı olduğunu belirterek yapılan teklifi reddetse de aile büyüklerinden Hâce Nizameddin Ahmed Saîdî'nin ismini zikreder ve onun böyle küçük sadaka ve *suyurgallere* ihtiyacı olmadığını vurgular.³¹³ İkili arasında geçen bu konuşmanın ardından ne kadar vakit geçti bilemiyoruz, fakat adı geçen şahsa bir süre sonra *suyurgal* ödemesi gerçekleşir.³¹⁴

Sultan Yakub'un saltanatının son yıllarında devletin toprak düzeninde yapılmaya çalışılan ve başka hiçbir kaynakta bahsedilmeyen bu radikal değişikliklerden yalnızca Fazlullah b. Rûzbihân'ın anlatısı sayesinde haberdar olduğumuzu söylemiştik. Fazlullah'ın toprak reformu konusundaki tutumuyla ilgili verilen bilgilerden ve yapılan değerlendirmelerden onun tümüyle Kadı İsa'ya muhalif olduğu ve onun hakkında tamamen olumsuz bir kanaat beslediği sonucu çıkarılmamalıdır. Zira 1487 yılında Sultan Yakub tarafından saraya kabul edilerek dönemin olaylarını yazmakla görevlendirilen Fazlullah bizzat tanığı ve tarafı olduğu toprak reformu hadisesini anlatmaya başlamadan önce Kadı İsa'nın aslında fazilet sahibi kıymetli bir insan olduğunu, devlet işlerinin yürütülmesinde şeriata uymak için çok çaba sarfettiğini, Sultan'ın izni ile ulema ve fuzalâya çokça *suyurgal* bağışladığını söyler. Fakat ona göre, Kadı son zamanlarda “birçok yanlış işe ve kötülöklere” bulaşmış “güvenilir ve faziletli insanları bırakıp, asılsız ve köksüz, aşağılık kimseleri” himayesine almış kendisini şeyh olarak göstermeye başlayarak “hakkaniyetten nefsaniyete” yönelmiş ve bu sebeple birçok saygın alim kendisinden uzaklaşmış buna karşın sarayda haşmet ve şevketi gündün güne artarak “taç ve taht sahibi bir padişah” kadar güçlenmiştir.³¹⁵ Fazlullah'ın bu olayları anlatırken kendisinin ve ailesinin çıkarları gereği tarafsız bir gözlem yapmadığını düşünmek mümkündür. Ancak kendisi de muhtemelen böyle bir itirazı önlemek amacıyla, kitabında yalnızca gerçeklerden bahsedeceğini vaat eder ve Kadı İsa ile aralarındaki dostluk ilişkisinin onun kötü yönlerini dile getirmesine engel olmadığını belirtir.

³¹³ Örs, “Târîh-i ‘Âlem-Ârâ-y-i Emînî”, s. 101-102.

³¹⁴ Minorsky, “The Aq-qoyunlu and Land Reforms”, s. 453.

³¹⁵ Örs, “Târîh-i ‘Âlem-Ârâ-y-i Emînî”, s. 99.

3.3.5. Toprak Reformunun Akkoyunlu Sarayı Dışındaki Muhalifleri

Kadı İsa'nın iktidarının son yıllarına yönelik yaptığı eleştiriler konusunda Fazlullah b. Rûzbihân'ın yalnız olmadığı *Menâkıb*'da yer alan ve yukarıda anlatılan Gülşenî'nin Kadı'ya yönelik tavrından da anlaşılmalıdır. Kadı İsa'ya ve başlattığı reform girişimine yönelik tepki dönemin bu iki önemli şahsiyetiyle de sınırlı değildi. Yine aynı dönemde ulemeden Celaleddin ed-Devvanî (ö. 1502) ve Molla Camî (ö. 1492) de aynı tepkiyi farklı şekillerde dile getirmişlerdir.

3.3.5.1. Celaleddin ed-Devvânî

Karakoyunlular zamanında Tebriz Gökmedrese'de müderrislik yapan Celaleddin ed-Devvanî Uzun Hasan'ın Tebriz'i ele geçirmesinin ardından, Irak'a sonra da Şiraz'a yerleşen dönemin meşhur alimlerindendi. Öyle ki şöhreti yaşadığı coğrafyanın sınırlarını aşmış İslam devletlerinden pek çok öğrenci kendisinden ders almak için Şiraz'a gelmişti.³¹⁶

Devvanî'nin Akkoyunlu Devleti için önemi şöhretli bir alim olarak Akkoyunlu çatısı altında yaşamasının ötesinde Uzun Hasan ve Sultan Halil'e ithafen yazdığı eserlerinde Uzun Hasan'ı "9/15. yüzyılın elçisi", onun yönetimini ise "halifelik" olarak nitelerek suretiyle Akkoyunlu Devleti'ne dinî ve siyasî alanda bir meşruiyet kazandırmasından kaynaklanır. Devvanî'ye göre Uzun Hasan bir hükümdar olarak Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve halifesi, Hz. Peygamber'in de vekili idi. Uzun Hasan da Devvanî'nin belirlediği ideoloji ile örtüşen bir yönetim anlayışı benimseyerek Karakoyunlular zamanında serbest olan zina, eşcinsellik, fuhuş, içki, kumar gibi uygulamaları yasaklamak suretiyle İslamî kuralları yürürlüğe sokmuş, seyyidlere, alimlere, kadınlara, şeyhlere kişisel muafiyetler vererek İslamî kurumların yaşamasını sağladığı gibi onların devlete desteğini de kazanmıştır.³¹⁷ Sultan Yakub zamanında da

³¹⁶ Harun Anay, "Devvanî", *DİA IX*, 257-258.

³¹⁷ Woods, *Akkoyunlular*, s. 181-184.

bu siyaset büyük ölçüde devam etmiştir.³¹⁸ İslamî kurumların devlete sağladığı destek ise Yakub'un ölümünden kısa bir süre öncesinde Akkoyunlu toprak düzeninde yapılan değişikliklerle birlikte farklı çevrelerin menfaatlerinin zedelenmeye başlamasına kadar devam eder.

Celeleddin ed-Devvanî Fazlullah'ın anlatısında da görüldüğü üzere Kadı İsa'nın başlattığı toprak reformu girişiminde *suyurgalleri* ellerinden alınan ahalinin tarafında yer alarak Kadı İsa'ya karşı muhalif bir tutum sergilemiştir. Devvanî, Şiraz'da *suyurgallere* el konulmaya başlandığı sırada ahalinin şikayetleri üzerine bu büyük beladan kurtulmak için imamlardan dua etmelerini istemiş ve yazdığı nasihat dolu bir mektupla da Kadı İsa'yı yaptığı yanlıştan dolayı uyarmıştır.³¹⁹

Devvanî'nin reformlara karşı tavrı hakkında Fazlullah'ın dile getirdiği bu bilgiler Hakîm Şah Kazvinî tarafından da farklı bir şekilde tekrarlanır. Kazvinî'ye göre Sultan Yakub ölümünden kısa süre önce insanlara zulmetmeye başlayınca Devvanî beyaz sarığını çıkararak şiddetli bir tepki göstermiş ve bu zulüm ortadan kalkmadığı sürece sarığını bir daha takmayacağını söylemiştir. Devvanî'nin öfkesi ancak Sultan Yakub öldüğü gece dinmiş ve o, sarığını hemen o gece tekrar takmıştır. Kazvinî Devvanî için bir yönetici zulme başladığı zaman onun çok öfkeli olduğunu ve zulüm sona erinceye kadar zulmün yok olması için dua ettiğini dile getirir.³²⁰

3.3.5.2. Molla Camî

Celeleddin ed-Devvanî gibi dönemin bir diğer meşhur alimi Molla Camî'nin de Devvanî gibi olayların canlı tanığı olmamasına rağmen toprak reformu girişiminde mağdurlardan yana tavır aldığı anlaşılıyor. Uzun Hasan ve Sultan Yakub'un hüküm sürdüğü yıllarda Timurlu Sultan Hüseyin Baykara'nın hakimiyetindeki Herat'ta yaşayan Camî'nin Yakub ile irtibatı onun şehzadelik yıllarına kadar geriye götürülebilir. Camî 1473 yılında hac ibadeti için gittiği Mekke'den dönerken Uzun Hasan'ın davetine icabet

³¹⁸ Woods, *Akkoyunlular*, s. 224-225.

³¹⁹ Örs, "Târîh-i 'Âlem-Ârâ-y-i Emînî", s. 102.

³²⁰ Hakîm Şah Kazvinî, *Mecâlisü'n Nefâyis*, s. 310; Woods, *Akkoyunlular*, s. 249.

ederek uğradığı Tebriz’de muhtemelen Yakub’la da görüşmüştü. Uzun Hasan’ın ölümünden kısa bir süre önce yazdığı bir şiirinde Yakub’a hitap ederek ona bazı uyarılarda bulunan Camî öyle anlaşılıyor ki Şehzade Yakub’un yetişmesi ile de yakından ilgileniyordu.³²¹

Camî’nin Yakub’un ölümünden sonra kaleme aldığı bir başka şiiri ise Fazlullah’ın anlatısı ile beraber değerlendirildiğinde Irak ve Fars’ta yapılanlar karşısında eleştirel bir tavır takındığını açığa çıkarıyor. Camî söz konusu şiirde Yakub’u adil bir hükümdar olduğu için över ve onun adaleti sayesinde zalimlerin yok olduğunu, adaletiyle hafızalarda yer edinen Nûşirevan’ın adının Yakub’dan sonra bir daha anılmadığını dile getirir.³²² Daha sonra bir hikaye anlatmaya başlayan Camî, bir gün Sultan Yakub’a “Şiraz’dan niyaz erbabının dualarıyla dolu bir mektup” geldiğinden bahseder. Mektupta “elinde kalemden bir balta” bulunan “zalim ve gaddar tabiatlı” bir kişinin “Allah’ın kullarının kökünü kazıdığı” yazmakta ve Sultan’dan yardım istenmektedir. Yakub zulmü yapan kişiyi Tebriz’e çağırır. Söz konusu zalim kişi yaptıklarını önce inkar eder fakat Yakub mektubu kendisine okuduktan sonra bütün olup bitenleri anlatır ve sonunda Yakub’un attığı okla acı çekerek ölür.³²³

Molla Camî’nin Sultan Yakub’un adaletine vurgu yaptığı şiirinde hikayeleştirerek anlattığı bu hadiseyi yaşanmış gerçeklerden yola çıkarak kurguladığını söylemek mümkündür. Nitekim “Şiraz’dan niyaz erbabının dualarıyla dolu bir mektubun” geldiği bahsi Fazlullah’ın anlatısında bulunan ve yukarıda bahsedilen Fars’ta yapılanlardan dolayı halkın ulemaya başvurarak dertlerini dile getirmeleri için saraya mektup yazdırmalarıyla birebir örtüşmektedir. Camî belki de Devvanî’nin saraya yazdığı mektuptan haberdardı ve tam olarak bu mektuba işaret ediyordu. Yine bahsedilen mektupta yer alan “elinde kalemden bir balta” olan zalim kişinin “Allah’ın kullarının kökünü kazıdığı” haberi *suyurgallere* el konularak bütün arazilerin ölçülüp kayıt altına alınması hadisesine bir gönderme olarak yorumlanabilir. Camî sözünü ettiği zalim kişiyi hikayenin sonunda Sultan Yakub’un okuyla öldürüp zulmü kaldıranın Yakub olduğunu vurgulayarak belki de ölümünden kısa bir süre öncesinde

³²¹ Ökten, “Jâmî”, s. 193.

³²² Nûşirevan İslamî kaynaklarda adil bir hükümdar olarak zikredilen, adaletiyle ün salmış Sasanî hükümdarıdır (ö.579). Bkz. Ahmed Tefazzülî, “Enûşirvân”, *DİA* XXI, 255.

³²³ Hikmet, *Camî*, s. 61-62.

yapılanlardan dolayı Yakub'un adaletine gölge düşürmek istemedi. Büyük bir ihtimalle de Camî Sultan Yakub döneminin sonlarına doğru Akkoyunlu Devleti'nde uygulanan yanlış siyasetten Sultan Yakub'u değil onu etkileyen etrafındaki insanları sorumlu tutuyordu. Nitekim o Sultan Yakub'a ithaf ettiği *Salaman ve Absal* adlı eserinde bir hükümdarın nasıl bir vezire sahip olması gerektiğini anlatırken de sanki Yakub'u bir veziriazam kadar güçlenen Kadı İsa'nın halka yaptığı zulümden dolayı uyarmaktadır.

Salaman ve Absal felsefi bir kaygı ile kaleme alınmış bir eser olsa da Camî'nin, eseri Akkoyunlu Sarayı'nda yaşananları da dikkate alarak yazması ve Sultan Yakub'a ithaf etmesi bu eseri yazarken onun birden çok maksadının olabileceğini gösteriyor.³²⁴ Kendisinden sonra ülkeyi yönetmesi için kusursuz bir evlat isteyen bir padişahın ve bu vasıflarla dünyaya gelen fakat bir süre sonra dadısına aşık olan şehzadenin hikayesinin anlatıldığı eserin sonunda şehzade "kadın illeti"nden padişahın ve onun bilgin yardımcısının sayesinde kurtularak tahta oturmuştur. Hükümdar olan oğluna bazı nasihatlerde bulunan padişah ona namuslu ve bilgin bir vezire ihtiyacı olduğunu söyleyip ardından bir vezirde bulunması gereken özellikleri sıralar. Camî padişaha bunları söyletirken sanki Sultan Yakub'a hitap ederek onu Kadı İsa'ya ve yaptıklarına karşı uyarmaktadır. Padişah oğluna bir vezirin ülkenin bütün ahvaline vakıf olması, padişahın mülküne göz dikmemesi, halktan alınacak vergiyi ne eksik ne de fazla alması, bütün yoksul ve acizlere merhametli olması, zalimlerden intikam alması, çevresinde doğruları gören, doğru düşünen ve kötü yola sapmamaya çalışan ve aynı zamanda yapılan zulümlerden ve iyiliklerden kendisini haberdar eden kimseleri bulundurması gerektiğini söyler. Bir padişaha vezirleri hakkında yapılan bu tür nasihatleri her nasihatnamede bulmak mümkün olmakla birlikte Camî'nin devamında dile getirdiği

³²⁴ Camî, *Salâman ve Absal*, çev. Abdülvehhab Tarzî, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1985. Camî'nin ifadelerinden *Salaman ve Absal*'ı felsefi bir gaye ile yazdığı anlaşılıyor. s. 100-103. Camî eserinde ruh ve bedenden oluşan insanın varlık alemi ile nasıl bir irtibat halinde olduğu, bu dünyada geçirdiği aşamaları ve nasıl kemale ereceği gibi felsevi/tasavvufi bir konuyu zahiri alemde bulunan kişi ve nesnelere hikayeleştirerek anlatır. Bununla birlikte Camî'nin eserin girişinde Yakub'a yaptığı övgüler dışında kardeşi Yusuf'a da övgüler düzerek onun Yakub için iyi bir dost ve yardımcı olduğunu dile getirmesi, Yakub'un bir daha şarap içmeyeceğine dair yaptığı tövbesinden bahsetmesi ve eserin kadınlara bulaşmanın bir erkeğin/padişahın başına her türlü felaketi getireceğine dair bir kurgu ile yazılmış olması Camî'nin bir başka gündemi veya gündemleri olduğunu gösteriyor. Bkz. Ökten, "Jâmi", s. 212-213. Ökten'e göre *Salaman ve Absal* Camî'nin Yakub üzerinde nüfuz oluşturmaya yönelik çabasının bir ürünüdür. Ökten eserin kadınlara karşı dikkatli olunmasına dair kurgusunun devlet işlerine müdahalesiyle bilinen Selçukşah Begüm'e karşı Yakub'a verilen bir mesaj olarak yorumlanabileceği kanaatindedir.

ağır sözler ve Fazlullah'ın anlatısıyla örtüşen bir tarzda adeta Kadı İsa'nın yaptıklarını tanımlayan ifadeler nasihatlerin Akkoyunlu Sarayı'nda yaşananlardan bağımsız düşünülmemeyeceğini gösteriyor.

...

Yüzce ve ahlakça yırtıcı hayvana benzer bir alçak, akıllılar gözünde bir budala olmamalı.

Yahut rahatını pislükte bulan salhane köpeği gibi.

Ağzını kanla bulaştırsın diye bir öküzün azap ve işkenceye düşmesini bekleyip durmasın

...

Vezirden feryada gelen şikayetçinin sorgusunu o vezire havale etme.

Bizzat kendin durumu incele, bu suretle ikbal mertebesini bir kat daha yükselt!

Senin vezirliğini yapan kimse, şehirde vilayette zulmetmeye kalkışırsa bu, vazifesini kifayetsizce yapmaktır.

Cehenneme odun toplamaya benzer bu!

Doğru, onun elinden gelen bu kadardır. Nihayet elindeki onu, iki yüze çıkarırsa şaşılacak bir şey değildir.

Kıyası bu ki, kim ilmi kendine şiar eder ve para için dinini bırakırsa,

Cihanda ondan daha cahil yoktur. Ve hiç kimse cahilin huyundan bir faide görmedi.

Gerek dünya, gerek din işini bilginden başkasının eline verme vesselâm.³²⁵

Toprak reformu sürecinde Irak'ın Erdistan şehrinde yaşananlar Fazlullah'ın anlatısından tekrar hatırlanacak olursa şehrin bütün arazileri saraydan gelen görevliler tarafından kayıt altına alınıp sultan arazisine dönüştürülmek suretiyle *suyurgallere* el konmuştu. Saraya giderek şikayetlerini arzeden Erdistanlılar toprak reformu konusunda Kadı İsa'dan tam yetki alan Şeyh Ali'nin emirlerine boyun eğmeleri konusunda uyarılarak geri çevrilmişlerdi. *Menâkıb*'da anlatılan aynı olaylarla ilgili benzer bir hikayede ise insanların Şeyh Ali'nin yaptıklarından dolayı ortaya çıkan mağduriyetlerini yine Şeyh Ali'ye bildirdikleri görülüyor. Molla Camî “Vezirden feryada gelen şikayetçinin sorgusunu o vezire havale etme” derken de sanki bütün bu yaşananlardan haberdardı ve zulme sebep olanın mazluma bir fayda sağlamayacağını söylüyordu. Yine Fazlullah Kadı İsa ile aralarında geçen bir konuşma esnasında Fars ve Irak'ta “yoksul

³²⁵ Camî, *Salâman ve Absal*, s. 98-99.

insanların ve hayır kurumlarının” gelirlerinin devletin hiçbir derdine derman olmayacağını aksine yapılanların devletin temelini zarar verdiğini dile getirerek toplanan paraların “ateşin ta kendisi” olduğunu söylüyordu.³²⁶ Camî de nasihatlerine devamla toplanan paraların veya devlet arazisinin kat kat arttığını “Nihayetinde elindeki onu, iki yüze çıkarırsa şaşılacak bir şey değildir” sözleriyle anlatır. Hem de olanı bu sefer genel bir söylemle değil bir şahsı işaret ettiği anlaşılan bir ifadeyle açıklar. Camî de Fazlullah gibi yapılanları “Cehenneme odun toplamaya” benzetmiş, böylece vezirin halka zulmetmek suretiyle büyük bir günahın içine girdiğini ima etmiştir.³²⁷

3.3.6. Toprak Reformunun Sonu: Kadı İsa'nın İdam Edilmesi

Kadı İsa'nın Akkoyunlu devlet yönetimine dair bütün işleri şeriata uygun olarak yeniden düzenlemeyi hedeflediği ve *suyurgallere* el koyarak başlattığı toprak reformu girişimi yukarıda anlatıldığı üzere devletin temel taşlarını yerinden oynatmıştır. 5 Şubat 1489'da başlayan devletin toprak düzeni ile alakalı olarak yapılan sistem değişikliği Sultan Yakub'un 24 Aralık 1490'da ölümüne kadar yaklaşık iki sene yürürlükte kalmıştır.

Hiçbir zaman cevaplanamayacak olan soru şudur: Kadı İsa'nın ister şeriati ihya etmek gibi samimi bir amaçla isterse de merkezî otoriteyi güçlendirme kaygısıyla giriştiği bu reform hareketi eğer Yakub ölmeseydi başarıyla ve belki baskıyla devam ettirilebilecek miydi? Reformu, ülke içinde bağımsız alanların kontrol altına alınması açısından merkezî otorite için bir başarı olarak düşünürsek, bu başarıyı ancak Akkoyunlu toprakları üzerinde 1501'de kurulacak olan Safevî Devleti sağlayacaktır.

Sultan Yakub'dan sonra çocuk yaşta tahta geçen Şehzade Baysungur'un saltanat yıllarında ülke önce Sufi Halil'in sonra da Süleyman Bey'in idaresi altında yaklaşık iki

³²⁶ Örs, “Târîh-i ‘Âlem-Ârâ-y-i Emînî”, s. 101-102.

³²⁷ Salaman ve Absal hikayesinin ilk örneğini Camî'den önce Nasîreddin Tusî yazmıştır. İki eser arasındaki fark Salaman ve Absal'ın öldürülme şekilleridir. Tusî'nin anlatısında ikisi de suda boğularak ölümlerini Camî onları ateşte yakar. Absal ölür, Salaman kurtulur. *Salaman ve Absal*, s. XV. Camî'nin hikayede su yerine ateş sembolünü kullanması vezirin yaptıklarını “cehenneme odun toplamaya” benzetmesi ile yani vezirin halka zulmederek büyük bir günahın içinde olduğunu ima etmesi ile irtibatlı gibi görünüyor.

sene kargaşa ve kaostan kurtulamamıştır.³²⁸ 1492 yılında yönetimi ele geçiren Rüstem Han o güne kadar hiçbir Sultan'ın yapmadığı kadar *suyurgal* başlatmış, fakat bu hamle Akkoyunlu Devleti'ni oluşturan aşiretler arasında başlayan savaşlar sebebiyle bir netice vermemiştir.³²⁹ 1497'de ise Göde Ahmed Kadı İsa'nın yaptığına benzer bir reforma girişerek *suyurgallere* el koymuştu. Göde Ahmed, babası Uzun Hasan'a karşı isyan ederek Osmanlı Devleti'ne sığınan Uğurlu Muhammed'in, Osmanlı sultanı II. Mehmed'in kızı ile olan evliliğinden olma oğluydu ve Osmanlılar'ın merkezîleşme konusunda attığı adımları Akkoyunlu Devleti için denemek istedi.³³⁰

Osmanlı hanedanına mensup bir kişi olarak Osmanlı Sarayı'nda doğup yetişen Göde Ahmed II. Bayezid'in de damadı olmuştu.³³¹ Yirmi yaşına geldiğinde bazı Akkoyunlu aşiret beylerinin desteği ve girişimleri ile karışıklık içinde bulunan Akkoyunlu ülkesine gelerek Rüstem Han'a karşı yaptığı iktidar mücadelesini kazandı. Göde Ahmed'e destek olan beyler muhtemelen onu bir kukla sultan yapmayı hedeflemişlerdi fakat Göde Ahmed Akkoyunlular için Osmanlı tipi merkezî bir idare tesis etme niyetindeydi.³³² O da Kadı İsa gibi imtiyaz sahiplerinin *suyurgaller* üzerindeki vergi muafiyetlerini kaldırdı. Yaklaşık yedi aylık bir saltanatı bulunan Göde Ahmed bu girişiminden yalnızca altı hafta sonra öldürüldü. Neticede Akkoyunlu Devleti'nde merkezîleşme çabası Kadı İsa'dan sonra Göde Ahmed tarafından da denenmiş fakat devletin çözülme sürecine girmiş olması başarıyı imkansız hale getirmiştir.

Kadı İsa Sultan Yakub'un ölümünden yalnızca bir ay sonra 24 Ocak 1491'de Sufi Halil'in emriyle yargılanıp idam edildi.³³³ Tutuklandıktan yedi gün sonra divanda yargılanan Kadı İsa Ehl-i sünnet inancından sapmakla ve zındıklıkla itham edilmiştir. Bu ithamı “Resulün ve onun evladının izinden gittim.” diyerek reddetse de sürüklenerek götürüldüğü açık bir meydanda öldürülmüştür.

³²⁸ Woods, *Akkoyunlular*, s. 252-256.

³²⁹ Woods, *Akkoyunlular*, s. 258.

³³⁰ Minorsky, “The Aq-qoyunlu and Land Reforms”, s. 458-462.

³³¹ Yinanç, “Akkoyunlular”, s. 261.

³³² Woods, *Akkoyunlular*, s. 261.

³³³ Woods, *Akkoyunlular*, s. 253.

Onun ölümü ile ilgili bu bilgileri veren Münşî Kazvinî'ye göre Sufî Halil, kendisinin Fars valiliğinden azledilip Gürcü sınırına gönderilmesinde Kadı'nın parmağı olduğu gerekçesiyle ona karşı büyük bir kin beslemiş ve o günden itibaren Kadı'nın öldürüleceği günü beklemiştir.³³⁴ Bir başka kaynakta Kadı İsa'nın idamından önce bukağıya vurulmuş bir halde dört gün bekletildiğinden bahsedilir.³³⁵ Yakub'un ölümünden sonraki bir ay içinde Şeyh Ali başta olmak üzere Kadı İsa'nın yardımcılarının, dayısı Hoca Abdülmelik Savecî'nin ve Necmeddin Mesud'un da öldürülmesi ile birlikte Sufî Halil'in başlattığı bir önceki yönetimi tasfiye süreci tamamlanmıştır.³³⁶

Menâkıb'a göre Kadı İsa'nın idam hükmünü Sufî Halil'in kazasker olarak atadığı Molla Can vermiştir. Molla Can Gülşenî'den, Kadı İsa'ya yaptığı gibi kazaskerlik sürecinde kendisine refakat etmesini istemiş fakat Gülşenî bu teklifi reddetmiştir. Gülşenî toprak reformuna karşı muhalif bir tavır takınmış olsa da onun, şeyhi Ruşenî'nin emaneti olan Kadı İsa'nın idamına sıcak bakması beklenmezdi.³³⁷ Öyle ki Gülşenî'ye göre "ehl-i hak" olan Kadı İsa şehadete layıktı ve daha önce yazdığı bir beyitte "şehadetine kendisi şahadet etmişti":

Der-râh-i 'işk İsa-i bî-dil şehîd şud
Allâhu şâhidu vu kefallâhu şâhidâ³³⁸

³³⁴ Budak Münşî Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 85.

³³⁵ Minorsky, "The Aq-qoyunlu and Land Reforms", s. 457-458.

³³⁶ Minorsky, "The Aq-qoyunlu and Land Reforms", s. 457.

³³⁷ Muhî, *Menâkıb*, s. 184

³³⁸ Kalbini kaptırmış İsa, aşk yolunda şehit oldu. Allah buna şahit ve şahit olarak o yeter. s. 184.

SONUÇ

Kadı İsa Savecî Sultan Yakub döneminde görev yapmış bir Akkoyunlu kazaskeridir. Onun hakkında sınırlı bilgiler veren dönemin kaynakları Kadı'nın Halvetî şeyhi İbrahim Gülşenî ile münasebeti hakkında sessizdir. Kadı İsa'yı İbrahim Gülşenî'ye bağlı bir kazasker olarak tasvir eden tek kaynak *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî*'dir. Gülşenî'nin Akkoyunlu Sarayı'nda üstlendiği misyon Kadı İsa'nın da duruşu hakkında bir fikir sahibi olmamızı sağlamıştır. Bununla birlikte *Menâkıb* anlatısı Sultan Yakub'un bütün devlet işlerinde Kadı İsa'ya tam yetki verdiği yönünde diğer kaynaklarda verilen bilgilerin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.

Gülşenî bir tarikat şeyhi olmadan önce Tebriz'de Uzun Hasan tarafından himaye edilmiş, kendisine duyulan güvenin bir sonucu olarak kazaskerliğe ait işleri üstlenmesinin yanı sıra birçok devlet vazifesini de yerine getirmiştir. Bu dönemde Uzun Hasan'ın davetine icabet ederek Tebriz'e gelen Halvetî şeyhi Dede Ömer Ruşenî kendisinin müridi ve halifesi olan Gülşenî'ye Sultan Yakub dönemine geldiğinde önemli bir misyon yüklemiştir. Ruşenî *Batnî* fikirlerin etkisi altında bulunan Akkoyunlu yönetici kesiminin Ehl-i sünnet inancı üzere olmalarını istemiş ve bunun özellikle ve öncelikle Kazasker Kadı İsa'nın Halvetiyye tarikatına mensubiyetinin sağlanması ile gerçekleşeceğini savunmuştur. Ruşenî bu amaç doğrultusunda Kadı İsa'nın tarikat terbiyesinden Gülşenî'yi sorumlu tutarak Kadı'yı Gülşenî'ye emanet etmiştir.

Ruşenî Sultan Yakub döneminde Akkoyunlu Devleti için açık bir tehdit olarak görülmeye başlanan Şîi-Safevî oluşumunun olumsuz etkilerinden korunmanın yönetici kesimi Sünnî-Halvetî çizgide tutmakla mümkün olacağını düşünmüş olmalıdır. Yine muhtemelen Uzun Hasan döneminde bir tehlike olarak görülmeyen söz konusu oluşumun Sultan Yakub döneminde silahlı bir siyasî harekete dönüşerek Akkoyunlu Devleti'ni tehdit eder hale gelmesi bu hareketi besleyen ve devletin zirvesini de etkileyen Ehl-i sünnet çizgisi dışındaki fikirlerin marjinal tarafa itilme sürecini başlatmıştır.

Gülşenî Sultan Yakub'un sarayında bulunduğu süre içerisinde gerek saray çevresinde gerekse Tebriz'de görülen *Batınî* fikirlere karşı Ehl-i sünnet inancını savunarak çeşitli sufi grupları Ehl-i sünnet karşısında konumlandırmıştır. Bununla birlikte Safevî siyasî oluşumunu destekleyen sufilere de tahammül edememiştir. Bunun en bariz örneği Safevî lideri Şeyh Haydar ile Sultan Yakub arasında vuku bulan savaş esnasında Haydar'a desteği açıkça görülen Kübrevîye tarikatından Alaüddevle Simnânî'nin takipçisi bir şeyh ile Gülşenî arasında geçen hadisedir. Gülşenî başka destekçilere gözdağı oluşturması amacıyla Safevî destekçisi şeyhin, itibarını sarsacak bir şekilde cezalandırılmasını istemiştir.

Kaynaklar Kadı İsa'nın Sultan Yakub üzerinde güçlü bir nüfuza sahip olduğu konusunda söz birliği etmişlerdir. Muhtemelen amacına ulaşmak için Kadı İsa'nın bu nüfuzundan faydalanmak isteyen Ruşenî zaman zaman Kadı ile Gülşenî arasındaki ilişkiye müdahale ederek aralarındaki muhabbeti tesis etmeye çalışmıştır. Gülşenî Kadı İsa'yı etkisi altında bulunduğu Ehl-i sünnet karşıtı fikirlerden uzaklaştırıp kendisine mürit yaptığı zaman Kadı bütün dünya menfaatlerini terk edecek kadar Gülşenî'ye bağlanmıştır. Fakat daha sonra ikilinin birbirlerine yazdıkları şiirler onların tekdüze bir ilişki içinde olmadıklarını, Gülşenî'nin Kadı İsa'nın yola gelmez tutumundan rahatsız olduğunu gösteriyor. Gülşenî zaman zaman Kadı İsa'yı kendisinden mahrum bırakarak cezalandırır da son zamanlarına kadar yaptığı uyarılarla onu "doğru" istikamette tutma çabasıyla vazgeçmemiştir. Gülşenî'nin, ölümünden sonra Kadı İsa'yı "şehit" olarak nitelemesi Kadı'nın Ehl-i sünnet itikadı üzere bulunduğunu göstermektedir.

Dönemin kaynaklarında Kadı İsa'nın Sultan Yakub'un nazarında itibarının oldukça fazla olduğu, onun görüşünü almadan hiçbir hükme onay vermediği, bütün devlet erkanının Kadı'ya bağlı olduğu şeklinde bilgiler bulunmaktadır. *Menâkıb*'de aktarılan hikayeler ise Sultan Yakub dönemi Akkoyunlu Sarayı'nda birbirleriyle rekabet halinde olan birçok güç odağının bulunduğunu ve Kadı İsa'nın da bunlardan biri bulunduğunu göstermektedir. Bu güç odaklarından Sufî Halil ve Süleyman Bey yönetimdeki yetkileri ve Sultan Yakub üzerindeki etkileri ile *Menâkıb* anlatısında dikkat çekmiştir. Söz konusu kişiler belli bir süre, saraydan çıkan hükümlerin tek onay mercii olan divan reisliği yapmışlardır. Diğer bir güç odağı olan Sultan Yakub'un annesi

Selçukşah Begüm ise Yakub'un iktidarı süresince pek çok devlet işine müdahil olmuştur.

Diğer kaynaklarda verilen Kadı İsa'nın saraydaki bütün yetkileri kendi üzerinde topladığı bilgisi Sultan Yakub iktidarının son yılları için geçerlidir. Yakub 1489'da bütün devlet işlerinin şeriata göre yeniden düzenlenmesini istemiş ve bu konuda Kadı İsa'ya mutlak yetki vermiştir. Kadı İsa bu amaç doğrultusunda gayri İslamî vergileri kaldırmayı hedeflemiş fakat bunun öncesinde mülkiyet hakkı imtiyazlı kesimin elinde bulunan *suyurgallere* devlet adına el koyarak malî dengeleri sağlamak istemiştir. Fars ve Irak-ı Acem'de başlattığı *suyurgallerin* devlet hazinesine aktarılması girişimine karşı geçimini *suyurgallerden* sağlayan ahali ve yine giderleri *suyurgallerle* karşılanan hayır kurumlarının üyeleri tarafından yükselen şikayetlere itibar etmeyen Kadı İsa ulemanın da büyük tepkisini çekmiştir.

Literatürde toprak reformu olarak tanımlanan bu girişimin başladığı yıllar Akkoyunlu Devleti'nde olağanüstü bir dönemdir. Bu olaylara dair tek anlatı saray tarihçisi Fazlullah b. Rûzbihân'ın kaleminden çıkmış, Fazlullah yapılanlara karşı tepkisini açık bir şekilde dile getirmiştir. *Menâkıb*'da Kadı İsa'nın söz konusu icraatına doğrudan bir gönderme bulunmasa da nakledilen bir hikaye Fazlullah'ın anlatısıyla birlikte değerlendirildiği zaman Gülşenî'nin de Fars ve Irak-ı Acem'de yaptığı zulumden dolayı Kadı'ya karşı şiddetli bir tepki gösterdiği anlaşılmaktadır.

Tepkiler Fazlullah ve Gülşenî ile sınırlı kalmamış ulemadan Celaleddin ed-Devvanî ve Molla Camî de farklı şekillerde tepkilerini ifade etmişlerdir. Kaynaklarda Devvanî'nin, yaptıklarından dolayı Kadı İsa'ya ikaz içerikli bir mektup gönderdiği ve yapılanları protesto ettiği açık bir şekilde anlatılır. Akkoyunlu Sarayı ve Sultan Yakub'a olan alakası aşikar olan Molla Camî'nin tepkisi ise açık olmamakla birlikte Camî bir kasidesinde ve Yakub'a ithaf ettiği *Salaman ve Absal* adlı eserinde kuvvetle muhtemel Kadı İsa'nın *suyurgallere* el koyma girişimine işaret ederek üstü kapalı bir eleştiride bulunmuştur.

Kadı İsa'nın başlattığı toprak reformu sonucunda Fars ve Irak-ı Acem'de devlet adına el konulan *suyurgallerin* gelirleri iki seneye yakın bir süre hazineye aktarılmıştır. Sultan Yakub'un aniden ölümü ve yeni yönetimin Kadı'yı ve yardımcılarını idam

etmesi ile süreç sona ermiştir. Kadı İsa'nın asıl amacının gayri İslamî vergileri kaldırarak şeriatı ihya etmek mi yoksa ülke içinde bağımsız bölgeler oluşmasına sebep olan *suyurgallere* el koyarak merkezî idareyi güçlendirmek mi olduğu konusu muğlaklığını korumaktadır.

Kadı İsa ile aynı dönemde Sultan Yakub'un sarayında görev yapan nişancı İdris-i Bidlisî Kadı'nın ölümünden yıllar sonra yazdığı bir şiirinde onun "şeriatı ihya ettiğinden" bahsetmiştir. İdris-i Bidlisî'nin şeriatı ihyadan kastı Kadı İsa'nın gayri İslamî vergileri kaldırma teşebbüsüyle irtibatlandırılabilir. Ancak bununla birlikte bu çalışmada ortaya konmaya çalışıldığı üzere güçlü bir Ehl-i sünnet savunucusu olduğu anlaşılan Gülşenî'nin müridi olarak onun terbiyesi ve gözetiminde bulunan Kadı İsa'nın Akkoyunlu Sarayı'nda şeyhi gibi Ehl-i sünnet itikadını sağlamlaştırmaya yönelik faaliyetler yapmış olabileceği düşünüldüğünde Bitlisî'nin şeriatı ihyadan bahsederken Kadı İsa'nın Şîa'ya karşı Ehl-i sünneti ihya ettiğini ifade etmiş olma ihtimali dikkate değer bir varsayım olarak karşımıza çıkmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Kaynak Eserler

Bâharzî, Kemâleddin Abdülvasî Nizâmî. *Makâmât-ı Câmî / Molla Câmî'den Ali Şîr Nevâî ve Sultan Baykara'ya Şahitliklerim*. Haz. Veysel Başçı. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.

Barbaro, Josaphat. *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*. Çev. Tufan Gündüz. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.

Camî, Abdurrahman. *Nâmahâ wa Munsha'ât-i Jâmî*. Ed. by A. Urunbaev and A. Rahmanof ['Asâm al-Dîn Urûnbâyef and Asrâr Rahmânof]. Mîrâs-i Maktûb. Tehran: 1378/1999-2000.

_____ *Salâman ve Absal*. Çev. Abdülvehhab Tarzî. İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1985.

Fadlullâh b. Rûzbihân Khunjî-İsfahânî. *Târîh-i 'Âlam-Ârâ-yı Amînî*. Haz. John E. Woods. London: Royal Asiatic Society, 1992.

Fahredden Ali b. Hüseyin b. Ali el-Kaşîfî Sâfî. *Reşehât-ı 'Aynü'l-Hayât*. Çev. Mehmed b. Mehmed Şerîf el-Abbâsî. İstanbul; Tabhâne-i âmire, 1279.

Handemîr, Gıyâseddin. *Târihu Habîbi's-siyer fî Ahbâri Efrâdi Beşer*. Nşr. Muhammed Debîr-i Siyâki. Tahran: Kitâbfuruş-i Hayyam, 1362/1983. C. IV.

Hasan-ı Rumlu. *Ahsenü't-Tevârîh*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.

el-Hulvî, Mahmud Cemâleddin. *Lemezât-ı Hulviyye (Yüce Velilerin Tatlı Halleri)*. Haz. Mehmet Serhan Tayşi. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.

Kerbelâî, Hüseyin. *Ravzâtü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cenân*. Nşr. Câfer Sultan Kurrâî. Tahran: 1349/1970. C. I.

Kazvinî, Budak Münşî. *Cevâhirü'l-Ahbâr*. Haz. Muhsin Behramnejad. Tahran: Merkez-i Neşr-i Mîrâs-ı Mektûb, 2000.

Hakîm Şah Kazvinî, *Mecâlisü'n Nefâyis*. Alî-Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n Nefâyis*'inden eklerle tercüme. Haz Ali Asgar Hikmet. Tahran: Çaphane-i Milliye, 1323.

Nevâyî, Alî-Şîr. *Mecâlisü'n-Nefâyis*. Haz. Kemal Eraslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001.

Muhyî-i Gülşenî. *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî*. Haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

_____ *Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşenî*. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları. No. 979.

_____ *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî*. Ali Emirî Şerriyye. No. 1045.

_____ *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî*, Süleymaniye Esad Efendi. No. 1342.

_____ *Menâkıb-i İbrâhîm-i Gülşenî ve Şemleli-zâde Ahmed Efendi Şive-i Tarikat-i Gülşenîye*. Haz. Tahsin Yazıcı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982.

_____ *Bâleybelen*, Haz. Mustafa Koç. İstanbul: Klasik Yayınları, 2005.

_____ *Reşehât-ı Muhyî: Reşehât-ı 'Aynü'l-Hayât Tercümesi*. Haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

Safevî, Sam Mirza. *Tezkire-i Tuhfe-i Sâmî*. Haz. Rukneddin Hümayunferruh. Tahran, ty.

Tihranî, Ebû Bekr. *Kitab-ı Diyarbekriyye*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Zeno, Caterino. *Doğuda Venedik Elçileri*. Çev. Tufan Gündüz. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006.

İnceleme ve Araştırma

Ahmetbeyoğlu, Ali. "Tarhan", *DİA*. XL, 19-20.

Aka, İsmail. *İran'da Türkmen Hakimiyeti (Karakoyunlular Devri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.

_____ *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Akben, Mesut. "Dulkadirli'de bir Tarikat Şeyhi: Şeyh İbrahim Gülşenî", *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*. Haz. Cevdet Kabakçı ve Serdar Yakar. İstanbul: Kristal Reklam ve Matbaacılık, 2012, 487-502.

Alan, Hayrünnisa. *Bozkırdan Devlet Bahçesine Timurlular 1360-1506*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.

Algar, Hamid. *Nakşibendilik*. Haz. A. Cüneyd Köksal. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.

Alışık, Seyhan Gülşen. "Fazlullâh B. Rûzbihân-i Huncî'nin Yaşamı ve Yavuz Sultan Selim Han'a yazdığı Türkçe Manzum Yakarışı". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 2/4 (2005): 70-87.

- Anay, Harun. “Devvanî”, *DİA*. IX, 257-258.
- Aşkar, Mustafa. “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye’nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXIX: 535-563.
- Aubin, J. “Sah İsmail et les notables de l’Iraq Persan”. *Journal of the Economic and Social History of Orient* 1/1 (1959): 64-65.
- Azamat, Nihat. “İbrahim Gülşeni”, *DİA*. XXI, 301-304.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Akkoyunlu Hükümdarları Uzun Hasan Bey’e Ait Kanunlar”. *Tarih Vesikaları* 1-2 (1941): 91-106.
- Bilgin, Orhan. “Fahreddîn-i Irakî”, *DİA*. XII, 84-86.
- Binbaş, İlker Evrim. "The Anatomy of a Regicide Attempt: Shâhrukh, the Hurûfis, and the Timurid Intellectuals in 830/1426–27". *Journal of the Royal Asiatic Society (Third Series)* 23. 3 (2013): 391-428.
- Ceyhan, Semih. “Halvetiyye”, *Türkiye’de Tarikatler: Tarih ve Kültür*. Haz. Semih Ceyhan. İstanbul: İsam Yayınları, 2015, 695-778.
- Donuk, Abdülkadir. “Eski Türk Devleti Teşkilatında Tarhan Ünvanı ve Tarihi Gelişmesi”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 34 (1984): 81-90.
- Erdem, İlhan ve Kazım Paydaş. *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007.
- Erşahin, Seyfettin. *Akkoyunlular, Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2002.
- Ertuğ, Zeynep Tarım. “Osmanlılar’da Resmî Törenler ve Birkaç Örnek”, *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 9, 133-142.
- Emre, Side. “İbrahim-i Gülşeni (Ca. 1442-1536): Itinerant Saint And Cairene Ruler.” Doktora Tezi. University of Chicago Department of History. 2009.
- Gel, Mehmet. “Akkoyunlu Uzun Hasan’a Çok Yakın “Delişmen”-“Meczub” Bir Sûfi: Baba Abdurrahman (Analitik Bir Yaklaşım Denemesi)”. *EKEV Akademi Dergisi* 28 (Yaz 2006): 143-162.
- Genç, Vural. “Acem’den Rum’a: İdris’i Bidlîsî’nin Hayatı, Tarihciliği ve Heşt Behişt’in II. Bayezid Kısmı (1481-1512).” Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2014.

- _____ “İdris-i Bidlîsî'nin II. Bayezid ve I. Selim'e Mektupları”. *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* XLVII (2016): 150.
- Hayrullah Efendi. *Hikaye-i İbrahim paşa be İbrahim-i Gülşeni*. Haz. Aytekin Yakar. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1964.
- Hocazade Ahmed Hilmi. *İbrahim Gülşeni*. İstanbul: Kütübhaneye-i Cihan, 1322.
- Hikmet, Ali Asgar. *Cami: Hayatı ve Eserleri*. Çev. M. Nuri Gençosman. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1991.
- Hinz, Walther. *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
- İlhan, Avni. “Bâtıniyye”, *DİA*. V, 190-194.
- İnalçık, Halil. “Autonomous Enclaves in Islamic States: Temlîks, Soyurghals, Yurdluk-Ocaklıks, Mâlîkane-Mukâta'as and Awqaf”. *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods* (2006): 112-134.
- Jahn, Karl. “Tebriz: Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi”. Çev. İsmail Aka. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* XIII 24 (1979-80): 62.
- Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Konur, Himmet. *İbrahim Gülşeni: hayatı, eserleri, tarikatı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Köprülü, Fuad. *Anadolu'da İslamiyet*. Haz. Metin Ergun. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- _____ Fuad. “Figânî”, *İA*. IV, 628-630.
- Kufralı, Kasım. “Gülşeni”, *İA*. IV, 835-836.
- Kut, Günay. “Ali Şîr Nevâî”, *DİA*. II, 449-553.
- Lingwood, Chad. *Politics, Poetry and Sufizm Medieval Iran: New Perspectives on Jami's Salaman ve Absal*. Leiden: Brill, 2014.

- Losensky, Paul E.. "Shahidi Qumi: Poet Laureate of the Aqqyunlu Court", *History and the Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East*. Haz. Judith Pfeiffer and Sholeh A. Quin. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006, 282-301.
- Minorsky, Vladimir. "The Aq-qoyunlu and Land Reforms". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 17/3 (1955): 449-462.
- _____ "Ehl-i Hak", *İA*. IV, 201-207.
- Ortaylı, İlber. "Osmanlı Toprak Düzeninin Kaynakları (15. yüzyılda İran toprak rejiminde görülen muafiyet ve imtiyaz sistemi üzerine)". *Toplum ve Bilim* 4 (1978): 72-77.
- Orhan, Kübra Zümrüt. "Alâüddeve Simnânî ve Tasavvufî Görüşleri." Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2016.
- Ökten, Ertuğrul. "Jâmî (817-898/1414-1492): His Biography and Intellectual Influence in Herat." Doktora Tezi. University of Chicago Department of History. 2007.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. yüzyıl)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Örs, Derya. "Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî ve Târîh-i 'Âlem-Ârây-i Emînî'si." Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1999.
- Özcan, Ahmet. "Uzun Hasan Kanunları ve Osmanlı Dönemine Yansımaları". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 29 Bahar (2011): 173-192.
- Paydaş, Kâzım. "Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması". *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 39 (2006): 195-217.
- _____ "Akkoyunlu Devlet Teşkilatı." Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2003.
- Rıhtım, Mehmet. *Seyid Yâhya Bakuvî vâ Xâlvâtîlik*. Baki: Qismât, 2005.
- _____ "Yahya-yı Şîrvânî", *DİA*. XLIII, 264-66.
- Selahaddin Mevlevî. *Tercüme-i hal-i hazret-i pir İbrahim Gülşeni*. İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1151.
- Sümer, Faruk. "Karakoyunlular", *DİA*. XXIV, 434-437.
- Tefazzülî, Ahmed. "Enûşîrvân", *DİA*. XXI, 255-256.

- Tokmak, A. Naci. “Ehl-i Şirâzî”, *DİA*. X, 533.
- Tosun, Necdet. “Nurbahşiyye”, *DİA*. XXXIII, 248-249.
- Tümsek, Abdullah. “Muhyî-i Gülşenî ve Ahlâk-ı Kirâm İsimli Eseri.” Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1995.
- Uzun, Mustafa. “Dede Ömer Ruşenî’nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnamesi.” Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. 1982.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.
- Yavuz, Salih Sabri. “Ehl-i Hak”, *DİA*. X, 512.
- Yazıcı, Tahsin. “Muhyî-i Gülşenî”, *DİA*. XXXI, 79-81.
- Yınanç, Mükrimin Halil. “Akkoyunlular”, *İA*. I, 1978, 5. baskı, 251-270.
- Woods, E. John. *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*. Çev. Sibel Özbudun. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Sibel		ÇAVUŞOĞLU
Doğum Yeri ve Yılı	Konya		1976
Bildiği Yabancı Diller			
ve Düzeyi			
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1989	1992	Karaman Lisesi
Lisans	2010	2014	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Yüksek Lisans	2014	2017	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	sibelgulerc@hotmail.com		
	Tarih İmza Adı Soyadı		12 / 09 / 2017 Sibel ÇAVUŞOĞLU

